

บทที่ ๓

รายละเอียดและการวิเคราะห์ด้านประติมานวิทยาและศิลปะ

ของเทพผู้พิทักษ์ในพุทธสถาน

ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่นำมาศึกษาในครั้งนี้อยู่บนผนังด้านในของบานประตู และหน้าต่าง ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาพเทพ ๑ องค์ บนบานประตู/หน้าต่าง ๑ บาน สามารถแยกออกได้ดังนี้

อุโบสถวัดราชนัคคารามวรวิหาร มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๘ องค์
บานหน้าต่าง ๒๘ องค์

วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๑๐ องค์
บานหน้าต่าง ๒๐ องค์

อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๘ องค์
บานหน้าต่าง ๕๒ องค์

อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๒๒ องค์
บานหน้าต่าง ๓๒ องค์

ในการอธิบายรายละเอียด ภาพเทพผู้พิทักษ์แต่ละองค์นั้น เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนจำเป็นต้องขอกำหนดรหัสสำหรับใช้เรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนแผ่นบานประตู/หน้าต่าง ของอาคารพุทธสถานแต่ละแห่งออกจากกัน โดยมีรายละเอียดอธิบายเมื่อกล่าวถึงอาคารแต่ละหลัง

สำหรับประเด็นการศึกษาด้านประติมานวิทยาครั้งนี้ ได้ใช้การเปรียบเทียบภาพเทพผู้พิทักษ์ จากพุทธสถานเหล่านี้กับหนังสือ “ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์” ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มาใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาเทียบเคียง โดยหนังสือตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์นั้น เป็นการรวบรวมจิตรกรรมลายเส้นที่ปรากฏเป็นสมุดไทย หมวดตำราภาพ เลขที่ ๓๑, ๓๒, ๓๓, ๖๕ และ ๗๐ รวม ๕ เล่มเข้าด้วยกัน ซึ่งตำราภาพสมุดไทยเหล่านี้ ถึงแม้จะไม่ทราบแน่ชัดว่าเขียนขึ้นสมัยใด แต่ก็พอสืบเค้าได้จากข้อความที่บอกชื่อผู้สร้างในประวัติของเอกสารเฉพาะเล่มที่ ๗๐ ที่บันทึกไว้ว่า “สันนิษฐานว่า เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ทรงพระดำริสร้างในรัชกาลที่ ๔”¹ ด้วยเหตุนี้ จึงอาจถือได้ว่า เป็นตัวแทนของงานจิตรกรรมเกี่ยวกับเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ที่สำคัญในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี และนอกจากนี้ ตำราภาพดังกล่าวก็น่าจะมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์

¹กรมศิลปากร, กองหอสมุดแห่งชาติ, ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพฯ : โอเคีสเคอร์ , ๒๕๓๕) , บทนำ หน้า (๕).

นารายณ์สิบปางที่มีมาก่อนหน้านี้แล้ว สำหรับต้นเค้าของเทวนิยายที่แสดงถึงรูปปรากฏ^๒ ของเทพต่าง ๆ นั้น จะได้กล่าวถึงไว้ในการวิเคราะห์ภาพแต่ละภาพอย่างสรุป เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงที่มาของภาพได้อย่างถูกต้อง โดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่นำมาจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ทั้งฉบับโรงพิมพ์หลวง , โรงพิมพ์วัชรินทร์ และฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ ส่วนข้อคิดเห็นและข้อมูลอื่นๆ เกี่ยวกับรายละเอียดของเทพแต่ละองค์ ก็ได้กล่าวถึงไว้ในการวิเคราะห์ภาพในแต่ละภาพแล้ว ทั้งนี้ได้พยายามศึกษาเปรียบเทียบกับเรื่องราวตามแนวความคิดอย่าง “โลกทัศน์ของไทย” ก่อน จากนั้นจึงสืบค้นเพื่อบอกถึงแนวคิดดั้งเดิมที่รับมาจากที่อื่นไว้ในลำดับต่อไป

^๒ คำว่า “รูปปรากฏ” ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอใช้เพื่อสื่อความหมายถึง รูปหรือภาพที่ปรากฏขององค์เทพ ซึ่งถือกันว่า เทพเจ้าเหล่านี้สามารถแสดงตนออกมาเป็นรูปต่างๆ ได้มากมาย ขึ้นอยู่กับว่า ในกรณีนั้น ได้ปรากฏตัวให้ผู้ใดได้พบเห็น และเพื่อเหตุการณ์อะไร : นันทนา ชูติวงศ์ , คำบรรยายวิชาประติมานวิทยา ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๓๖.

อุโบสถวัดราชนัคคารามวรวิหาร

อาคารอุโบสถแห่งนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ ๑) มีช่องประตู ๔ ประตู โดยอยู่ที่ผนังหุ้มกลองด้านละ ๒ ประตู และผนังด้านข้างมีหน้าต่างอยู่ผนังละ ๗ ช่อง ในที่นี้ขอกำหนดรหัสเรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตู ตั้งแต่ ๑-๘ โดยเริ่มต้นจากบานประตูด้านหน้า (ทิศเหนือ) ข้างขวา (เมื่อหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนจบที่ประตูด้านหลังข้างซ้ายเป็นบานประตูที่ ๘ สำหรับตัวอย่างของภาพบนบานประตูอุโบสถวัดราชนัคคาราม ใช้ว่า “อ.ร.ป.” ตามด้วยหมายเลขบานประตู ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๘

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานหน้าต่างที่ ๑ บนผนังด้านทิศตะวันตกที่ติดกับบานประตูที่ ๔ (ด้านหน้าทิศเหนือ) จากนั้นจึงเวียนขวาลักษณะเดียวกับบานประตู ซึ่งจะไปถึงสุดบนบานหน้าต่างที่ ๒๘ ทางผนังด้านทิศตะวันตกติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวอย่างของภาพบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดราชนัคคาราม ใช้ว่า “อ.ร.ต.” ตามด้วยหมายเลขของบานหน้าต่าง ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๒๘

รายละเอียดของเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดราชนัคคารามวรวิหาร มีดังนี้

๑. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู

บานประตูที่ ๑ (อ.ร.ป. ๑) ด้านบนเป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระกรขวาทือพระขรรค์หรือคทาขขึ้นเหนือเศียร พระกรซ้ายทอดลง ยกพระบาทซ้ายขึ้นสูง แต่งเครื่องทรงและถนิมพิมพาภรณ์อย่างอลังการ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีแดง ทางด้านล่างมีภพยักษ์ (อสูร) ๓ คน นั่งพนมมืออยู่ลดหลั่นกันลงไป และด้านล่างสุดของบานประตูมียักษ์ (อสูร) อีกคนหนึ่งเป็นสารถิของราชรถที่เทียมด้วยม้าสีขาว ๒ ตัว (ภาพที่ ๒ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวคานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาค้นคว้า (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๒ (อ.ร.ป. ๒) ด้านบนเป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวกำลังย่างเท้าขึ้นตามโขดหิน พระกรขวาทอดลงแต่ยกพระหัตถ์ขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือหอกไว้เหนือพระอังสา ไม่ได้สวมเสื้อภูษาทรง แต่มีเครื่องประดับตกแต่งพระวรกาย รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีแดง ด้านล่างมีรูปบุคคลและเทพบริวาร ๑ องค์นั่งพนมมือ ส่วนด้านล่างสุดเป็นรูปบุคคล(กุมาร) ๒ คนกำลังนั่งเรียกม้าสีขาวอยู่ (ภาพที่ ๒ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษารัชนี (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๓ (อ.ร.ป.๓) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นวางบนโขดหิน พระหัตถ์ขวาทือพระบรรทัดตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่ง รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีเขียว ด้านล่างมีเทพบริวาร ๓ องค์ นั่งเฝ้าบูชาอยู่ และมีรูปสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “คฺรุงคิไกรสร” (อันเป็นสัตว์ผสมที่มีหัวเป็นสิงห์ และมีลำตัวเป็นม้า) ปรากฏอยู่ทางด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ ๓ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษารัชนี (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๔ (อ.ร.ป. ๔) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนยกพระบาทขวาเหยียดบนโขดหิน พระหัตถ์ซ้ายถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ขวาทำทำจิบน้ำพระหัตถ์ สวมเครื่องทรงและเครื่องประดับอย่างอลังการ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีน้ำเงิน ด้านล่างมีรูปยักษ์ ๓ ตนนั่งพนมมืออยู่ โดยมีรูปช้าง ๑ เชือกกำลังชูงวงอยู่ด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ ๓ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษารัชนี (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๕ (อ.ร.ป. ๕) ด้านบนเป็นรูปเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระหัตถ์ขวาทือดาบปลายงอนอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่บั้นพระองค์ ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่ง รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีเขียว ด้านล่างมีรูปเทพบริวาร ๓ องค์ แสดงความเคารพ และมีรูปม้าสีดออยู่ด้านล่างสุด ๑ ตัว (ภาพที่ ๔ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษารัชนี (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๖ (อ.ร.ป. ๖) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ๑ องค์ ประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้าพาดไว้บนพระอังสา ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่ง ส่วนพระกรขวาทอดลงจับชายผ้าไว้ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีเขียว ด้านล่างมีรูปยักษ์ (อสูร) ๓ ตนกำลังพนมมืออยู่ (ภาพที่ ๔ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาค้นคว้า (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๗ (อ.ร.ป. ๗) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทด้านขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาทือคทาหรือกระบอง ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระเศียรสวมเครื่องทรงและเครื่องประดับอย่างอลังการ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีน้ำเงิน ด้านล่างมีรูปยักษ์ ๒ ตน กำลังแสดงความเคารพ และมีรูปยักษ์ถือของยาว ๑ ตน เป็นสารถึราชรถเทียมด้วยม้าอยู่ด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ ๕ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาค้นคว้า (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๘ (อ.ร.ป. ๘) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนบนโขดหิน พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ขวาทำท่ารับหอกจากเทพบริวารเบื้องล่าง ไม่สวมฉลองพระองค์ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีน้ำเงิน ด้านล่างมีเทพบริวาร ๒ องค์ แสดงความเคารพ และด้านล่างสุดมีภาพบุคคล (กุมาร) ๑ คนกำลังจับหัวม้าสีขาวยอยู่ (ภาพที่ ๕ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาค้นคว้า (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับ อ.ร.ป.๑-๘

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตูของอุโบสถวัดราชนาคาเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพเทวรูป และไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นภาพของเทพองค์ใดบ้าง แต่อาจให้ข้อสังเกตเพิ่มเติม จากการพิจารณาภาพรวมของเทพบนบานประตูได้ดังนี้

ภาพเทพบนบานประตูดังกล่าวแต่ละประตู มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ เขียนเป็นภาพเทพประธานอยู่องค์ละบานเป็นคู่ๆ กล่าวคือ บานหนึ่งเขียนเป็นภาพเทพสวมฉลองพระองค์อย่างอลังการ(อ.ร.ป.๑,อ.ร.ป.๔,อ.ร.ป.๖ และ อ.ร.ป.๗) ส่วนอีกบานหนึ่งได้เขียนเป็นภาพเทพที่มีได้สวมฉลองพระองค์ แต่ก็มีเครื่องประดับตกแต่งเช่นกัน (อ.ร.ป.๒ ,อ.ร.ป.๓, อ.ร.ป.๕ และ อ.ร.ป.๘) และเมื่อพิจารณา ถึงบริวารของเทพในแต่ละประตู ก็แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างที่ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ บริวารของเทพผู้สวมฉลองพระองค์นั้น มีใบหน้าเป็นยักษ์ (อสูร) ในขณะที่บริวารของเทพผู้มีได้สวมฉลองพระองค์ มีใบหน้าเป็นเทวดา ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ช่างเขียนคงมีเจตนาใน

การจัดองค์ประกอบภาพไว้อย่างมีระเบียบ และมีจุดมุ่งหมายอันแน่ชัด(ในขณะนั้น) ว่าหมายถึง เทพกลุ่มใด นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ในภาพจากบานประตูแต่ละบาน พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับ การเตรียมการเคลื่อนทัพหรือ การเดินทาง โดยสังเกตได้จากการเตรียมพาหนะ และอาวุธ ต่างๆ

เมื่อนำข้อมูลที่ได้จากการพิจารณาภาพบนบานประตูมาศึกษาแล้ว อาจให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับบุคคลบนบานประตูเหล่านี้ได้ว่า ภาพบุคคลทั้งสองที่มีความแตกต่าง ทางด้านเครื่องทรง นั้น อาจเทียบเคียงคติได้กับการแต่งกายโขนละครของไทยเรา ซึ่งตัวละครฝ่ายธรรมะและฝ่ายศานติ ไม่นิยมสวมเสื้อ (แต่ก็มีเครื่องประดับ) ในขณะที่ฝ่ายอธรรมะ ผู้ซึ่งมีความรุนแรง และกระหายสงคราม มักสวมเครื่องแต่งกายอย่างรัดกุม สิ่งนี้จะพิจารณาเพิ่มเติมได้จาก เหล่าบริวารที่ปรากฏ ซึ่งได้พบว่า บริวารของฝ่ายธรรมะ มีความงดงามอ่อนโยน ในขณะที่บริวารฝ่ายอธรรม มีลักษณะเป็นยักษ์ ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจแบ่งบุคคลออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มศานติ (ธรรมะ) และกลุ่มสงคราม (อธรรม) โดยช่างอาจมีความประสงค์ในการเขียนภาพดังกล่าวให้หมายถึง ฝ่ายเทวะ และ อสูระ ตามการแบ่งประเภทของผู้ที่อยู่สูงกว่าโลกมนุษย์ขึ้นไป(สวรรค์) ซึ่งเหล่าเทพ และอสูรนี้ มักปรากฏตัวกันเป็นกลุ่มอยู่เสมอในวาระสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า อันหมายถึงคติที่ว่า พระพุทธองค์เป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าทุกสรรพสิ่งทั้งหลาย แม้แต่ตัวแทนแห่งธรรม (เทวะ) และ อธรรม(อสูระ) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กันในโลก ก็ยังได้มาบูชาพระพุทธองค์ เช่นเดียวกับภาพเทพนพเคราะห์ ,เทพประจำทิศและเทวดรองค์อื่นๆ ที่ได้มาเฝ้าบูชาและดูแลรักษาพระพุทธองค์เช่นเดียวกัน

๒. เทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง

บานหน้าต่างที่ ๑ (อ.ร.ค. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดง ประทับยืนบนโขดหิน สวมมงกุฎและประดับเครื่องถนิมพิมพากรณ์ พระหัตถ์ขวาลือถือตรีศูลที่มีด้ามยาวเอาด้านปลายศูลลงด้านล่าง พระหัตถ์ซ้ายถือแว่นส่องมีขอบนอกเป็นเปลวไฟ ด้านล่างของภาพมีรูปแรคตรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระเพลิง”

จากการเปรียบเทียบกับภาพของพระเพลิงใน “ตำราภาพเทวรูป และ เทวดานพเคราะห์” ที่ใช้เป็นหลักของการศึกษาครั้งนี้แล้ว แม้จะมีการวางท่าทางของภาพต่างกันมาก แต่ก็ยังสามารถเทียบเคียงทางด้านเทพศาสตราวุธ และพาหนะของเทพได้ตามสมควร ดังนี้

ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๘) พระเพลิงมีเทพศาสตราวุธ คือ ตรีศูล

และเปลวไฟ ส่วนพาหนะคือ “ขันคา (แรด)”

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) พระเพลิงมีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ ส่วนพาหนะคือ “ระมาดเพลิง”

ตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๕) พระเพลิงมีเทพศาสตราวุธคือ พระขรรค์ และเปลวไฟ ส่วนพาหนะคือ “ระมาดเพลิง”

รูปเคารพของพระเพลิงตามตำราโหราศาสตร์ของไทยนั้น มีพาหนะคือ “ระมาดเพลิง” และถือเป็นเทวดารักษาทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้)³ สำหรับรูปเคารพของพระเพลิงหรือพระอัคนีในศาสนาฮินดูที่พบในอินเดียนิยมทำเป็นรูปบุรุษ ๔ กร มีพาหนะคือรถม้าเทียมด้วยม้าสีแดง หรือ บางครั้งก็มีพาหนะคือ แกะ⁴

บานหน้าต่างที่ ๒ (อ.ร.ค. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทาประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทซ้ายขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาลือพระขรรค์ในระดับพระอุทร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพัดโบก (วาลวิชนี) อยู่ระดับพระเศียร ด้านล่างของภาพเป็นรูปม้าทรงเครื่อง ๑ ตัว (ภาพที่ ๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า คือ “พระพาย” (และบอกชื่อผู้เขียนภาพคือ นายเขื่อน พ.ศ. ๒๔๕๘)

จากการเปรียบเทียบกับ “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” สามารถเทียบเคียงได้กับ

ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๒) พระพายุมีเทพศาสตราวุธ คือ พัดโบก ส่วนพาหนะ คือ ม้า

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๗) พระพายุมีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ ส่วนพาหนะ คือ ม้า

ตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๑) พระพายุมีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ และพัดโบก มีพาหนะ คือ ม้า

รูปเคารพของพระพาย ตามตำราโหราศาสตร์ของไทยนั้น มีพาหนะคือ ม้า ลือพระขรรค์ และวาลวิชนี โดยเป็นเทวดารักษาทิศพายัพ (ตะวันตก)

³ ฌรัภัทร จันทวิช “อภิไท โภชิตาทร” สารกรมศิลปากร , ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๗, (๒๕๓๓): ปกหลัง.

⁴ John Dowson , A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion Geography ,History and Literature (New delhi : Manu Publication,1978) ,p.67.

เฉียงเหนือ)⁵ ส่วนรูปเคารพของพระพายหรือพระวายุ (VAYU) ที่พบในอินเดีย นั้น นิยมทำเป็นรูปบุรุษ ๒ กร หรือ ๔ กร มีพาหนะคือ รถม้าที่เทียมด้วยม้าสีแดงหรือสีม่วง พระกรขวถือธง ส่วนกรซ้ายถือคทา⁶

บานหน้าต่างที่ ๓ (อ.ร.ต. ๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนยกพระบาทข้างขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือกระบอง หรือคทาเป็นเกลียว อยู่เหนือพระเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่พระเพลา ด้านล่างมีรูปนกฮูก ๑ ตัว (ภาพที่ ๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า “พระมฤตยู”

ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ไม่ปรากฏภาพของเทพองค์นี้ แต่พบว่าเทพที่มีนกฮูก (นกแสก) เป็นพาหนะ ได้แก่ พระยม แต่ภาพของพระยมใน “ตำราภาพเทวรูปฯ” หมายเลข ๓๑ (หน้า ๘) หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๘) ล้วนแต่มีเทพศาสตราวุธ คือ “พระขรรค์” ซึ่งต่างจากภาพใน อ.ร.ต. ๓ ที่ทรงถือกระบอง (หรือคทาเกลียว) เป็นศาสตราวุธ พระมฤตยู ถือเป็นเทวดาประจำดาวพระเคราะห์ชั้นหลัง(ยูเรนัส) ซึ่งชื่อ “มฤตยู”(ความตาย)นั้น ถือเป็นอีกชื่อหนึ่งของพระยมด้วย ด้วยเหตุนี้ อาจเป็นไปได้ว่า ได้มีการคิดค้นเอารูปของพระยมซึ่งมีนกแสกเป็นพาหนะ มารวมกับรูปท้าวภูเวร (หรือ เวสสุวรรณ) ที่พระองค์ทรงถือกระบอง ซึ่งเทพทั้งสองนี้ถือเป็นเจ้าแห่งความตายหรือเป็นอธิบดีแห่งอสูร สำหรับความมฤตยูนั้น เป็นดาวพระเคราะห์ที่พบใหม่ และนำมาใช้ในการพยากรณ์ของไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ด้วยโหราไทยสมัยนั้น เริ่มประดิษฐ์วิธีคำนวณแบบสุริยศาสตร์ของความมฤตยูได้สำเร็จ ดาวพระเคราะห์ดวงนี้ โหราทางอินเดียเรียกว่า “ดาวอินทร์” อันหมายถึงพระอินทร์ ซึ่งเป็นความหมายในทางที่ดีมากกว่าร้าย⁸

⁵ อนุรักษ์ จันทวิช, อุทฺธิโทโภธิบาหฺว : ปกหลัง.

⁶ Margaret Stutley, The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography (London: Routledge Kegan Paul, 1985) , p.156.

⁷ สมบัติ พลายน้อย, เทวนิยาย (กรุงเทพฯ :รวมสาส์น , ๒๕๓๔) , หน้า ๑๕๗

⁸ พลุหลวง [นามแฝง] , ทวาทศเคราะห์ (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ , ๒๕๑๕) , หน้า ๒๐๕.

บานหน้าต่างที่ ๔ (อ.ร.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทข้างขวาขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกหงายขึ้นเหนือเศียร ด้านล่างมีรูปพญานาค ๑ ตัว (ภาพที่ ๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระเกตุ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์^๙สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๓), ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๐), ตำราภาพหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๓) ซึ่งพบว่า พระเกตุ มีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ และมีพาหนะ คือ นาค อันเป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต. ๔ เช่นกัน

ตำราเฉลิมไตรภพ ซึ่งเป็นตำราทางโหราศาสตร์ ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระเกตุว่า พระอิศวรทรงสร้างขึ้นจาก พระยานาค ๘ ตัว สีกายเป็นสีทอง มีนาคเป็นพาหนะ ถือพระขรรค์ มีวิมานสีดอกบุษบา ประจำอยู่ที่ศกกลาง^๙ สำหรับรูปเคารพของพระเกตุ(KETU) ในอินเดีย นิยมทำเป็นรูปอสูรมีกายสีดำ (หรือ)ม่วง มีศาสตราวุธคือ คทาหรือหอก ทรงรถเทียมด้วยม้า ๘ ตัว อาจจะเป็นสีเขียว ,เทา,แดง¹⁰

บานหน้าต่างที่ ๕ อ.ร.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทข้างขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือลูกศร ๑ ดอก ด้านล่างมีรูปวัว (สีคล้ำ)ทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระศุกร”

จากการเปรียบเทียบกับ “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” สามารถเทียบเคียงได้กับตำราหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๐) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๗) , ตำราภาพหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๐) ซึ่งพบว่า พระศุกร มีเทพศาสตราวุธ คือ คันศรและลูกศร โดยมีพาหนะคือ โค (วัว) อันเป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต.๕ เช่นกัน

เรื่องราวของพระศุกรในตำราทางโหราศาสตร์ (เฉลิมไตรภพ)ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างขึ้นจากคาวี (โค) ๒๑ ตัว โดยร้ายพระเวทให้คาวีปีนละเอียด แล้วประพรมด้วยน้ำอมฤต ก็บังเกิดเป็นพระศุกรขึ้น ถือไม้เท้า มีสีกายประภัสสร มีวิมานเป็นสีทอง ทรงโคสุภราชเป็นพาหนะ แล้ว

^๙ พระยาสังฆาภิรมย์ ,เทวกำเนิด (กรุงเทพฯ :เสริมวิทย์บรรณาการ,๒๕๑๗) , หน้า ๑๖๓

¹⁰ Stutley ,The Illustrated Dictionary , p.72.

โปรดให้รักษาเขาพระสุเมรุเหลี่ยมทางทิศอุดร¹¹ สำหรับรูปเคารพของ
พระศุภร์ในอินเดีย นิยมทำเป็นรูปบุรุษถือคัมภีร์ , โหสมบัคิ,คทา และ
หม้อน้ำมนต์ มีพาหนะคือราชรถเทียมด้วยม้า ๘ หรือ ๑๐ ตัว¹²

บานหน้าต่างที่ ๖ (อ.ร.ต. ๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนยกพระบาทข้างขวา
ขึ้น พระหัตถ์ขวาลือพระแสงดาบ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือโล่ (เขน) ยกขึ้นเหนือศีรษะ ด้านล่างมี
รูปกระบือเผือก (ควาย) ทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระอังคาร”

จากการเปรียบเทียบกับ “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์”
สามารถเทียบเคียง ได้กับ ตำราหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๗) , ตำราภาพ
หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๗) ซึ่งมีเทพศาสตราวุธ คือ ดาบ และ โล่ (เขน)
ส่วนตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๔) มีศาสตราวุธเพียงพระขรรค์
อย่างเดียว ส่วนพาหนะ คือ กระบือ อันเป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต. ๖
ตำราโหราศาสตร์ กล่าวถึง พระอังคารว่า มีกำเนิดโดยองค์พระอิศวร
เป็นเจ้าได้สร้างขึ้นจากกระบือ ๘ ตัว โดยทรงร้ายพระเวทให้กระบือนั้น
ละเอียดลงแล้วห่อด้วยผ้าสีแดงสัว คือสีของแก้วเพทาย แล้วพรมด้วย
น้ำอมฤตจึงบังเกิดเป็นพระอังคาร มีลักษณะอย่างมหาบุรุษ ถือพระ
ขรรค์ สีกายเป็นสีแก้วเพทาย อารมณ์คือแก้วโกเมน มีวิมานสีทับทิม
ทรงมहिงสา เป็นพาหนะ แล้วให้รักษาเขาพระสุเมรุเหลี่ยมทิศอุดร¹³
รูปเคารพของพระอังคาร (mangala) ในอินเดีย นั้น ทำเป็นรูปเทพบุรุษ
ผิวกายสีแดง ทรงรถทองเทียมด้วยม้าสีทับทิม ๘ ตัว หรือ บางครั้งก็เป็น
แพะ หรือ สิงห์ มีเทพศาสตราวุธ คือ คทา , หอก และตรีศูล¹⁴

บานหน้าต่างที่ ๗ (อ.ร.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืน ทรงย่อพระบาทซ้าย
เล็กน้อย พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือพระขรรค์คู่ ด้านล่างมีรูปกวาง(ละมั่ง) ทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระพฤหัสบดี”

จากการเปรียบเทียบกับ “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์”พบว่า
ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๕) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๖)

¹¹ พระยาสังฆาภิรมย์ , เทวกำเนิด , หน้า ๑๔๖-๑๔๗

¹² Stutley , The Illustrated Dictionary , p.136.

¹³ พระยาสังฆาภิรมย์ , เทวกำเนิด , หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

¹⁴ Stutley , The Illustrated Dictionary , p.88.

และตำราภาพหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๕) ทั้ง ๓ ฉบับนั้น แม้พระ
พฤหัสบดี มีพาหนะ คือ กวาง (ละมั่ง) ดังเช่นที่พบใน อ.ร.ต. ๗
แต่เทพศาสตราวุธในตำราภาพทั้ง ๓ เล่ม ได้แก่ “หอก” ซึ่งต่างจาก
รูปใน อ.ร.ต. ๗ ที่เขียนเป็นพระขรรค์คู่

ตำราทางโหราศาสตร์กล่าวว่า พระอิศวรได้สร้างพระพฤหัสบดี จาก
การที่ทรงนำฤาษี ๑๕ คนมาร้ายพระเวทให้ละเอียดลง แล้วห่อด้วยผ้า
ประพรมน้ำอมฤต ก็บังเกิดเป็นพระพฤหัสบดี ถือไม้เท้า มีวิมานเป็นสี
บุษราคัม มีกวางทองเป็นพาหนะ ประจำอยู่ที่ทิวประจิม¹⁵ สำหรับรูป
เคารพของพระพฤหัสบดี (BRHASPATI) ที่นิยมทำกันในอินเดีย ถ้า
เป็นรูปประทับนั่งจะทรงรถเงินเทียมด้วยม้า ๘ ตัว ส่วนในรูปประทับ
ยืน พระองค์ขึ้นบนฐานบัว มี ๔ กร ทรงถือลูกประคำ, คัมภีร์, หม้อ
น้ำมนต์, ส่วนอีกพระกรอยู่ในท่าวรมุทรา นอกจากนี้บางครั้งก็พบว่า
พระองค์ทรงถือ คันศร และลูกศร, ขวานทอง, และคัมภีร์ ในพระหัตถ์
ทั้งสี่ และเมื่อแสดงรูปปรากฏ ๒ กร พระองค์ทรงถือ ลูกประคำ และ
คัมภีร์¹⁶

บานหน้าต่างที่ ๘ (อ.ร.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืน ไขว้พระบาทขวาไป
ด้านหลังเล็กน้อย พระหัตถ์ซ้ายถือหอกเอาปลายตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ขวากุมอยู่ที่บั้นพระองค์ ด้าน
ล่างมีรูปราชสีห์ (สัตว์ในหิมพานต์) ๑ ตัว (ภาพที่ ๑๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “*พระอาทิตย์*” นอกจากนี้ยังบอกชื่อ
ผู้เขียนภาพว่า คือ “*นายชม*”

จากการเปรียบเทียบกับ “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” พบว่า
ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๕), ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๔๒)
ตำราภาพหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๕) ทั้ง ๓ ฉบับนั้น แม้พระอาทิตย์
จะมีพาหนะ คือ ราชสีห์ แต่เทพศาสตราวุธในตำราภาพทั้ง ๓ ฉบับ
ได้แก่ “คันศร-ลูกศร” ซึ่งต่างไปจาก อ.ร.ต. ๘ ที่เขียนเป็นรูป “หอก”
เรื่องราวกำเนิดของพระอาทิตย์ทางโหราศาสตร์ กล่าวว่า พระอิศวร
ทรงสร้างขึ้นด้วยการนำเอาราชสีห์ ๖ ตัว มาป่นแล้วห่อด้วยผ้าสีแดง
ประพรมด้วยน้ำอมฤต จึงเกิดเป็นพระอาทิตย์ ถือพระขรรค์ มีกายสีแดงและ

¹⁵ พระยาธัญจาภิรมย์, เทวกำเนิด, หน้า ๑๓๖.

¹⁶ Stutley, *The Illustrated Dictionary*, p.26.

วิมานสีแดง ทรงราชสีห์เป็นพาหนะ ประจำอยู่ที่ศิวสถาน¹⁷ สำหรับรูปเคารพของพระอาทิตย์ (SURYA) ที่นิยมกันในอินเดียนั้น ทำเป็นรูปบุรุษประทับยืน โดยมีมือทั้งสองถือคอกบัวบานยกขึ้น มีประภามณฑลอยู่รอบเศียร ส่วนพาหนะ คือ รถที่มีล้อเดียว เทียมด้วยม้า ๗ ตัว¹⁸

บานหน้าต่างที่ ๕ (อ.ร.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืน กอพระขนูทั้งสองข้างเล็กน้อย ผิวกายสีเขียว พระหัตถ์ขวาถือคันศรในระดับชั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือสังข์ไว้บริเวณพระอุระ เบื้องล่างมีรูปช้างเอราวัณ ๓ เศียรยืนอยู่(ภาพที่ ๑๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระอินทร์”

จากการเปรียบเทียบกับ “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” พบว่า มืองค์ประกอบภาพที่ค่อนข้างแตกต่างกัน โดยมีรายละเอียดตำราภาพฯ แต่ละเล่ม ดังนี้

ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๗) พระอินทร์มีเทพศาสตราวุธ คือ สังข์ และวัตรูปโค้งปลายแหลม และมีพาหนะคือ รูปช้าง ๓ เศียร

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๔) , หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๗)

พระอินทร์มีเทพศาสตราวุธ คือ สังข์ และจักร มีพาหนะ คือ รูปช้าง ๓๓ เศียร

เมื่อพิจารณาแล้ว มีศาสตราวุธที่ตรงกันทั้งในตำราภาพฯ และอ.ร.ต. ๕ คือ “สังข์” ส่วนศาสตราวุธอีกอย่าง คือ “คันศร” ที่พบจาก อ.ร.ต. ๕ นั้น ไม่พบในตำราภาพฯ

รูปเคารพของพระอินทร์ตามตำราโหราศาสตร์ไทยนั้น มีพาหนะคือ ช้างเอราวัณ โดยถือเป็นเทวดารักษาทิศบูรพา(ตะวันออก)¹⁹ ในศาสนาพุทธ พระอินทร์เป็นผู้เป่าสังข์เมื่อครั้งเชิญเสด็จลงมาจกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังการเทศนาโปรดพุทธมารดาส่วนใน คัมภีร์พระเวทของอินเดีย กล่าวว่า มักทำเป็นรูปบุรุษหนุ่ม มีเคราสีทอง หรือน้ำตาลปนเหลือง มีพาหนะคือม้าสีขาว (ม้าอูจไฉสรพ) หรือช้างสีขาว (เอราวัณ)

¹⁷ พระยาสังฆาภิรมย์, เทวกำเนิด, หน้า ๕๕.

¹⁸ Stutley, The Illustrated Dictionary, pp.137-138

¹⁹ ญัตติภทร จันทวิช, อภิไทยโศภิตา,: ปกหลัง.

บางครั้งประทับบนราชมรด มีสารธิดีคือ พระมาตลี ศาสตราวุธที่เป็น
เครื่องหมายของพระองค์ คือ ของ้าว, บ่วงบาศก์, ธนู, ดาบ และสังข์²⁰

บานหน้าต่างที่ ๑๐ (อ.ร.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนงอพระชานุทั้งสองข้าง มีพระพักตร์ปรากฏให้เห็น ๓ พักตร์ (คือมีด้านหน้า ๑ พระพักตร์ และด้านข้างทั้งสองอีกข้างละ ๑ พระพักตร์) ซึ่งเป็นสิ่งที่แปลกไปจากเทพบุรุษองค์อื่น พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือคัมภีร์ ๕ ชั้น ไว้ที่บันพระองค์ เบื้องล่างเป็นรูปหงส์กำลังยืน ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระพรหม”

จากการเปรียบเทียบกับ ตำราภาพฯ ทั้ง ๓ ฉบับ หมายเลข ๓ (หน้า ๒๖) หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๑) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๔) กับรูปใน อ.ร.ต. ๑๐ พบว่ามีความแตกต่างกันมาก โดยเฉพาะพระกรของพระพรหมนั้น ในตำราภาพฯ มีจำนวน ๖-๘ กร ส่วนใน อ.ร.ต. ๑๐ พระองค์มีเพียง ๒ กร และทรงถือคัมภีร์ ๕ ชั้น ซึ่งไม่พบจากภาพในตำราภาพฯ

รูปเคารพของพระพรหม (BRAHMA) ที่พบในอินเดีย ตามคัมภีร์พหุหัตถ์คีตาว่าพระองค์มี ๔ พักตร์ (จตุรมุข) ถือหม้อน้ำมนต์และประทับนั่งบนดอกบัว ส่วนรูปเคารพที่นิยมทำกันนั้น พบว่าพระองค์มี ๔ กร มีเครื่องประดับตกแต่งอย่างอลังการ และถือลูกประคำในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง²¹ สำหรับภาพพระพรหมองค์นี้ เข้าใจว่าช่าง คงให้หมายถึง พรหมในศาสนาพุทธ ซึ่งทำหน้าที่อัญเชิญคัมภีร์มาจากนอภพ พระพุทธองค์ เมื่อครั้งเสด็จลงมาจากดาวดึงส์

บานหน้าต่างที่ ๑๑ (อ.ร.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนงอพระชานุ พระหัตถ์ขวาถือช่อ (เครื่องดนตรี) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือปัลลายนสายสร้อยธูว์ราที่คล้องลงมาจากพระคอ เบื้องล่างมีภาพไก่อยู่ ๑ ตัว (ภาพที่ ๑๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “เทวสุดเทวบุตร”

ภาพนี้ไม่พบในตำราภาพฯ ซึ่งใช้เป็นหลักในการศึกษาครั้งนี้ และยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

²⁰ Stutley , The Illustrated Dictionary ,pp.56-57

²¹ Stutley , The Illustrated Dictionary , pp.24-25.

บานหน้าต่างที่ ๑๒ (อ.ร.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนงอพระขานมงกุฏของเทพองค์นี้มีลักษณะแปลกไปจากเทพองค์อื่น ๆ คือทำเป็นยอดแหลม ๕ ยอด พระหัตถ์ขวาถือพิณ ๓ สาย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่บันพระองค์ เบื้องล่างมีรูปห่านยืนอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “ปัญสิขรเทวบุตร”

ภาพของปัญสิขรเทวบุตรนั้น พบในพุทธสถานอื่นด้วยคือที่ภาพ อ.ส.ต. ๑๐ และ อ.บ.ป. ๖ นอกจากนี้ยังพบในตำราภาพ หมายเลข ๑๓ (หน้า ๑๐๘) , ตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๐) แต่มีความแตกต่างไปจากภาพใน อ.ร.ต. ๑๒ นี้มากโดยเฉพาะจำนวนกรของพระปัญสิขรซึ่งใน อ.ร.ต. ๑๒ มีจำนวน ๒ พระกร แต่ภาพในที่อื่น ๆ มีจำนวน ๔ กร ชื่อของปัญสิขรในทางพุทธศาสนานั้น ถือกันว่าพระองค์ทรงเป็นกนธรรพแต่ได้รับการยกย่องให้เป็นเทวสหายของพระอินทร์ ปัญสิขรทรงถือพิณ ซึ่งแต่เดิมเป็นสมบัติของพญามาร^{๒๒}

บานหน้าต่างที่ ๑๓ (อ.ร.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทาประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือกระบี่ (ดาบมีด้าม) ยกขึ้นเสมอพระเศียรโดยเอาปลายกระบี่ถึงด้านล่าง ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับที่ด้ามของฝักกระบี่ สอดที่บันพระองค์ด้านขวา เบื้องล่างมีแพะ ๑ ตัว ซึ่งบนหลังแพะดังกล่าวมีผ้าทิพย์พาดอยู่กลางลำตัว (ภาพที่ ๑๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “คนธรรพ์เทวบุตร”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “คนธรรพ์เทวบุตร” ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ และยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

บานหน้าต่างที่ ๑๔ (อ.ร.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน พระหัตถ์ขวาถือด้ามทวนยาว ที่เอาปลายยกขึ้น ด้ามทวนดังกล่าวมีพู่ต้นอยู่เป็นช่วง ๆ พระหัตถ์ซ้ายจับนิ้วโดยมีสร้อยพระศออยู่ระหว่างนิ้วพระหัตถ์ ในระดับพระอุระ เบื้องล่างมีหมูป่าสีด้ายยืนอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “มาตลีเทวบุตร”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “มาตลีเทวบุตร” ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้

^{๒๒} อุดม รุ่งเรืองศรี ,เทวคาพุทธ ,๒๕๒๗,หน้า ๘๘. (อัคราณา).

มาตลีเทวบุตรนั้น คัมภีร์ทางพุทธศาสนากล่าวว่า เป็นสารถิของพระอินทร์ และเป็นเทวสหายของพระอินทร์ทั้ง ในยามศึกและยามสงบ โดยรถของพระอินทร์ ที่มีชื่อว่า เวชยันต์ ซึ่งเทียมด้วยม้าสินธพ ๑,๐๐๐ ตัวนั้น มีเพียงพระมาตลีเท่านั้น ที่สามารถบังคับรถได้อย่างยอดเยี่ยม สำหรับประวัติของพระองค์ในคัมภีร์แต่ละฉบับเล่าเรื่องแตกต่างกัน ออกไปบ้าง เช่น อาฏานาถียสูตร ระบุว่า มาตลีเป็นหนึ่งในหัวหน้าของพวกยักษ์ ส่วนมหาสมัยสูตรว่าเทพสารถิผู้นี้เป็นคนธรรมดา เป็นคณ^{๒๓} ส่วนในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาฮินดู ก็ได้กล่าวถึงสารถิของพระอินทร์ว่า คือ พระมาตลี (matali) เช่นกัน^{๒๔}

บานหน้าต่างที่ ๑๕ (อ.ร.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือธงแดง แล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ที่เอาปลายตั้งขึ้น เบื้องล่างมีลิงนั่งอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “จิตรเสนเทวบุตร”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “จิตรเสนเทวบุตร” ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ และยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

บานหน้าต่างที่ ๑๖ (อ.ร.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืน ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือดวงแก้วมณีสีเขียวยกขึ้นเสมอพระเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือกริช (ดาบสั้นปลายหยัก) ที่ด้ามของกริชมีหัวคล้ายหัวนก เบื้องล่างมีหนูกำลังเดินอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “กามเสฐเทวบุตร”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “กามเสฐเทวบุตร” ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ ชื่อของ “กามเสฐ” นั้น ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่า เป็นบริวารของท้าวมเวสสุวรรณ^{๒๕}

บานหน้าต่างที่ ๑๗ (อ.ร.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืน ยกพระบาทข้างขวาขึ้นสูงเสมอพระชานุ พระหัตถ์ขวาถือค้ำไม้เท้าหางนกยูงที่บันพระเอว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือค้ำ

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๒.

^{๒๔} Stutley , *The Illustrated Dictionary* , p.57

^{๒๕} ดูเพิ่มเติมใน จรัส กัมพลาศิริ , “บัญชีรูปพรรณสัณฐานของเทวดา ยักษ์ นาค ครุฑ และเครื่องมือ ฯ”

แต่หางนกยูงอีกอันหนึ่ง อยู่เหนือพระเศียร เบื้องล่างมีกระต่ายสีขาว ๑ ตัว บนหลังของกระต่ายมีผ้าทิพย์พาดอยู่(ภาพที่ ๒๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระวรุณเทพย์”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “พระวรุณเทพย์” ในตำราภาพเทวรูปฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูเรื่องใน อ.ร.ต. ๑๘ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๘ (อ.ร.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเหลืองประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นสูงระดับพระเพลา พระหัตถ์ทั้งสองถือค้ำมเส้หางนกยูง โดยมีปลายหางนกยูงตั้งขึ้น เบื้องล่างมีนกยูง ๑ ตัวกำลังทำท่าเดินอยู่(ภาพที่ ๒๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระวรุณเทพย์”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “พระวรุณเทพย์” ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้

ชื่อของพระวรุณวรุณเทพย์นั้น มีอยู่ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี โดยกล่าวถึงว่าเป็นเทพผู้มีความศรัทธาต่อองค์พระตถาคตโดยไม่หวั่นไหว²⁶

บานหน้าต่างที่ ๑๙ (อ.ร.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นบนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือตรีศูต้ามยาว หันปลายขึ้นค้ำบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนพระเพลา เบื้องล่างมีโคสีดำทรงเครื่องปรากฏอยู่(ภาพที่ ๒๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระอิศวร”

จากการตรวจสอบในตำราภาพฯ มีภาพของพระอิศวรในรูปปรากฏต่างๆ อยู่หลายภาพ เนื่องจากพระองค์เป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู แต่ในกรณีที่พบรูปของพระองค์ใน อ.ร.ต. ๑๙ นี้ เมื่อพิจารณาองค์ประกอบโดยรวมของภาพเทพทั้งหมดในอาคารแล้ว ผู้เขียนภาพน่าจะมีเป้าหมายเพื่อแสดงภาพของพระองค์ในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่ได้อัญเชิญมาเป็นเทพผู้พิทักษ์ รูปเคารพของพระอิศวร (พระศิวะ) นั้น มีรูปปรากฏอยู่มากมาย พระองค์มีพาหนะคือโคนนทิ ทรงมีศาสตราวุธที่พบอยู่เป็นประจำคือ บันฑะเขาวัว, คันศร, ไม้เท้า, คทา, ไม้เท้ายอดหัวกระโหลก, บ่วงบาศก์ และตรีศูต²⁷

²⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพทท, หน้า ๑๐๕ และ จรัส กัมพลาศิริ, บัญญัติรูปพรรณสถานฐานของเทวดา, หน้า ๕๘-๕๙.

²⁷ Stutley, The Illustrated Dictionary, p.131.

บานหน้าต่างที่ ๒๐ (อ.ร.ต. ๒๐) ภาพเทพนรุษผิวกายสีดำประทับยืน ยกพระบาทซ้าย อยู่บนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือไม้กระบองยาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับสายสังวาลย์ที่พระอุระ เบื้องล่างมีสัตว์หิมพานต์ประเภทราชสีห์อยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระยม”

จากการเปรียบเทียบภาพในตำราภาพฯ พบว่า ภาพของพระยม ที่พบในตำราภาพนั้น มีศาสตราวุธเป็นพระขรรค์ และมีพาหนะ คือนกฮูก (นกแสก) ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากภาพ อ.ร.ต. ๒๐ ที่พระยมทรงถือไม้กระบองยาว และมีพาหนะ คือ ราชสีห์ (ดูการเปรียบเทียบใน อ.ร.ต. ๓ ประกอบด้วย)

รูปเคารพของพระยมตามตำราโหราศาสตร์ไทยนั้น มีพาหนะคือนกแสก และถือเป็นเทวดารักษาทิศทักษิณ (ใต้)^{๒๘} ส่วนรูปเคารพของพระยมที่พบในอินเดีย นิยมสร้างเป็นรูปเทพนรุษ มีพาหนะคือกระบือสีดำ และมีศาสตราวุธคือ คทา และบ่วงบาศก์^{๒๙}

บานหน้าต่างที่ ๒๑ (อ.ร.ต. ๒๑) ภาพเทพนรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทซ้าย ขึ้นเหยียบบน โขดหิน พระหัตถ์ขวาถือดาบอยู่ระดับพระอุระ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือโล่อยู่ที่ชั้นพระองค์ เบื้องล่างมีม้าสีขาวทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระจันทร์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่าตำราภาพ ๓ ฉบับ คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๖) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๓) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๖) แสดงภาพของพระจันทร์ที่มีศาสตราวุธ คือ ดาบและโล่ โดยมีพาหนะ คือ ม้า ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต. ๒๑ เช่นกัน

ตำราเทพเคราะห์ทางโหราศาสตร์ กล่าวว่าพระอิศวรทรงสร้างพระจันทร์ขึ้นจากนางฟ้า ๑๕ องค์ โดยร้ายเวทให้นางฟ้านั้นละเอียดแล้วห่อด้วยผ้าสีนวล ประพรมด้วยน้ำอมฤต จึงเกิดเทพบุตรขึ้น มีนามว่าพระจันทร์ ผิวกายสีนวล ถือพระขรรค์ วิมานแก้วสี่มุมดา ทรงม้าเป็นพาหนะ

^{๒๘} ฉันทภัทร จันทวิช ,อภิไท โภธิบาทวี : ปกหลัง.

^{๒๙} Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.166.

ประจำทิศบูรพา³⁰ รูปเคารพของพระจันทร์ที่พบในอินเดีย นิยมทำเป็นรูปบุรุษ ประทับยืน โดยมีรูปสตรีอยู่ทั้งสองข้าง พระองค์มี ๒ กรกรหนึ่งถือ คอกบัว บางครั้งก็ทำเป็นรูปพระหัตถ์ซ้ายถือคทา ส่วนหัตถ์ขวาแสดงท่าอภัยมุทรา มีพาหนะคือรถเทียมด้วยม้า ๑๐ ตัว³¹

บานหน้าต่างที่ ๒๒ (อ.ร.ต.๒๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้นเหยียบโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือของง้าวที่มีปลายหันสู่ด้านบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่บนพระองค์ เบื้องล่างมีรูปช้างทรงเครื่อง ๑ เชือก(ภาพที่ ๒๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระพุท”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่าตำราภาพ ๓ ฉบับ คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๘) , ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๘) มีสิ่งที่ตรงกัน คือ พระองค์ทรงมีศาสตราวุธ คือ ดาบ (หรือดาบคู่) อันต่างไปจาก ภาพ อ.ร.ต. ๒๒ ที่พระองค์ทรงถือของง้าวเป็นเทพศาสตราวุธ แต่พาหนะของพระองค์ คือ “ช้าง” ซึ่งตรงกันทั้งในตำราภาพ และภาพอ.ร.ต. ๒๒ ตำราโหราศาสตร์ กล่าวว่า พระอิศวรทรงสร้างพระพุท ด้วยการนำเอาพระยาชชสาร ๑๗ ตัวมาปั้นให้ละเอียด ประพรมด้วยน้ำอมฤต ก็บังเกิดเป็น พระพุท ถือของง้าว สีกายเป็นสีมรกต มีวิมานสีมณี และมีช้างเป็นพาหนะ ประจำอยู่ที่ทิศทักษิณ³² รูปเคารพของพระพุท (BUDHA) ที่พบในอินเดีย ส่วนใหญ่ พระองค์มีพาหนะคือ รถเทียมด้วยม้าสีแดง ๘ ตัว หรืออาจเป็นสิ่งสี่ ผิวกายสีเหลือง หรือเขียว มี ๔ กรถือ ดาบ , โล่ , คทา ส่วนอีกกรหนึ่งแสดงอภัยมุทรา³³

บานหน้าต่างที่ ๒๓ (อ.ร.ต. ๒๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืนเท้าเสมอกัน พระหัตถ์ขวาถือด้ามค้อนที่บริเวณบนพระองค์ พระหัตถ์ซ้ายทอดลงมาด้านหน้า เบื้องล่างมีรูปครุฑกางปีกกำลังก้าวอย่างอยู่(ภาพที่ ๒๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระราหู”

³⁰ พระยาสังฆาภิรมย์, เทวกำเนิด, หน้า ๑๐๕-๑๑๐.

³¹ พลูหลวง [นามแฝง], เทวโลก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๕-๗๖.

³² พระยาสังฆาภิรมย์, เทวกำเนิด, หน้า ๑๒๘.

³³ Stutley, The Illustrated Dictionary, p.27.

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่า ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) นั้น ภาพของพระราหู มีเทพศาสตราวุธ คือ ค้อน โดยมีพาหนะ คือ พญาครุฑ ซึ่งตรงกันกับ ภาพ อ.ร.ต. ๒๓ ส่วนตำราภาพฉบับอื่น คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๒) แม้จะมีเทพศาสตราวุธ คือ ค้อนเหล็ก แต่พาหนะของพระองค์นั้นได้แก่ “ยักษ์” ซึ่งแตกต่างไปจาก อ.ร.ต. ๒๓ เรื่องราวของพระราหูนั้น ตำราทางโหราศาสตร์ว่า พระองค์มีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวร ได้ทรงสร้างขึ้น โดยนำเอาหัวผีโขมด ๑๒ หัว มาป่นลงแล้วประพรมด้วยน้ำอมฤต เกิดเป็นองค์ราหูขึ้น ทรงภูษาสีม่วงคล้ำ ถือกทา ประจําทิศพายัพ³⁴ อย่างไรก็ตามสำหรับพาหนะของพระราหู นั้น ตำราทางโหราศาสตร์บางเล่มกล่าวไว้ว่า ทรงเมฆเหมือนรูปครุฑก็มีเช่นกัน³⁵ ส่วนรูปเคารพของราหู (RAHU) ที่พบในอินเดีย ส่วนใหญ่พระองค์ มี พาหนะคือ รถเทียมด้วยม้าสีดำ ๘ ตัว บางตำราว่า พระองค์ประทับนั่งบนสิงห์หรือเต่า มี ๒ หรือ ๔ กร ถือกดาบ , โล่ และตรีศูล ส่วนอีกกรหนึ่งแสดงวรมุทรา³⁶

บานหน้าต่างที่ ๒๔ (อ.ร.ต. ๒๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำประทับยืน ยกพระบาทซ้ายขึ้น พระหัตถ์ขวาจับอยู่ที่พานท้ายปืน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายประคองปากกระบอบอกปืนวางเฉียงกับลำพระองค์ เบื้องล่างมีรูปเสือ ๑ ตัว บนหลังเสียมมีผ้าทิพย์พาดอยู่(ภาพที่ ๒๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระเสาร์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่า ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๑) นั้น ภาพของพระเสาร์ มีเทพศาสตราวุธ คือ ปืน โดยมีพาหนะ คือ เสือ ซึ่งตรงกับภาพจาก อ.ร.ต. ๒๔ ส่วนตำราภาพฉบับอื่น คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๑) แม้มีพาหนะตรงกันคือ เสือ แต่เทพศาสตราวุธของพระองค์ได้แก่ “ตรี” ซึ่งแตกต่างไปจากภาพ อ.ร.ต. ๒๔

ตำราทางโหราศาสตร์ว่า พระอิศวรสร้างพระเสาร์ขึ้นจากการนำเอา เสือ ๑๐ ตัว มาสูกเป่าให้ละเอียด แล้วห่อด้วยผ้าสีดำ ประพรมด้วยน้ำ

³⁴ พระยาสังฆาภิรมย์ ,เทวกำเนิด, หน้า ๑๖๐-๑๖๒.

³⁵ สมบัติ พลายน้อย ,จินทรคตินิยาย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสามัคคีสาร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๕.

³⁶ Stutley ,The Illustrated Dictionary ,p.115.

อมฤต เกิดเป็นพระเสาร์ ภายสีดำ ถือพระขรรค์ วิมานสีมรกต ทรงเสื่อ เป็นพาหนะ ประจำทิศหรี³⁷ รูปเคารพของพระเสาร์ (SANI) ในอินเดีย นั้น ทำเป็นบุรุษร่างเล็ก มีขาพิการข้างหนึ่ง นุ่งผ้าสีดำ พระหัตถ์ขวาถือ คทา หรือ ไม้เท้า พระหัตถ์ซ้ายแสดงท่าวรมุทรา บางตำราว่า ถือลูก ประคำ มีพาหนะคือ ราชรถเหล็ก เทียมด้วยม้า ๘ ตัว ,แรงสีน้ำเงิน, นก กา,หรือช้าง โดยมีเทพศาสตราวุธ ได้แก่ คันศร และลูกศร ,ตรีศูล สวม กำไลเท้าเป็นกระดิ่งเล็ก ๆ³⁸

บานหน้าต่างที่ ๒๕ (อ.ร.ต. ๒๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเหลืองประทับยืน ทำท่าก้าว่าง พระหัตถ์ขวาถือค้ำพระขรรค์ที่มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบ่วงบาศก์ยื่นออกไปข้างหน้า เบื้องล่างเป็นรูปม้าสีขาวทรงเครื่องกำลังวิ่งอยู่(ภาพที่ ๓๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระโสม”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่า ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๓) มีภาพของพระโสม ซึ่งทรงถือศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ โดยมีพาหนะ คือ ม้า ซึ่งส่วนหนึ่งตรงกับ อ.ร.ต. ๒๕ แต่ว่าศาสตราวุธ ของ อ.ร.ต. ๒๕ นอกจากมีพระขรรค์แล้วยังมีเชือกบ่วงบาศก์อีก ส่วนหนึ่งด้วย สำหรับภาพจากตำราภาพฉบับอื่น คือ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๖) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๐) แม้จะมีพาหนะตรงกัน คือ ม้า แต่ศาสตราวุธของพระองค์ก็ได้แก่ “ตรี” ซึ่งแตกต่างไปจาก ภาพ อ.ร.ต. ๒๕

รูปเคารพของพระโสมตามตำราโหราศาสตร์ไทยว่ามีพาหนะคือ ม้า และถือเป็นเทวดารักษาทิศอุดร(เหนือ)³⁹ สำหรับพระโสมเป็นเทพเจ้าใน ยุคแรกของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งชื่อนี้ได้กลายมาเป็นชื่อของพระจันทร์ ในชั้นหลัง ตามคัมภีร์ปุราณะ กล่าวว่าพระองค์ทรงราชรถมีล้อ ๓ ล้อ เทียมด้วย ม้า ๑๐ ตัว⁴⁰

³⁷ พระยาสังฆาภิรมย์, เทวกำเนิด, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

³⁸ Stutley, The Illustrated Dictionary, p.123.

³⁹ ฌันฑิภัทร จันทวิช, อภิไทโหราศาสตร์: ปกหลัง.

⁴⁰ Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.301-302.

บานหน้าต่างที่ ๒๖ (อ.ร.ต. ๒๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืนนอพระขานุ ลักษณะพิเศษคือมี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูลสั้น พระหัตถ์ขวาล่างถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือคันศร เบื้องล่างมีรูปพญาครุฑกำลังจับนาคอยู่(ภาพที่ ๓๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระนารายณ”

จากการตรวจสอบรูปในตำราภาพเทวรูปฯ พบว่ามีภาพของพระนารายณ์ ในรูปปรากฏต่าง ๆ อยู่หลายภาพ เนื่องจากพระองค์ถือเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู ดังเช่น ภาพในตำราภาพหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๒) พระองค์มีเทพศาสตราวุธ คือ สังข์, ตรี, จักร และคทา ซึ่งมีศาสตราวุธสิ่งหนึ่งที่ต่างไปจาก อ.ร.ต. ๒๖ คือ “คทา” โดยใน อ.ร.ต. ๒๖ พระองค์ทรงถือ คันศร แทน

รูปเคารพพระนารายณ์ตามตำราโหราศาสตร์ไทยว่ามีพาหนะ คือ ครุฑ และถือเป็นเทวดารักษาทิศหริดี(ตะวันตกเฉียงใต้)⁴¹ สำหรับพระนารายณ์หรือพระวิษณุ นั้น ถือเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ ๑ ใน ๓ ของตรีมูรติ รูป ปรากฏปกติของพระองค์ทรงมี ๔ กรทรงถือสังข์, จักร, คันศร หรือ ดอกบัว, คทา และมีพาหนะคือพญาครุฑ⁴²

บานหน้าต่างที่ ๒๗ (อ.ร.ต. ๒๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีฟ้าประทับยืน พระหัตถ์ขวาลือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพระเต้าทักษิโณทก เบื้องล่างมีรูปพญานาคอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๓๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระพิรุณ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๓) พบว่า พระองค์ทรงถือพระขรรค์ และเต้าทักษิโณทก โดยมีพาหนะคือ นาค เหมือนกับภาพ อ.ร.ต. ๒๗ ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๑) แม้มีศาสตราวุธเหมือนกัน แต่พาหนะก็ต่างกันโดยเป็นงูเหลือมแทน สำหรับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) นั้น พระองค์ทรงถือพระขรรค์เป็นเทพศาสตราวุธเพียงสิ่งเดียวอยู่บนหลังนาค

รูปเคารพของพระพิรุณตามตำราโหราศาสตร์ไทย ว่ามีพาหนะคือ พญานาค และถือเป็นเทวดารักษาทิศปะจิม(ตะวันตก)⁴³ สำหรับพระพิรุณหรือพระวรุณ (VARUNA) นั้น ถือเป็นเทพดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัย

⁴¹ อนุรักษ์กร จันทวิช, อภิไทโทธิบาทว: ปกหลัง.

⁴² Stutley, The Illustrated Dictionary, p.49,160-161.

⁴³ อนุรักษ์กร จันทวิช, อภิไทโทธิบาทว: ปกหลัง.

พระเวท รูปปรากฏที่พบกันทั่วไป มักทำเป็น รูปเทพบุรุษ แต่งตัวอย่างงดงาม ถือบ่วงบาศก์ และภาชนะรูปเหยือก บาง ครั้งพระกรขวาแสดง ทำวรมุทรา พระองค์มีพาหนะคือ รถเทียมด วัยหงส์ ๔ ตัว และมี ๔ กร ทรงถือดอกบัว, บ่วงบาศก์, สังข์ และภาชนะใส่อัญมณี⁴⁴

บานหน้าต่างที่ ๒๘ (อ.ร.ต. ๒๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนเท้าเสมอกัน งาม พระขานเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาดำถือรวงข้าวยกขึ้นในระดับพระอุระ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ที่ขึ้นพระองค์ เบื้องล่างเป็นรูปปลาอยู่ในน้ำ(ภาพที่ ๓๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระไพศพ”

จากการเปรียบเทียบภาพของเทพองค์นี้กับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่ามีความสับสนเกี่ยวกับชื่อเรียกและประติมาลักษณะอยู่บ้าง โดยตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๔) ให้ชื่อภาพเทพที่ถือรวงข้าว และพระขรรค์เป็นศาสตราวุธ โดยมีปลากลายเป็นพาหนะเช่นนี้ว่า “พระมหาไชไพรสภทรงปลากลายเป็นภานี่” ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๓(หน้า ๑๕๑), ตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๕) และตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ให้ชื่อภาพลักษณะดังกล่าวว่าเป็น “พระมหาไชย” ส่วนภาพของ “พระไพศพ” ตามตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๐) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๔) นั้น แสดงเป็นภาพเทพบุรุษประทับนั่ง ทรงถือพระขรรค์อยู่ในบุษบกบนหลังหงส์ ซึ่งแตกต่างไปจากภาพใน อ.ร.ต. ๒๘

รูปเคารพพระไพศพตามตำราโหราศาสตร์ไทยว่าพระองค์มีพาหนะคือหงส์ และถือเป็นเทวดารักษาทิศอีสาน(ตะวันออกเฉียงเหนือ)⁴⁵ สำหรับต้นเค้าของ “พระไพศพ” นั้น ยังมีความสับสนอยู่บ้าง เพราะบางท่าน เชื่อว่าชื่อของไพศพ น่าจะเป็นชื่อหนึ่งของท้าวกุเวร หรือเวสสุวรรณที่เป็นเทวดารักษาทิศเหนือ⁴⁶ อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากพาหนะของพระองค์ที่ปรากฏอันได้แก่ ปลากลายทอง ตลอดจนการถือรวงข้าว ซึ่งแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์เช่นนี้ อาจเกี่ยวโยงไปถึงคติของ “แม่ไพศพ”ที่ถือเป็น เทพประจำข้าว และมีพาหนะคือปลากลาย

⁴⁴ Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.154.

⁴⁵ อนุรักษ์ทร จันทวิช, อภิไทโกธิบาทร ; ปกหลัง.

⁴⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี , เทวภาพุทธ , หน้า ๓๔.

หรือปลา⁴⁷ แต่ก็มีสิ่งที่น่าสนใจคือ แม่โพสพนั้นเป็นเทพสตรี ส่วน พระไพศพรูปที่ปรากฏเป็น รูปเทพบุรุษ จึงคงต้องทำการศึกษากันต่อไปอีก สำหรับชื่อ พระไพศพ นั้นมี ปรากฏอยู่ใน ตำรานารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเตือนฤทธิ์ ว่า พระอิศวรได้ให้พระไพศพเอาโคเทียมรถคู่หนึ่งไปแจกให้กับมนุษย์เพื่อใช้ ลากเงินในการทำการเกษตร (ดูเรื่องใน อ.ส.ป.๕ ประกอบ)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัคคารามแล้ว สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับกลุ่มภาพเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ยังไม่สามารถสรุปได้ว่า มีจุดประสงค์เดิม หมายถึงเทพองค์ใด หรือกลุ่มใดแน่ชัด แต่ผลจากการพิจารณาภาพโดยใช้ องค์ประกอบภาพ ลักษณะรูปร่าง เครื่องแต่งกาย และอิริยาบถ ของเทพประธานและบริวาร สามารถสันนิษฐานได้ว่า ช่างอาจมีความมุ่งหมาย แสดงถึง การเป็นตัวแทนของเทพ (ธรรมะ) และ อสุระ (อธรรม) ซึ่งได้มาสักการะ และเฝ้าดูแลพระพุทธองค์ผู้เป็นประธานของอาคาร (จักรวาล)

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์ในส่วนกลางของอาคารทั้ง ๒ ผนัง เป็นภาพเทพพระเคราะห์ ๑๐ องค์ (รวมพระมฤตยู ซึ่งเข้ามาเป็น ๑ ใน เทพพระเคราะห์ชั้นหลัง) โดยมีเทพประจำทิศ และเทพผู้ทรงฤทธิ์ ๑๐ องค์ เขียนสักร้อยอยู่ที่หน้า /หลังเทพพระเคราะห์เอาไว้ สำหรับทางส่วนหลังของอาคารเขียนกลุ่ม “เทวบุตร” ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ เอาไว้ ๘ องค์

๓. การวิเคราะห์ด้านศิลปะ

ภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถนั้น ด้านแปเขียนเป็นเรื่องเกี่ยวกับท้องฟ้าและกลุ่มดาวฤกษ์ ส่วนผนังด้านหุ้มกลองหน้าและหลังเป็นเหตุการณ์ในพุทธประวัติ โดยมีเทพผู้พิทักษ์บานทวารและ บัญชรเป็นกลุ่มเทพพระเคราะห์ , เทพประจำทิศ และกลุ่มเทวบุตรต่างๆ จิตรกรรมที่อุโบสถวัดราชนัคคารามนี้ คงเขียนขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ⁴⁸ และมีการเขียนซ่อมแซมสืบต่อกันมาตามลำดับ สำหรับภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัคคาราม สามารถจัดแยกรายละเอียดองค์ประกอบและ ฝีมือช่างออกได้ดังนี้

⁴⁷ เสฐียรโกเศศ, “แม่โพสพ” ศิลปากร ปีที่ ๓ ,ฉบับที่๑(มิถุนายน ๒๔๘๒), ๗๖-๘๔.

⁴⁸ กรมศิลปากร , โลหะปราสาท วัดราชนัคคารามวรวิหาร (กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง , ๒๕๓๘) ,หน้า ๔๐.

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพเทพผู้พิทักษ์ของอุโบสถวัดราชนัคคา เป็นลักษณะการจัดวางภาพองค์เทพประธานไว้ส่วนบนหรือกลางของแผ่นบานประตู / หน้าต่าง เช่นเดียวกับการจัดวางภาพทวารบาลโดยทั่วไป ภาพเทพทั้งหมดเป็นเทพประทับยืนอยู่บนโขดหิน (บางหน้าต่าง) โดยมีเทพพาหนะอยู่ด้านล่าง แต่มิได้เป็นการประทับอยู่บนหลังพาหนะโดยตรง (ดังเช่นที่พบในวิหารวัดสุทัศน์ฯ) แต่ภาพสัตว์เหล่านี้ ก็สามารถสื่อความหมายว่าเป็นพาหนะได้ เนื่องจากอยู่ที่บริเวณด้านล่างของเทพประธาน นอกจากนี้ ช่างยังได้เขียนบอกพระนามของเทพแต่ละองค์เอาไว้ที่บริเวณใต้พระบาท หรือใกล้กับเทพพาหนะด้วย

ภาพของเทพผู้พิทักษ์ในแต่ละคู่ นั้น มีการจัดภาพให้สอดคล้องกัน โดยจัดวางอิริยาบถให้หันหน้าเข้าหากัน หรือบางภาพแม้หันหลังให้กัน แต่ช่างก็เขียนให้พระพักตร์เฝ้ามองกันด้วย อันแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาพเทพทั้งคู่

องค์ประกอบของภาพเทพผู้พิทักษ์ในอุโบสถแห่งนี้ ตอนล่างเป็นการเขียนภาพโขดหิน และต้นหญ้าขนาดเล็ก ที่มีแนวต่อเนื่องกันในระหว่างบานหน้าต่างทั้งคู่ ส่วนฉากหลังองค์เทพเขียนเป็นลายดอกไม้ร่วง (ที่ไม่มีกิ่งก้าน) หันปลายดอกลงด้านล่าง ภาพดอกไม้ร่วงเหล่านี้เขียนขึ้นอย่างมีระเบียบวางตัวในแนวเส้นทะแยง ซึ่งแตกต่างจากดอกไม้ที่ร่วงลงมาตามธรรมชาติจริง ๆ คติการเขียนภาพดอกไม้ร่วงนี้ เป็นสิ่งที่นิยมเขียนกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วและสืบทอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย ซึ่งช่างคงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาเขียนที่อุโบสถวัดราชนัคคาแห่งนี้ด้วย และด้วยเหตุที่ช่างได้ใช้การประดับลายดอกไม้ร่วงประดับที่ฉากหลังขององค์เทพนั้น การให้สีของฉากหลังจึงใช้วิธีเขียนด้วยสีเดียวเป็นพื้นหลัง ไม่ได้มีการไล่ระดับสีฉากหลังแต่อย่างใด ส่วนประเด็นเรื่องความโดดเด่นของตัวภาพเทพจากพื้นหลังนั้น ใช้วิธีการตัดเส้นของตัวภาพ และการให้สีผิวที่แตกต่างจากฉากหลังเป็นสำคัญ (เช่นการให้สีผิวที่ขาวหรือคล้ำกว่า เป็นต้น)

การจัดวางภาพเทพพาหนะเบื้องล่างนั้น เขียนให้มีขนาดเล็กกว่าตัวองค์เทพ เพื่อมิให้แย่งความโดดเด่นของภาพเทพประธาน ภาพพาหนะ ส่วนใหญ่จัดวาง ให้มีความสัมพันธ์กันในระหว่างบานหน้าต่างคู่เดียวกัน ดังเช่นให้หันหน้าเข้าหากัน แต่บางภาพจัดให้หันหลังให้กันก็มี ทั้งนี้คงเพื่อมิให้แสดงซ้ำซาก

๒. ลักษณะภาพ ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดราชนัคคาราม มีลักษณะเป็นภาพที่เขียนแบบท่าละครอย่างเช่นได้เคยเขียนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้านี้อแล้ว ภาพเทพทั้งหมดประทับยืนอยู่บนโขดหิน หรือพื้นดิน โดยมีการยกพระบาทขึ้น หรืออพระขงฆ์ เพื่อต้องการให้เห็นของภาพมีความอ่อนโค้ง ทำให้ภาพดูมีท่าทางที่แข็งเกินไป การเขียนภาพที่พุทธสถานแห่งนี้ เน้นแสดงให้เห็น

เห็นถึงองค์ประกอบของเทพแต่ละองค์ ในลักษณะบ่งชี้แสดงว่าเป็นเทพองค์ใดเท่านั้น โดยมีได้มีเรื่องราวขององค์เทพมาประกอบ เหมือนเช่นภาพจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามและอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม

การแต่งกายของภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนาคดา เทพทั้งหมด(บนบานหน้าต่าง) มีได้สวมฉลองพระองค์ ซึ่งเป็นสิ่งปกติที่พบในภาพจิตรกรรมแบบประเพณีทั่วไป ที่มักนิยมเขียนภาพเทวดาและกษัตริย์ที่ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่เพื่อเน้นความสูงศักดิ์ ก็ได้มีการสวมใส่เครื่องศิราภรณ์และเครื่องนิมพิมาภรณ์อย่างเต็มที่

การเขียนภาพรัศมีหรือประภามณฑลที่อยู่รอบเศียรองค์เทพนั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งแสดงว่าเป็นฝีมือช่างหลายคน และหลายระดับฝีมือ การให้สีของประภามณฑลยังไม่สามารถจำแนกได้ว่า มีการใช้หลักเกณฑ์เช่นไร เนื่องจากมีความหลากหลายมาก สำหรับภาพเทพทางด้านขวา(ขององค์พระประธาน) ได้ใช้สีน้ำเงินเป็นพื้นสีของประภามณฑลเกือบทุกบาน ยกเว้นภาพเทพคู่สุดท้าย ที่ใช้สีแดงเป็นพื้นประภามณฑล ส่วนภาพทางด้านซ้ายขององค์พระประธาน มีการให้สีประภามณฑลที่แตกต่างกันหลายสี เช่น สีแดง ,น้ำเงิน,เขียว,น้ำตาล เป็นต้น

๓. ฝีมือ จากการพิจารณาภาพเทพผู้พิทักษ์จากวัดราชนาคดา เห็นได้ชัดว่า เป็นฝีมือช่างหลายคน ซึ่งมีฝีมือที่แตกต่างกันหลายระดับ โดยช่างแต่ละคนได้ใช้แนวทางการเขียนที่แตกต่างกันออกไป (ซึ่งอาจเป็นผลจากการเขียนซ่อมแซมในภายหลังด้วย) ความแตกต่างเหล่านี้ สามารถแยกได้ด้วยการศึกษาลายเส้นของการเขียน ท่าทางขององค์เทพ เครื่องประดับตกแต่งต่างๆ ลายดอกไม้ร่วงที่ใช้เป็นฉากหลัง ตลอดจนลายมือที่เขียนบอกพระนามเทพแต่ละองค์ทางด้านล่างของภาพ

ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนาคดา มีลักษณะท่าทางที่ค่อนข้างแข็ง และไม่สวยงามเท่ากับภาพเทพผู้พิทักษ์จากที่อื่นๆ จากหลักฐานบนภาพ พบว่ามีการเขียนทับซ้อนกัน แสดงว่าคงได้มีการเขียนซ่อมแซมกันมาบ้างแล้ว สำหรับรายชื่อช่างผู้เขียน(ซ่อมแซม?) ที่ปรากฏทางด้านล่างของภาพที่พบมีดังนี้

ภาพพระเพลิงและพระพาย เขียนโดย นายเขียน ข. (พ.ศ.๒๔๔๘)

ภาพพระอาทิตย์ เขียนโดย นายชม

ภาพพระพรหม เขียนโดย หลวงพรหมประกาศิทธิ

ผลจากการเขียนด้วยฝีมือช่างหลายคน และเขียนโดยมีรูปแบบของตนเอง ทำให้งานจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ของอุโบสถวัดราชนาคดาไม่ค่อยมีความกลมกลืน มีการแบ่งกลุ่มของภาพออกจากกันตามฝีมือ จึงทำให้ภาพรวมของจิตรกรรมแลดูมีคุณค่าทางความงามลดลง

การเขียนภาพเทพพาทนะ คุณแล้วไม่ค่อยมีความสง่างามที่แสดงให้เห็นถึงว่าเป็นพาทนะขององค์เทพ เหมือนดังเช่นภาพที่ปรากฏจากวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ยิ่งกว่านั้น การเขียนภาพเทพพาทนะเหล่านี้ ด้วยขนาดเล็ก และอยู่ในอิริยาบถที่ค่อนข้างสงบ ก็ยังทำให้ภาพสัตว์เหล่านี้ดูไม่โดดเด่น และไม่ช่วยเสริมความมีพลังกำลังและอำนาจขององค์เทพแต่อย่างใด

เมื่อนำภาพของเทพผู้พิทักษ์จากอาคารต่างๆมาเปรียบเทียบกันแล้ว พบว่า ภาพจากอุโบสถวัดราชนาคคา คุณค่อนข้างมีฝีมือที่ดียิ่งกว่าพุทธสถานแห่งอื่นที่นำมาใช้ศึกษาร่วมกัน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าพุทธสถานนี้มีได้เป็นพุทธสถานหลักของกรุงรัตน โกสินทร์ (ดังเช่นวัดสุทัศนเทพวราราม) และมีได้เป็นพระอารามในเขตพระบรมราชวัง(ดังเช่นวัดบวรสถานสุทธาราม) ช่างฝีมือจึงอาจมิใช่เป็นช่างหลวงชั้นครูดังเช่นในที่อื่นๆ อย่างไรก็ตาม คุณค่าของจิตรกรรมที่นี้ อยู่ที่ช่างสามารถบันทึก และถ่ายทอดให้เห็นถึงคติความเชื่อทางโหราศาสตร์ และเรื่องราวของจักรวาลตามความคิดของผู้คนในสมัยนั้นออกมาเป็นรูปภาพได้อย่างครบถ้วนมากกว่า

วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม

อาคารวิหารแห่งนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ ๓๔) มีช่องประตูที่ผนังด้านหุ้มกลองหน้า-หลัง ผนังละ ๓ ช่อง ส่วนด้านแป้นมีช่องหน้าต่างด้านละ ๕ ช่อง ทั้ง ๒ ข้าง ซึ่งในที่นี้ขอกำหนดรหัสเพื่อใช้เรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู เริ่มจากบานประตูหน้า (ทิศเหนือ) ข้างขวาสุด (เมื่อหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนถึงสุดที่บ้านประตูผนังหุ้มกลองด้านหลัง (ทิศใต้) ข้างซ้ายสุด เป็นบานประตูที่ ๑๐ (บานประตูคู่กลางด้านหลังทำขึ้นใหม่ไม่มีภาพเทพผู้พิทักษ์ จึงไม่ขอกล่าวถึง) สำหรับตัวของภาพบนบานประตูวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ใช้ว่า “ว.ส.ป.” ตามด้วยหมายเลขบานประตู ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๑๐

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานที่ ๑ ที่ผนังด้านทิศตะวันตกติดกับบานประตูที่ ๖ แล้วจึงเวียนขวาลักษณะเดียวกับการเรียกบานประตูซึ่งจะไปสิ้นสุดบนบานหน้าต่างที่ ๒๐ ทางผนังด้านทิศตะวันตกติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวของภาพบนบานหน้าต่างวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามใช้ว่า “ว.ส.ต.” ตามด้วยหมายเลขของบานหน้าต่างตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๒๐

๑. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตูวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม

บานประตูที่ ๑ (ว.ส.ป. ๑) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับนั่งบนหลังม้าศึกทรงเครื่องสีขาวย พระหัตถ์ขวาทือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกแขนขึ้นเสมอพระอังสา ด้านล่างมีเทพบริวารหลายคนถือดาบและธงอยู่(ภาพที่ ๓๕ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๒ (ว.ส.ป. ๒) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับบนหลังม้าทรงเครื่องสีดำสลับขาว เทพบุรุษดังกล่าวถือพระขรรค์ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวาแลเห็นไม่ชัดเจน เบื้องล่างมีเทพบริวารหลายองค์ถือธงดาบ และโล่ (ภาพที่ ๓๕ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา
นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่ม
เติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๓ (ว.ส.ป. ๓) เป็นภาพยักษ์ (อสูร) หลายตนอยู่เต็มทั้งพื้นที่ในอริยาบท
แตกต่างกัน ส่วนใหญ่แล้วยักษ์เหล่านี้ถือคทาหรือกระบองเป็นอาวุธอยู่ในมือ ภาพด้านบนเป็นยักษ์
ที่มีศักดิ์สูง สังกัดได้จากเครื่องศิวาภรณ์ที่สวม (มงกุฎ) ส่วนยักษ์ด้านล่างน่าจะเป็นพวกที่มีศักดิ์ต่ำ
กว่า ภาพที่ ๓๖ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา
นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่ม
เติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๔ (ว.ส.ป. ๔) องค์ประกอบของภาพคล้ายกับบานประตูที่ ๓ คือเขียนเป็น
ภาพยักษ์เช่นเดียวกัน โดยด้านบนเป็นยักษ์ที่มีศักดิ์สูง ๖ ตน ถือคทาเป็นอาวุธ ส่วนด้านล่างเป็น
เหล่าเสนายักษ์ ๔ ตนกำลังแสดงความเคารพและต่อสู้กับศัตรูเบื้องล่าง(ภาพที่ ๓๖ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา
นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่ม
เติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๕ (ว.ส.ป. ๕) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีด้า ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มี
เครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับนั่งอยู่บนหลังช้างศึกทรงเครื่อง เทพดังกล่าวถือพระขรรค์
ในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับนิ้วไว้ที่บริเวณพระอุระ ด้านล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ ถืองง
คาบ และโล่(ภาพที่ ๓๗ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา
นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่ม
เติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๖ (ว.ส.ป. ๖) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับบนหลังช้างสีดำ พระหัตถ์ซ้ายของเทพบุรุษดังกล่าวถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาจับนิ้วไว้ที่พระอุระ ด้านล่างมีเทพบริวาร ๖ องค์ถือศาสตราวุธต่าง ๆ อยู่ในพระหัตถ์(ภาพที่ ๓๗ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๗ (ว.ส.ป. ๗) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนบนโขดหิน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย พระหัตถ์ทั้งสองข้าง ถือแส้หางนกยูงอยู่ เบื้องล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ถือโคมไฟ แสดงการเคารพบูชาอยู่ (ภาพที่ ๓๘ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๘ (ว.ส.ป. ๘) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนบนโขดหิน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย พระหัตถ์ทั้งสองถือแส้หางนกยูง ซึ่งมีองค์ประกอบภาพคล้ายกับภาพบนบานประตูที่ ๗ มาก สำหรับด้านล่างก็มีเทพบริวาร ๕ องค์ ถือโคมไฟสูงขึ้นในลักษณะเดียวกัน(ภาพที่ ๓๘ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๙ (ว.ส.ป. ๙) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนบนโขดหิน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ยกพระบาทด้านขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือพัดโบก (วาลวิชนี) ขึ้นเหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับนิ้วไว้ที่พระอุระ เบื้องล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ชูโคมไฟขึ้นเพื่อแสดงความเคารพ(ภาพที่ ๓๙ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา
นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษารัชนี (ดูข้อคิดเห็นเพิ่ม
เติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๑๐ (ว.ส.ป. ๑๐) เป็นภาพที่มีองค์ประกอบคล้ายกับบานประตูที่ ๘ เพียงแต่
เปลี่ยนท่าทางเพื่อให้ดูสมดุลงันขึ้นเท่านั้น โดยด้านบนเขียนเป็นภาพเทพบุรุษผิวขาวสีขา
วประทับยืน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย พระหัตถ์ซ้ายถือพัดโบก
เบื้องล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ ถือโคมไฟชูขึ้นมา(ภาพที่ ๓๕ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน “ตำราภาพเทวรูป และเทวดา
นพเคราะห์” ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษารัชนี (ดูข้อคิดเห็นเพิ่ม
เติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ว.ส.ป.๑-๑๐

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตูของวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่
สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพเทวรูป และไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด
บ้าง แต่อาจให้ข้อสังเกตเพิ่มเติม จากการพิจารณาภาพรวมของเทพบนบานประตูได้ดังนี้

ภาพบนบานประตูที่ ๑-๒ (ว.ส.ป.๑-ว.ส.ป.๒) และบานประตูที่ ๕-๖ (ว.ส.ป.๕-ว.ส.ป.๖)
มีการจัดองค์ประกอบภาพที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในบานประตูที่ ๑ (ว.ส.ป.๑) เขียนเป็นภาพเทพ
ผิวขาวประทับนั่งบนหลังม้าสีดำ ขณะที่ภาพ ว.ส.ป.๒ เป็นภาพเทพผิวขาวค้ำอยู่บนหลังม้าสี
ขาว ซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกับ ภาพจาก ว.ส.ป. ๕ ที่เขียนเป็นภาพเทพผิวดำประทับนั่งบนหลังช้าง
สีขาว และภาพจาก ว.ส.ป.๖ เป็นเทพผิวขาวประทับอยู่บนหลังช้างสีดำ สำหรับบริวารของเทพ
บนบานประตูทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว มีใบหน้าเป็นประเภทงดงามและแสดงอาการคล้ายเตรียมการ
ออกเดินทาง/เคลื่อนทัพ ภาพที่มีองค์ประกอบเป็นลักษณะภาพคู่เช่นนี้ อาจมีความหมายถึงธรรมชาติ
ของจักรวาลที่มีสภาพเป็นคู่ สันนิษฐานว่า อาจจะเกี่ยวข้องถึงคติของเทพ และอสูร (ธรรมะ และ
อธรรม) เช่นเดียวกับภาพจากบานประตูอุโบสถวัดราชนัคคารามก็เป็นได้

ส่วนภาพบนบานประตู (ว.ส.ป.๗-๘) เขียนเป็นภาพเทพประธานถือแส้หางนกยูงอยู่ใน
พระหัตถ์ทั้งสองข้าง อยู่บนบานประตูทั้งสองบาน โดยมีบริวารถือเครื่องสักการะเป็นเสาที่มีดอกบัว
ตูมอยู่ด้านบน อันน่าจะหมายถึงพุ่มดอกไม้มี่ใช้ในการสักการบูชา ภาพเทพที่ถือแส้หางนกยูงนี้ แม้

จะยังไม่ทราบแน่ชัด แต่ก็อาจนำไปเทียบกับ ภาพจากอุโบสถวัดราชนัคคา ที่มีภาพคู่ลักษณะเช่นนี้ และถือเส้าหางนกยูงเช่นกัน (อ.ร.ต.๑๗-๑๘) ในชื่อว่า พระวารุณเทพย์-พระวรุณเทพย์

ส่วนภาพบนบานประตู่ที่ ๕-๑๐ (ว.ส.ป.๕-ว.ส.๑๐) เขียนเป็นภาพเทพประธาน ถือพัดใบลานไว้ในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง อยู่ทั้ง ๒ บานประตู่ โดยมีบริวารเป็นเทพรูปร่างงดงามถือโคมไฟเป็นเครื่องสักการบูชา จากท่วงท่าและองค์ประกอบภาพดังกล่าว สันนิษฐานว่า เทพทั้งสองนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กันกับภาพบนบานประตู่ ว.ส.ป.๑-๘ ด้วย โดยอาจเป็นกลุ่มเทพที่อยู่ในระดับเดียวกัน และหากเทพบนบานประตู่ ว.ส.ป.๑-๘ เป็นภาพเทพคู่ วารุณเทพ-วรุณเทพ แล้ว จะพบว่าเทพดังกล่าว ถือเป็นผู้มีความรักคืออย่างไม่หวั่นไหวต่อพระศากยโคตร ภาพเทพเหล่านี้จึงน่าจะหมายถึงการมาเคารพบูชาพระพุทธองค์ผู้เป็นประธานแห่งพระวิหารนี้

สำหรับ ภาพบนบานประตู่หมายเลข ๒-๓ (ว.ส.ป.๒-๓) นั้น เป็นประตู่วิหารด้านหลังตรงกลาง ที่เคลื่อนย้ายมาเพื่อมาทดแทนบานประตู่กลางด้านหน้า ซึ่งถูกไฟไหม้และย้ายไปเก็บในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ภาพ ว.ส.ป.๒-๓ นี้เขียนเป็นภาพบรรดาหมุ่ยักษ์หลายตนในอิริยาบถต่างกัน ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้ดูแลรักษาอาคารแล้ว อาจหมายถึงหมุ่อสูรที่มาเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยก็เป็นได้

๒. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่างวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม

บานหน้าต่างที่ ๑ (ว.ส.ต. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดงประทับยืนบนหลังราชสีห์ พระหัตถ์ขวาดึงคันทันศรและลูกศร ในระดับชั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือช่อดอกไม้ยื่นออกมาด้านหน้า(ภาพที่ ๔๐)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านเทพศาสตราวุธ และพาหนะ กับภาพของเทพในตำราภาพฯ แล้ว สันนิษฐานว่า คงเป็นภาพของ “พระอาทิตย์” ซึ่งพระองค์ทรงถือ คันทันศร-ลูกศร และมีพาหนะ คือ ราชสีห์ และเมื่อนำไปเทียบกับ อ.ร.ต. ๘ ซึ่งมีอักษรบอกว่าเป็น ภาพพระอาทิตย์ ก็พบว่า อ.ร.ต. ๘ นั้น ทรงถือเทพศาสตราวุธ คือ หอก อันต่างไปจาก ว.ส.ต. ๑ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๘ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒ (ว.ส.ต. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนหลังม้าทรงเครื่องสีขาว พระองค์ทรงถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ซ้ายในระดับชั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาดึงโล่สีแดงยกขึ้นเสมอพระเศียร(ภาพที่ ๔๑)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับภาพ อ.ร.ต. ๒๑ และรูปจากตำราภาพฯ แล้ว

สันนิษฐานว่า ภาพของเทพองค์นี้ น่าจะเป็นภาพของ “พระจันทร์” ซึ่งมี
ศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ และ โล่ โดยมีม้า เป็นพาหนะ(ดูการวิเคราะห์
ภาพของ อ.ร.ต. ๒๑ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๓ (ว.ส.ต. ๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดง ประทับยืนอยู่บนหลังกระบือ
ทรงเครื่อง (ควาย) สีคล้ำ พระองค์ทรงถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวากุมอยู่ที่
พระเพลา(ภาพที่ ๔๒)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพนี้กับภาพ อ.ร.ต. ๖ แล้ว พบว่า มีสิ่งที่ตรงกัน
บางอย่างคือ พระองค์ทรงถือพระขรรค์ และมีกระบือเป็นพาหนะ ทำ
ให้ สันนิษฐานได้ว่า ภาพนี้คงเป็นภาพของ “พระอังคาร” ถึงแม้ว่าอีก
พระหัตถ์ของพระองค์จะมีได้ทรงถือโล่ ดังเช่นที่พบใน อ.ร.ต. ๖ ก็ตาม
ทั้งนี้ เนื่องจากในตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓(หน้า ๑๔๔) พระอังคาร
ก็ทรงถือพระขรรค์ เป็นศาสตราวุธเพียงสิ่งเดียวเช่นกัน(ดูการวิเคราะห์
ภาพของ อ.ร.ต.๖ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๔ (ว.ส.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนบนหลังช้างทรง
เครื่องสีคล้ำ พระองค์ถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่
๔๓)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพนี้กับภาพ อ.ร.ต. ๒๒ และภาพในตำราภาพ
แล้ว สันนิษฐานได้ว่า ภาพ ว.ส.ต. ๔ นี้ น่าจะเป็นภาพของพระพุธ ซึ่ง
พระองค์มีพาหนะคือ ช้าง และมีเทพศาสตราวุธตามตำราภาพ ฯ คือ
ดาบ ส่วนภาพใน อ.ร.ต. ๒๒ พระพุทธทรงถือหอกเป็นศาสตราวุธ (ดูการ
วิเคราะห์ภาพ ของ อ.ร.ต. ๒๒ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๕ (ว.ส.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีฟ้า ประทับยืนบนหลังกวางทรง
เครื่อง พระหัตถ์ขวาถือหอกที่เอาปลายหิ้นขึ้นข้างบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับก้านดอกไม้ยกขึ้นเสมอ
พระเศียรทางด้านหน้า(ภาพที่ ๔๔)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านเทพศาสตราวุธ และพาหนะ กับภาพของ
เทพในตำราภาพฯ แล้ว สันนิษฐานว่า คงเป็นภาพของ “พระพฤหัสบดี”

ซึ่งพระองค์ทรงถือหอก โดยมีพาคณะคือ กวาง แต่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๗ พบว่า มีเทพศาสตราวุธที่ต่างกัน โดยพระพหูหัสติตาม อ.ร.ต. ๗ ทรงถือ พระขรรค์คู่ อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจากที่อื่น (ดูการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ร.ต. ๗ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๖ (ว.ส.ต. ๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนบนหลังโคทรงเครื่อง พระหัตถ์ซ้ายถือคันศร-ลูกศร ส่วนพระหัตถ์ขวาจับก้านดอกไม้ยื่นไปด้านหน้า(ภาพที่ ๔๕)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับภาพ อ.ร.ต. ๕ และรูปจากตำราภาพ ฯ

แล้ว (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๕ ประกอบ) สันนิษฐานได้ว่า เทพ องค์นี้คงได้แก่ “พระศุภร์” ซึ่งทรงเทพศาสตราวุธ คือ คันศรและลูกศร มี โค เป็นพาหนะ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๗ (ว.ส.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ประทับยืนบนหลังเสือพระองค์ทรงถือตรีศูลไว้ในพระหัตถ์ด้านขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกไม้(ภาพที่ ๔๖)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพนี้กับ ตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘)

และหมายเลข ๖๘ (หน้า ๑๗๑) สันนิษฐานได้ว่า ภาพนี้คงเป็นภาพของ “พระเสาร์” ซึ่งมีศาสตราวุธคือ “ตรี” และพาหนะคือ เสือ อย่างไรก็ตาม ภาพจาก อ.ร.ต. ๒๔ และตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๑) มีเทพศาสตราวุธ คือ “ปิ่น” อันเป็นสิ่งที่ต่างกันออกไป (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๘ (ว.ส.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนพญาครุฑทรงถือค้อนไว้ด้วยพระหัตถ์ซ้าย และพระหัตถ์ขวาลือก้านดอกไม้(ภาพที่ ๔๗)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านศาสตราวุธและพาหนะของเทพองค์นี้ กับ

ภาพ อ.ร.ต. ๒๓ และตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ภาพเทพองค์นี้คงได้แก่ “พระราหู” ซึ่งพระองค์มีค้อนเหล็กเป็นศาสตราวุธ โดยมีครุฑ เป็นพาหนะ อย่างไรก็ตาม ในตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และหมายเลข ๖๘ (หน้า ๑๗๒) แสดงให้เห็นว่า พาหนะของพระราหู คือ “ยักษ์” อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจาก ว.ส.ต. ๘ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๓ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๕ (ว.ส.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนไหล่ของบุคคลอีกบุคคลหนึ่ง ภาพเทพบุรุษด้านบนนั้น พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายจับก้านดอกไม้ยกขึ้นด้านหน้า ส่วนรูปบุคคลด้านล่างคาดดาบเหน็บไว้ที่เอว(ภาพที่ ๔๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่าเป็นภาพของเทพองค์ใดแน่ชัด และไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ทั้งในตำราภาพ ฯ และภาพเทพผู้พิทักษ์ บนแผ่นบานประตู / หน้าต่าง จากวัดราชนัคคาราม แต่มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่า ภาพเทพบนบานหน้าต่างทางผนังด้านทิศตะวันออกทั้งหมด ล้วนเป็นภาพของเทพนพเคราะห์เรียงตามลำดับกันมาทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ภาพดังกล่าวนี้ จึงอาจเป็นเทพองค์หนึ่งของกลุ่มเทพนพเคราะห์ทั้งหลายก็ได้ โดยลำดับที่เรียงต่อจาก “พระราหู” ก็คือ “พระเกตุ” ซึ่งโดยปกติพระองค์มีพาหนะคือ “นาค” อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจาก ว.ส.ต. ๕

บานหน้าต่างที่ ๑๐ (ว.ส.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ประทับยืนอยู่บนร่างของยักษ์คนหนึ่ง เทพบุรุษผู้นี้ถือพระขรรค์อยู่ที่บั้นพระองค์ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวาถือจักรยกขึ้นในระดับพระเศียร(ภาพที่ ๔๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่าเป็นภาพของเทพองค์ใดแน่ชัด และไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ทั้งในตำราภาพ ฯ และภาพเทพผู้พิทักษ์บนแผ่นบานประตู / หน้าต่าง จากวัดราชนัคคาราม แต่มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า ภาพเทพบนแผ่นหน้าต่างทางผนังด้านทิศตะวันออกนั้น เป็นภาพของเทพนพเคราะห์เรียงตามลำดับทั้งสิ้น (ยกเว้น ว.ส.ต. ๕ และ ๑๐ ที่ยังไม่อาจสรุปได้ชัด) ซึ่งเมื่อนำไปเทียบกับเทพในกลุ่มดังกล่าว จากวัดราชนัคคารามแล้ว พบว่ามี “พระมฤตยู” เพิ่มอีก ๑ องค์ แต่พระมฤตยูที่พบใน อ.ร.ต. ๑ นั้น ทรงถือกระบอง โดยมีนกกฐก เป็นพาหนะ (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๑ ประกอบ) ซึ่งเป็นลักษณะที่ต่างไปจาก ว.ส.ต. ๑๐ มาก

บานหน้าต่างที่ ๑๑ (ว.ส.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว ประทับยืนอยู่บนหลังช้างเอราวัณ (๓๓ เศียร) ซึ่งเศียรช้างนั้นทำเป็น ๓ ชั้น ซ้อนลดหลั่นกัน เทพบุรุษด้านบนถือคันศรและลูกศรไว้ในพระหัตถ์ด้านขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจับก้านดอกไม้(ภาพที่ ๕๐)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๕ และตำราภาพเทวรูป ฯ สันนิษฐานว่า

เป็นภาพของ “พระอินทร์” โดยพระองค์มีสัญลักษณ์ที่เด่นชัด คือ ข้างเอร์วัด ซึ่งเป็นพาหนะประจำพระองค์ ส่วนเทพศาสตราวุธที่พบจาก ว.ส.ต. ๑๑ คือ คันศร-ลูกศร ได้พบใน อ.ร.ต. ๕ ด้วย แต่ไม่พบจากตำราภาพฉบับอื่น (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๒ (ว.ส.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดง ประทับยืนอยู่บนหลังแรด พระองค์ทรงถือคันศรและลูกศรด้วยพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวายกขึ้นจับก้านดอกไม้(ภาพที่ ๕๑)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๑ และตำราภาพ ๓ ฉบับ (หมายเลข ๓๐ , ๓๓ , ๖๕) สันนิษฐานได้ว่า ภาพของเทพจาก ว.ส.ต. ๑๒ นี้ น่าจะได้แก่ “พระเพลิง” ซึ่งมีพาหนะที่เป็นเอกลักษณ์คือ “แรด” หรือ “ระมาด” สำหรับ เทพศาสตราวุธที่พระองค์ถืออยู่นั้น ได้แก่ คันศรและลูกศร ไม่พบใน อ.ร.ต. ๑ และตำราภาพ ฯ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๑ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๓ (ว.ส.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดงอมน้ำตาล ประทับยืนอยู่บนไหล่ของพญาครุฑ พระองค์มีลักษณะที่พิเศษกว่าเทพบุรุษองค์อื่น คือมี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือค้ำคทา พระหัตถ์ขวาบนถือจักร และพระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล(ภาพที่ ๕๒)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบเทพองค์นี้กับ อ.ร.ต. ๒๖ และตำราภาพ ฯ กำหนดได้ว่า คงเป็นภาพของ “พระนารายณ์” ซึ่งลักษณะพิเศษของพระองค์คือมี ๔ กร ในภาพนี้ (ว.ส.ต. ๑๓) พระองค์ทรงถือเทพศาสตราวุธ ๔ อย่าง คือ สังข์ , ตรี , จักร และคทา ซึ่งตรงกับในตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๒) ส่วนภาพจาก อ.ร.ต. ๒๖ พระองค์ทรงถือ “คันศร” แทน “คทา” (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๖ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๔ (ว.ส.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลัง

พระหัตถ์ซ้ายถือค้ำพระขรรค์ไว้ที่บริเวณบั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาถือก้านดอกไม้
บาน(ภาพที่ ๕๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใดแน่ชัด

บานหน้าต่างที่ ๑๕ (ว.ส.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำเงิน ประทับยืนเหยียบอยู่บน
หลังพญานาค พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาวางไว้ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๔)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๒๗ และตำราภาพฯ สันนิษฐาน
ว่า ภาพนี้คงเป็นภาพ “พระพิรุณ” ซึ่งพระองค์ทรงถือพระขรรค์
และพระเต้าทักษิโณทก เป็นศาสตราวุธ โดยมีนาค เป็นพาหนะ
สำหรับภาพจาก ว.ส.ต. ๑๕ นี้ พระองค์ทรงถือพระขรรค์เพียงสิ่งเดียว
เท่านั้น แต่ก็สามารถเทียบได้กับภาพของพระพิรุณ ในตำราภาพ
หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) ได้ระดับหนึ่ง (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต.
๒๗ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๖ (ว.ส.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังม้าสี
ขาว พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๕)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบประติมาลักษณะด้านเทพศาสตราวุธและพาหนะ
ยังไม่สามารถกำหนดได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด ระหว่าง “พระพาย”
และ “พระโสม” ซึ่งทั้งสององค์มีม้าเป็นพาหนะ และมีพระขรรค์
เป็นเทพศาสตราวุธ (ดูการวิเคราะห์ภาพ ว.ส.ต. ๑๗ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๗ (ว.ส.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนหลังม้าสีขาว
ทรงเครื่อง พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ พระหัตถ์ขวาวางไว้ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๖)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับภาพ อ.ร.ต. ๒ (พระพาย) และ อ.ร.ต. ๒๕
(พระโสม) แล้ว ยังไม่สามารถสรุปได้ว่า เป็นเทพองค์ใดระหว่าง
“พระพาย” หรือ “พระโสม” เพราะเทพทั้งสององค์ต่างมีเทพศาสตราวุธ
ที่เหมือนกันสิ่งหนึ่ง คือ พระขรรค์ ส่วนศาสตราวุธที่ต่างกันก็คือ
พระพายทรงถือพิศโบก และพระโสมทรงถือเชือกบ่วงบาศก์ ส่วน
พาหนะของเทพทั้งคู่ คือ “ม้า” สำหรับในกรณีของเทพถือพระขรรค์
ทรงม้า เช่นนี้ จึงยังไม่สามารถกำหนดชื่อที่แน่ชัดได้ อย่างไรก็ตาม

ภาพเช่นนี้ได้พบในภาพบนบานหน้าต่าง ว.ส.ต. ๑๖ ด้วย จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นภาพของเทพผู้ดั่งกล่าว แต่ยังไม่สามารถระบุชื่อของแต่ละภาพได้

บานหน้าต่างที่ ๑๘ (ว.ส.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังโคที่น้ำตาล พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายเกาะอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด อย่างไรก็ตาม อาจตั้งชื่อสันนิษฐานจากพาหนะของพระองค์ คือ “โค” ได้ว่า อาจเป็นภาพของพระอิศวร อันเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์สูงสุดองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู ก็เป็นไปได้ เนื่องจากได้พบภาพของพระนารายณ์ (ว.ส.ต. ๑๓) อยู่ด้วย แต่ตามปกติแล้ว พระอิศวร มีเทพศาสตราวุธอันเป็นสัญลักษณ์คือ “ตรีศูล” การที่เทพองค์นี้ถือพระขรรค์ จึงเป็นสิ่งที่ยังไม่สามารถสรุปแน่ชัดได้

บานหน้าต่างที่ ๑๙ (ว.ส.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ประทับยืนบนหลังนกฮูก พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาเกาะอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๘)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านเทพศาสตราวุธและพาหนะกับภาพเทพในตำราภาพฯ แล้ว สันนิษฐานว่า คงเป็นภาพของ “พระยม” ซึ่งพระองค์ทรงถือพระขรรค์ เป็นศาสตราวุธ โดยมีนกฮูก เป็นพาหนะ (ดูการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ร.ต. ๓ และ อ.ร.ต. ๒๐ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒๐ (ว.ส.ต. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังปลา (กราย) พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๙)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพกับ อ.ร.ต. ๒๘ พบว่า มีเทพศาสตราวุธ (พระขรรค์) และพาหนะ (ปลากราย) เช่นเดียวกัน และมีอักษรบอกพระนามว่า “พระไพศพ” ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๔) ให้ชื่อว่า “พระมหาไชไพโรสถ” สำหรับตำราภาพฉบับอื่น เช่น ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๑) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๕) ให้ชื่อภาพลักษณะนี้ว่า “พระมหาไชย” (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๘ ประกอบ)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์จาก วิหารวัดสุทัศนเทพวรารามแล้ว สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ กลุ่มของภาพเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า ช่างมีความประสงค์เดิมว่า ให้หมายถึง เทพกลุ่มใด แต่จากการพิจารณา ภาพรวมของเทพดังกล่าวแล้ว อาจให้ข้อคิดเห็นได้ว่า กลุ่มภาพเทพที่บานประตูด้านหน้า ซึ่งเขียนเป็นภาพของเทพคู่ (ที่มีลักษณะตรงกันข้าม) อาจสื่อหมายถึง เทวะและอสุระ (ธรรมะและอธรรม) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กันในโลกกาล ส่วนภาพจากบาน ประตูหลัง น่าจะแสดงถึงภาพเทพที่มาร่วมคุ้มครองดูแล และเฝ้าสักการะพระพุทธรองค์เป็นนิจกาล

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์ทางด้านขวา (ขององค์พระ) เป็นภาพ เทพพระเคราะห์ (และเทพนิรนาม) ๑๐ องค์ ส่วนเทพบนบานหน้าต่างด้านซ้าย เป็นภาพของเทพผู้ รักษาทิศ และเทพผู้ทรงฤทธิ์ของอินดู ๑๐ องค์

๓. การวิเคราะห์ศิลปะ

จิตรกรรมภาพในอาคารทั้งหมดเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพระอดีตพุทธเจ้าและโลก สันฐาน โดยมีภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ , เทพพระเคราะห์ , เทพผู้รักษาทิศ ตลอดจนเทพอื่น ๆ เขียน ไว้บนบานทวารและบัญชีของอาคาร ซึ่งจิตรกรรมภายในวิหาร เข้าใจว่า คงเขียนขึ้นในสมัย รัชกาลที่ ๒ - รัชกาลที่ ๓^{๔๙} ส่วนภาพจิตรกรรมบนบานประตู / หน้าต่างนั้น นักวิชาการบางท่านตั้ง ข้อสันนิษฐานไว้ว่าอาจเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒^{๕๐} ภาพเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศนเทพวรา ราม สามารถจัดแยกรายละเอียดองค์ประกอบภาพและมีข้อสังเกตได้ดังนี้

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพของเทพผู้พิทักษ์ ที่วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม จัดให้ภาพ องค์เทพประธานอยู่ในแนวตั้ง ซึ่งสอดคล้องกับบานประตู / หน้าต่าง เป็นแผ่นไม้แนวตั้งเช่นกัน ภาพ ขององค์เทพได้ถูกจัดวางไว้ตรงตำแหน่งส่วนกลางถึงส่วนบน โดยมีเทพพาหนะหรือบริวารอยู่ด้าน ล่าง อันเน้นแสดงถึงความยิ่งใหญ่และมีอำนาจเหนือพาหนะ หรือบริวารของพระองค์

องค์ภาพเทพผู้พิทักษ์ในแต่ละบานประตู / หน้าต่าง เขียนเป็นเทพเต็มองค์ โดยมีฉาก หลังเขียนเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ (พรรณพฤกษา) ที่มีกิ่งก้านเจริญงอกงามขึ้นจากพื้นดินข้างล่างสู่ ค้านบนของภาพ ฉากหลังซึ่งเขียนเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้เหล่านี้ คงเป็นการรักษาช่องไฟของภาพ

^{๔๙} วรณิภา ณ สงขลา, การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑-๒๐๒, ๒๐๘.

ไม่ให้ว่างเปล่า ขณะเดียวกันก็ช่วยเสริมให้ภาพองค์เทพประธานดูโดดเด่นและงดงามขึ้น การเขียนฉากหลังเช่นนี้คงจะรับสืบทอดมาจากการเขียนภาพดอกไม้ร่วงบนฉากหลังของทวารบาล ที่มีการประดับประดาตั้งแต่สมัยอยุธยา และเริ่มมีระเบียบขึ้นในภาพเขียนสมัยรัตนโกสินทร์⁵¹

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่า ภาพบนบานประดู / หน้าต่างแต่ละคู่ นั้น มีการเขียนได้อย่างกลมกลืนและสัมพันธ์กัน โดยช่างได้วางองค์ประกอบของภาพให้มีความต่อเนื่องกันระหว่างฉากหลังของแต่ละบาน ตัวอย่างเช่น แนวเส้นระดับของพื้นดินหรือโศดหินที่ยาวต่อเนื่องกัน ตลอดจนลายดอกไม้ / ใบไม้ของแต่ละบานก็สอดรับกันทั้งในด้านตำแหน่งการวางภาพและสีสันทัน สำหรับท่าทางขององค์เทพในแต่ละบาน ก็มีความกลมกลืนกัน ดังเช่น หากภาพบานหนึ่งยกขาขวาขึ้นวางบนหลังพาดนะ ภาพอีกบานก็จะยกขาข้างซ้ายขึ้นวางบนหลังพาดนะเช่นกัน แม้กระทั่งการวางท่าทางของมือ หรือศาสตราวุธต่าง ๆ เมื่อดูแล้วก็แสดงให้เห็นถึงความกลมกลืนของอากัปกริยาของภาพบนบานประดู / หน้าต่าง ได้เป็นอย่างดี

สำหรับภาพของเทพพาดนะเบื้องล่างนั้น ช่างก็ได้จัดวางภาพให้มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ พาดนะของเทพบางคู่ได้หันหน้าเข้าหากัน และพาดนะบางคู่แม้หันหลังให้กัน แต่ก็เขียนให้ภาพเทพพาดนะเหล่านี้หันหัวเข้าสู่แกนกลางของบานหน้าต่างด้วย

ในประเด็นของเทพบริวารเบื้องล่าง โดยเฉพาะส่วนบนของบานประดูนั้น แม้ว่าช่างได้เขียนบริวารไว้บนประดูหลายองค์ โดยมีขนาดใกล้เคียงกับองค์เทพประธานก็ตาม แต่เทพบริวารเหล่านี้ก็มีได้แย่งความโดดเด่นจากองค์เทพประธานหลัก ทั้งนี้เนื่องจากองค์เทพประธานอยู่ในตำแหน่งที่อยู่สูงสุดเพียงองค์เดียว โดยได้ประทับนั่งอยู่บนหลังเทพพาดนะทรงเครื่องและมีฉากหลังเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ ซึ่งช่วยเน้นให้ตัวเทพประธานดูเด่นชัดขึ้น ในขณะที่เหล่าเทพบริวารช่างได้เขียนเป็นกลุ่มมีจำนวนมาก ซึ่งก็อยู่ในอิริยาบถที่หลากหลาย ส่วนใหญ่แสดงถึงการเคลื่อนไหว โดยมีฉากหลังเป็นโศดหิน ซึ่งมีได้เน้นให้ภาพดูโดดเด่นออกมา เหมือนเช่นฉากหลังที่เป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ นอกจากนี้การที่ช่างได้เขียนภาพบริวารบางองค์เงยหน้าขึ้นมองเทพประธานที่อยู่ด้านบน ก็เป็นการสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของแต่ละครในภาพว่ามีความเกี่ยวข้องกัน และช่วยเน้นแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเทพประธานในภาพนี้ด้วย

๒. ลักษณะภาพ ภาพของเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามนี้ มีลักษณะท่าทางคล้ายกับท่าราตามแบบตัวละครอย่างนาฏศิลป์ ภาพที่พบเป็นการยื่นย่อเข่าและยกขาข้างหนึ่งขึ้นเหยียบหัวหรือก้นเทพพาดนะไว้ อันแสดงถึงความมีพลังอำนาจ ท่าทางเหล่านี้มีความงดงาม

⁵¹ ตันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔) , หน้า ๕๐.

และเป็นสง่าผ่าเผยงาม ในขณะที่ภาพพาหนะนั้นันดูค่อนข้างเคลื่อนไหวมากกว่าองค์เทพ คล้ายกับสัตว์ที่มีชีวิตอยู่จริง แสดงให้เห็นว่า การวาดภาพสัตว์นั้นมีได้ถูกกฎเกณฑ์ควบคุมมากเท่ากับการเขียนภาพองค์เทพ ซึ่งต้องเน้นแสดงให้เห็นถึงพลังและอำนาจ โดยมีรูปแบบอันเป็นประเพณีนิยม บังคับเอาไว้

การให้สีผิวกายขององค์เทพผู้พิทักษ์ พบว่าส่วนใหญ่เขียนตามตำรา แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ภาพเทพที่ให้สีผิวกายสอดคล้องกัน ดังเช่น ผิวขาวสีขาหรือสีดำ เหมือนกัน อยู่ในบานหน้าต่าง ช่องเดียวกันนั้นมือผู้น้อย ภาพเทพส่วนใหญ่เป็นการเขียนสีผิวที่แตกต่างกัน เช่น ผิวขาวกับผิวดำ ผิวขาวกับผิวฟ้า ผิวขาวกับผิวแดง หรือผิวแดงกับผิวเขียว เป็นต้น ซึ่งการเขียนเทพที่มีสีผิวต่างกันนี้ นับเป็นเทคนิควิธีที่น่าสนใจ เนื่องจากท่าทางของภาพเทพเหล่านี้มีลักษณะโดยรวมที่คล้ายคลึงกัน การให้สีผิวกายที่แตกต่างกันออกไปจึงทำให้ภาพดูไม่ซ้ำซาก แต่ขณะเดียวกันช่างเขียนก็มีวิธีสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์เทพบนบานหน้าต่างได้ โดยการระบายสีประภาณฉลอรอบเศียรของเทพผู้นั้นด้วยสีเดียวกัน ทำให้ผู้ดูไม่เกิดความรู้สึกแปลกแยกต่อภาพเทพผู้ดังกล่าว

การเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วที่วิหารแห่งนี้ ได้เขียนภาพเทพให้มีลักษณะคล้ายตัวละคร อย่างที่เรียกกันว่า “ตัวพระ” โดยมีเครื่องประดับศิระษะ (ศิราภรณ์) เป็นแบบที่เรียกว่า “มงกุฎชัย หรือ ชฎายอดชัย” (บางท่านเรียกว่า ชฎายอดแหลม) อันเป็นศิราภรณ์ที่มักพบกันอยู่เสมอในการแสดง โขนและละคร^{๕๒} ภาพเทพทั้งหมดไม่ได้สวมฉลองพระองค์ อันเป็นสิ่งปกคิที่พบกันอยู่ในงานจิตรกรรมแบบประเพณี โดยภาพของพระมหากษัตริย์ตลอดจนพระราชินี และภาพเทวดานั้นไม่นิยมสวมฉลองพระองค์ ซึ่งคตินิยมนี้ได้พบมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์^{๕๓} แต่เพื่อนั้นให้เห็นถึง “ความเป็นเทวะ” ช่างจึงได้เขียนได้ภาพเทพเหล่านี้สวมมงกุฎ และเครื่องถนิมพิมาภรณ์อย่างอลังการด้วยการปิดทองเพื่อนั้นถึงความสำคัญ ส่วนภาพเทพพาหนะของเทพแต่ละองค์นั้น เพื่อเสริมให้เห็นพลังอำนาจอันต่างไปจากสัตว์ทั่วไป ช่างก็ได้เขียนให้เทพพาหนะเหล่านี้อยู่ในลักษณะของสัตว์ “ทรงเครื่อง” ด้วยการเขียนเครื่องประดับและเครื่องอภรณ์ต่าง ๆ ไว้อย่างงดงาม

๓. ฝีมือ ภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ที่วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม เมื่อพิจารณาแล้วเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นฝีมือช่างชั้นครู ซึ่งสามารถนำภาพเทพต่าง ๆ มาเขียนเป็นผู้พิทักษ์ได้อย่างงดงาม และลงตัวยิ่ง ภาพเหล่านี้แม้ว่าโดยรวมแล้วเกือบจะมีความคล้ายคลึงกันในทุกบาน แต่ช่างฝีมือก็

^{๕๒} นพวัฒน์ สมพันธ์, เครื่องศิราภรณ์ (ศึกษาเฉพาะกรณีหัวโขน) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๕-๑๖.

^{๕๓} สันติ เล็กสุขุม, “จิตรกรรมไทยแบบประเพณี” ศิลปะกับสังคมไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖๕.

สามารถเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบภาพให้มีความแตกต่างกันออกไปได้ ด้วยการเขียนภาพเทพ
 ประธานให้มีอากัปกิริยาเหมือนกำลังเคลื่อนไหว ประคองนาฏยลีลา การให้สีผิว และการถือศาสตรา
 วุธขององค์เทพ ตลอดจนการเขียนภาพเทพาหนะให้มีท่วงท่าที่ต่างกันก็ทำให้ภาพทั้งหมดดูไม่ซ้ำ
 ซาก

การจัดองค์ประกอบภาพโดยให้ภาพเทพประทับยืนอยู่บนหลังเทพาหนะนั้น ถือได้ว่าเป็น
 เป็นการวางภาพได้อย่างยอดเยี่ยม และสามารถใช้พื้นที่ของบานประตู / หน้าต่าง ที่เป็นแผ่นไม้แนว
 ตั้งได้อย่างคุ้มค่า นอกจากนี้การเขียนภาพเทพประทับยืน โดยการเขียนแบบท่าของละคร ด้วยการ
 งอพระชานุพร้อมกับยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น และพระบาทอีกข้างวางบนหลังเทพาหนะ โดยมีพระ
 หัตถ์ทั้งสองที่อ่อนช้อยยกขึ้นระดับพระเพลาและพระเศียรนั้น ถือได้ว่าเป็นท่วงท่าที่สวยงาม ดู
 อ่อน โคนงไม่แข็งกระด้างเหมือนการเขียนภาพเทพประทับยืนตรงบนแท่น

ในส่วนเครื่องประดับที่ประดับตกแต่งพระวรกายขององค์เทพนั้น ช่างได้
 เขียนประดับตกแต่งเฉพาะในส่วนที่จำเป็น ไม่อลังการมาก ซึ่งจะทำให้ภาพดูหนักเกินไป นอกจากนี้
 นี้การใช้สีทองเขียนตกแต่งในส่วนเครื่องประดับกาย และได้ตัดเส้นบาง ๆ ในส่วนรายละเอียดก็ยัง
 ทำให้เครื่องประดับเหล่านี้มีความแวววาวและอ่อนไหวยิ่งขึ้น และสำหรับเครื่องอาภรณ์ประเภทผ้า
 นุ่งนั้น ช่างได้เขียนรายละเอียดคล้ายผ้าเอาไว้ได้อย่างงดงาม

อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

อาคารอุโบสถแห่งนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ภาพที่ ๖๐) มีช่องประตู ๔ ช่อง โดยอยู่ที่ผนังหุ้มกลองด้านละ ๒ ช่องประตู ส่วนผนังด้านข้างมีหน้าต่างอยู่ผนังละ ๑๓ ช่อง ในที่นี้ขอกำหนดรหัสเรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตูตั้งแต่ ๑-๘ โดยเริ่มต้นจากบานประตูด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ข้างขวา (เมื่อหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนครบที่ประตูด้านหลังข้างซ้ายเป็นบานประตูที่ ๘ สำหรับตัวอย่างของภาพบนบานประตูอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ใช้น้ำ “อ.ส.ป.” ตามด้วยหมายเลขบานประตูตั้งแต่ลำดับ ๑-๘

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานหน้าต่างที่ ๑ บนผนังด้านทิศใต้ที่ติดกับบานประตูที่ ๔ (ด้านหน้าทิศตะวันออก) จากนั้นจึงเวียนขวาเช่นเดียวกับการเรียกบานประตู ซึ่งจะไปถึงสุดบนบานหน้าต่างที่ ๕๒ ทางผนังด้านทิศเหนือติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวอย่างของภาพบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ใช้น้ำ “อ.ส.ต.” ตามด้วยหมายเลขของบานหน้าต่าง ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๕๒

รายละเอียดของภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม มีดังนี้

๑. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู

บานประตูที่ ๑ (อ.ส.ป. ๑) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนอยู่บนร่างยักษ์ (อสูร) ผิวสีเขียว เทพบุรุษองค์นี้มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีเศียรขนาดเด็กซ้อนลดหลั่นขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๒๐ กร ถือศาสตราวุธต่างกันออกไป เช่น คันศร ลูกศร พระขรรค์ หอกตรีศูล จักร คทา เป็นต้น พระองค์มี ๔ พระบาทซ้อนกัน อสูรด้านล่างที่ถูกเหยียบมีผิวกายสีเขียว เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำหลายคนยืนแหงนดูเหตุการณ์ด้านบนอยู่(ภาพที่ ๖๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า คือ “พระอิศวรปราบมหาไชยอสูร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ๗ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๕) ซึ่งมีชื่อกำกับภาพว่า “พระอินศวรปราบมหาไชยอสูร เพื่อจะถือเอาซึ่งสัตว์ตะนามาคั้งปวง” พบว่า ภาพจาก อ.ส.ป. ๑ มีความแตกต่างจากตำราภาพ ๗ โดยใน อ.ส.ป. ๑ พระอิศวรมีพระพักตร์ ๓ พักตร์ ๒๐ กร ส่วนในตำราภาพ ๗ พระองค์มีเพียง ๑ พักตร์ ๖ กร เท่านั้น (ซึ่งสอดคล้องกับภาพจาก อ.บ.ค. ๑๓) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ซึ่งมีชื่อว่า “พระอิศวรปราบมหาพลอสูร” พบว่ามีความใกล้เคียงทางประติมาลักษณ์ กับ

อ.ส.ป. ๑ มากกว่า (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๒ ประกอบ)
สำหรับเรื่องราวของภาพตอนนี้ยังไม่สามารถสอบค้นได้

บานประตูที่ ๒ (อ.ส.ป. ๒) เป็นภาพเทพบุคคลผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนร่างอสูรผิว
กายสีน้ำตาล เทพบุรุษนี้มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ เศียร มี ๖ กร พระหัตถ์ขวา (จากบนลงล่าง)
ถือ คทา ลูกศร และคันศร พระหัตถ์ซ้าย (จากบนลงล่าง) ถือ ตรีศูล จักร และพระขรรค์
พระองค์มี ๔ พระบาทซ้อนกันโดยงอพระบาททางด้านซ้ายขึ้นเล็กน้อย เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพ
บุคคลชั้นต่ำหลายคน(ภาพที่ ๖๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระอิศวรปราบมหาพลอสูร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ๓ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖)
ซึ่งระบุชื่อว่า “พระอินศวรปราบมหาพลอสุนเพื่อจะเป็นใหญ่ในโลกนี้”
พบว่ามีความแตกต่างกันมาก แต่กลับไปใกล้เคียงกับภาพจากตำราภาพ
หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๕) ซึ่งระบุว่าเป็นเรื่องพระอินศวรปราบมหา
ไชยมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงเข้าใจว่า อาจมีความสับสนเกี่ยวกับชื่อเรียก
รูปปรากฏของพระอิศวรตอนนี้ขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถตรวจสอบได้ว่า
แหล่งข้อมูลใดมีความถูกต้องมากกว่ากัน
สำหรับเรื่องราวของภาพตอนนี้ยังไม่สามารถสอบค้นได้

บานประตูที่ ๓ (อ.ส.ป. ๓) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทขวาอยู่
บนร่างของยักษ์ผิวกายสีแดง พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาด้านบนถือจักรมีเปลวไฟพุ่งขึ้น พระ
หัตถ์ขวาล่างจับนิ้วไว้ที่พระอุระ พระหัตถ์ซ้ายบนถือกนกรูปเปลวไฟ พระหัตถ์ซ้ายล่างทอดแนบ
ลำพระองค์มาทางด้านหน้า เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำ ๓ คนกำลังมองดูเหตุการณ์เบื้อง
บน(ภาพที่ ๖๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระอิศวรทรงจักรเพลิงปราบ
มูลคะนียักษ์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพหลายฉบับ เช่น ตำราภาพ หมายเลข
๓๑ (หน้า ๒๕) , หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๔)
หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๘๕) พบว่า ส่วนใหญ่มีความสอดคล้องกับ

ภาพ อ.ส.ป. ๓ เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามชื่อในตำราภาพก็มีชื่อที่แตกต่างออกไป ดังตัวอย่าง ภาพจากตำรา หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) ให้ชื่อของภาพว่า “พระปรเมศวรปราบมูลาคะนี” เป็นต้น

เรื่องราวของภาพพบอยู่ในตอนต้นของนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ซึ่งสรุปความได้ว่า มีอสูรพรหมคนหนึ่ง ชื่อมูลาคะนี ยักษ์ ได้พรจากพระเป็นเจ้าทั้งสาม มีจักขุเป็นเปลวไฟถือตนเองว่าเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลาย จึงเท ขวเบียดเบียนตรีโลก พระอิศวรได้ลงมาทำสงครามด้วย อสูรมูลาคะนีลี้มตาไฟบังเกิดเป็นไฟล้อมพระองค์ไว้ พระอิศวรจึงเปิดท่อน้ำท่อเพลิงออกจากช่องพระกรรณ และตกลงมาต้องศีรษะอสูรมูลาคะนี จนตาไฟถูกทำลายไป จากนั้นจึงสาปให้เป็นกรุงพาลี เทียวกินกระบาลอยู่ในมนุษย์โลกชั่ววัฏกัลป์⁵⁴

ภาพลักษณะเช่นนี้ น่าจะมีต้นเค้ามาจากต้นแบบภาพศิวนาฏราชของอินเดียได้⁵⁵ แต่ได้นำมาดัดแปลงเนื้อหาและรูปแบบของภาพเพื่อให้เข้ากับรสนิยมของไทย

บานประตูที่ ๔ (อ.ส.ป. ๔) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนบนร่างบุคคลผิวกายสีขาว เทพบุรุษองค์นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือตรีศูต พระหัตถ์ซ้ายล่างจับนิ้วอยู่ที่พระอุระ พระหัตถ์ขวามือจับนิ้วอยู่ในระดับพระศอ ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างวางอยู่ที่พระเพลา เบื้องล่างเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำกำลังมองดูเหตุการณ์ด้านบน(ภาพที่ ๖๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระอิศวร ปราบอังกูพรหม”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) , หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๕๕) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพ อ.ส.ป. ๔ เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีตำราบางเล่มให้ชื่อต่างออกไปเช่น ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ ให้ชื่อว่า “พระปรเมศวรปราบอังกูพรหม”

เรื่องราวของภาพปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับ

โรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่อง ว่า มีพรหมองค์ชื่อ “อังกูพรหม”

อิจฉาพรหมธาดา จึงได้ขึ้นไปย่ำยีหมู่พรหมอื่น ทำวมหาพรหมได้ให้

⁵⁴ ประพันธ์ สุคนธาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวเกียรติ (ม.ป.ท.,๒๕๑๑) หน้า ๓๕.

⁵⁵ H. Krishna Sastri , South-Indian Images of Gods and Goddesses (New delhi ;Asian Educational Services,1986) , pp.77-89.

พรหมลัทธาสิทธิ พรหมลัทธาสิบ พรหมลัทธาทิพ พรหมลัทธาเทพ
ไปปราบ แต่ก็สู้ไม่ได้ พระอิศวรจึงต้องลงมาปราบเอง โดยทำเทวฤทธิ์
ขึ้นมาเหยียบป่าอังกูพรหม แล้วถอดคุณทลขว้างจนศิระษะแตกตาย
พระอิศวรก็เสด็จกลับไกรลาส ส่วนดวงจิตของอังกูพรหมได้ไปก่อ
เรื่องจนเกิดเป็น ทูลกีอวดาร ในตอนต่อไป⁵⁶
ภาพลักษณะเช่นนี้ น่าจะมีต้นเค้าเช่นเดียวกับ อ.ส.ป.๓ คือ คงได้
คัดแปลงมาจากภาพของศิวนาฏราช ศิลปะอินเดียได้

บานประคู้ที่ ๕ (อ.ส.ป. ๕) เป็นภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวขาวทั้งสององค์
ประทับยืนอยู่บนหลังจระเข้ เทพบุรุษ มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูลค้ำยาว ส่วนพระหัตถ์ขวา
จับนิ้วไว้ที่พระอุระ สำหรับเทพสตรีมี ๒ กรเช่นกัน พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวควมแนบพระอุระ และ
พระหัตถ์ขวาทอดลงมาตามพระวรกาย(ภาพที่ ๖๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระอิศวรกับพระอุมา ทรง
สูงสูมาระพาหนะ ไปมหาสมุทร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ๆ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๔๒)
ที่ระบุชื่อว่า “พระปรเมศวรทรงสูงสูมาระพาหนะ” และตำราภาพ
หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๕๔) ที่ระบุชื่อว่า “พระอิศวรทรงจระเข้” พบว่า
มีความสอดคล้องกันในด้านเทพศาสตราวุธและพาหนะ
เรื่องราวของภาพตอนนี้มีอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิง
เลื่อนฤทธิ์ ในปางที่ ๘ “อัปสราวดาร” ตอนต้นเรื่อง โดยกล่าวถึง
พระอิศวรพร้อมเทพหลายองค์ได้ลงมาชมโลก ปรากฏว่าโคเทียมรดทั้ง
คู่ของพระอุมาชื่อ “โคกะวินแล โคนิลเมฆา” ได้ไปกินธัญญาหารของ
มนุษย์พระอิศวรจึงให้พระไพศพเอาไปแจกให้กับมนุษย์ใช้தாகเงินสืบ
ไป เมื่อถึงทะเลเทพเจ้าทั้งสองก็ทรงปรึกษากันว่าจะใช้สัตว์ใดเป็น
พาหนะ พระอุมาทรงกล่าวว่าสัตว์ที่มีอำนาจที่เหลื่ออยู่ในน้ำก็คือ
จระเข้และเหรา จึงเรียกสัตว์ทั้งสองมาแล้วบันดาลให้มีรัตนบัลลังก์
หว่างคอจระเข้ ให้นามว่า “กุมภีล” ส่วนเหราให้มีบัลลังก์เหนือริมเท้า
หน้า ให้นามว่า “กุมภา” แล้วพระอิศวรประทับหลังกุมภีล พระอุมา

⁵⁶ ประพันธ์ สุคนชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๔๕-๔๖.

ประทับหลังกุ่มภา เสด็จ ดำเนินทางชลมารคต่อไป จากนั้นก็เป็น เหตุการณ์ที่กึ่ง ได้รับพรแล้ว สร้างความเดือดร้อนให้สำเภาจัน ตลอดจน ตอนที่กุ่มภีกุ่มภาทำร้ายสัตว์ต่าง ๆ พระอุมาจึงเสกจักรคัดลั่นจนขาด และได้ชื่อว่า“นั๊กกะมุค” สืบต่อมา⁵⁷

บานประคู้ที่ ๖ (อ.ส.ป. ๖) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลและเทพสตรีผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังปลา(กราย) เทพบุรุษมี ๒ กร พระหัตถ์ขวาลือตรีศูคค์้ามยาว และพระหัตถ์ ซ้ายถือรวงข้าว ส่วนเทพสตรีนั้น พระหัตถ์ซ้ายถือรวงข้าวเช่นกัน โดยมีพระหัตถ์ขวาลือจับนิ้วไว้ที่ พระอุระ(ภาพที่ ๖๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรเขียนบอกชื่อรูปวาคือ “พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระ

ลักษมีทรงปลากรายเป็นพาหนะไปกระเชียรสมุทร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพฯ แล้วพบว่า ตำราภาพฯ

ส่วนหนึ่งระบุไว้ตรงกันว่า เป็นกิจกรรมของพระอิศวรกับพระอุมา

โดยตำราภาพ ฯ แต่ละฉบับระบุชื่อเรียกดังนี้

ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) ให้ชื่อว่า “พระปรเมศวรประพาศ
จักรระวาท”

ตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๓) ให้ชื่อว่า “พระอิศวรทรง
ปลากรายทอง”

สำหรับเรื่องราวที่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ มีอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ปางที่ ๑๐ “รามาวตาร” โดยกล่าวถึงภายหลังจาก ที่พระนารายณ์อวตารเป็นยักษ์แก่หลอกให้ทศกัณฐ์คืนพระอุมาแก่พระ อิศวรแล้ว ในไตรคาชุดหนึ่ง พระอิศวรเป็นเจ้าของเครื่องสิทธิ์แล้วก็ทรง ปลากรายทองกับพระนางอุมาดีเสด็จไปประพาศจักรวาลโดยรอบ แล้วพระอิศวรก็ให้พระพายเอาตรีเพชรจักรวาล หอกสกัดโลหะ ไปใส่ ครรภ์นางสวาหะ บังเกิดเป็นหนุมาน แล้วทั้งสองพระองค์ก็เสด็จกลับ ไกรลาส⁵⁸

เมื่อพิจารณาจากเรื่องราวในนารายณ์สิบปาง ซึ่งน่าจะเป็นต้นเค้า

⁵⁷ ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร นารายณ์สิบปางสี่ตำนาน (กรุงเทพฯ: สนพ.ประเสริฐวาทีน, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕๔-๒๖๐.

⁵⁸ ประพันธ์ สุคนธชาติ นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๖๘.

ของการสร้างรูปชุดดังกล่าว ประกอบกับชื่อภาพที่ระบุในตำราภาพ ๆ มีความเป็นไปได้สูงว่า อาจมีความคลาดเคลื่อนของชื่อภาพเทพผู้พิทักษ์ บางส่วนในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามอยู่บ้าง

บานประตูที่ ๗ (อ.ส.ป. ๗) เป็นภาพเทพบุรุษผิวขาว ประทับยืนบนหลังนกยูง เทพบุรุษผู้นี้มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์ขนาดเล็กซ้อนขึ้นไปอีก ๑ ชั้น มีพระกร ๑๒ กร พระหัตถ์ข้างซ้าย ๖ หัตถ์ ถือลูกศรที่เอาปลายแหลมตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ด้านขวาทั้ง ๖ ถือคันศร(ภาพที่ ๖๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระขันตุมาร บุตรพระอิศวร ทรงมยุระพาหะนะ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๒) และ ตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๖) พบว่ามีความคล้ายคลึงกับมากที่สุด ศาสตราวุธและพาหะ

เรื่องราวของขันตุมารมีอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์ หลวงว่าพระขันตุมาร มีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวรเมื่อเสร็จสิ้นการปราบอสูรมูลาคะนี ก็ได้ไปทรงศีลอยู่เหนือบดเขารัชดาภูฏ และให้ หมู่อูรูเคนทรรักษาพระองค์ แล้วดื่มกินพระโลหิตในแม่น้ำพระบาท แล้วกระทำเทวฤทธิ์ให้บังเกิดเป็นกุมารองค์หนึ่งจากอุรประเทศ มีพระพักตร์ ๖ พักตร์ ๑๒ กร แล้วมีนามว่า “พระขันตุมารเทวโอรส” มีมยุราภิเษมาเป็นพาหะ ต่อจากนั้นก็เป็นเหตุการณ์ที่ได้พระนามใหม่เป็นมหาพิฆเนศ^{๕๙} (ดูความเห็นใน อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

บานประตูที่ ๘ (อ.ส.ป. ๘) เป็นภาพเทพบุรุษผิวขาวประทับยืนอยู่บนหลังหงส์ พระองค์มี ๓ พระพักตร์ (ที่มองเห็นได้) มี ๘ กร พระหัตถ์คู่หน้าทั้งสองข้างวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์อีกข้างละ ๓ หัตถ์ ถือดอกบัวควมยชูขึ้น(ภาพที่ ๖๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหมทรงหงส์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ๆ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๔) พบว่า มีความคล้ายคลึงกันในด้านของจำนวนพระพักตร์ , พระกร และพาหะ

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๕.

แต่วัตถุที่ทรงถือในพระหัตถ์มีความแตกต่างกัน
เรื่องราวของพระพรหมนั้นในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
กล่าวว่า พระมหาพรหมมีกำเนิดมาจากพระอิศวร ทรงเอาพระหัตถ์ขวาลูบ
พระหัตถ์ซ้าย แล้วทิ้งออกไป จึงเกิดเป็นมหาพรหมขึ้น⁶⁰ สำหรับ
พระพรหม ในทางศาสนาฮินดูนั้น ถือเป็น ๑ ใน ๓ ของเทพผู้ยิ่งใหญ่ รูป
ปรากฏโดยปกติมักทำเป็นภาพเทพมี ๔ พักตร์ ๔ กร ทรงถือ คัมภีร์, ช้อน
สรุท (ช้อนสำหรับตักเนย), ลูกประคำ, หมอน้ำมนต์⁶¹

๒. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง

บานหน้าต่างที่ ๑ (อ.ส.ศ. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์
พระองค์ยื่นงอพระขานูเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็น ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็ก
ซ้อนลดกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๒๔ กร (ข้างละ ๑๒ กร) ในแต่ละหัตถ์ถือเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กัน
เช่น ดอกบัวบาน , ตรีศูล , จักร , สังข์ เป็นต้น ส่วนพระหัตถ์ที่เหลือจับนิ้วพระหัตถ์และทอด
ลงมาแนบพระเพลา(ภาพที่ ๖๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหมสัทธาทิพ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) ,
หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๐) พบว่ามีความใกล้เคียงกันทั้งในด้านเทพ
ศาสตราวุธและลักษณะการวางท่าทางของภาพ

ชื่อของพรหมสัทธาทิพมีปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับ
โรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่อง ว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ท้าว-
มหาพรหมได้ให้ไปปราบอังกูรพรหม (ดูเรื่องราวใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒ (อ.ส.ศ. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์
งอพระขานูเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็น ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็กซ้อนลดกันด้านบน
อีก ๒ ชั้น มีพระกร ๒๐ กร พระหัตถ์ข้างขวา ๘ หัตถ์ ถือคันศร ส่วนอีก ๒ หัตถ์จับนิ้วและวางที่
พระเพลา สำหรับพระหัตถ์ข้างซ้าย ๘ หัตถ์ ถือลูกศรชูขึ้นด้านบน โดยมีอีก ๑ พระหัตถ์ถือลูกศร
ไว้ที่พระอุระ ส่วนอีก ๑ พระหัตถ์ ถือชายเครื่องทรงที่ห้อยลงไปที่พระเพลา(ภาพที่ ๗๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหมสัทธาเทพ”

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

⁶¹ Dowson, A Classical Dictionagy of Hindu, pp.56-59.

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๑) พบว่ามีความใกล้เคียงกันทั้งในด้านเทพศาสตราวุธ และลักษณะการวางท่าของภาพ

ชื่อของพรหมสี่ทศาเทพ มีปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่องว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ทำมหาพรหมได้ให้ไปปราบอังกูรพรหม (คูเรื่องราวใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๓ (อ.ส.ต. ๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนอยู่บนหลังครุฑที่ กำลังจับนาคอยู่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือพระขรรค์(ภาพที่ ๗๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือน จากการตรวจสอบพื้นที่บานหน้าต่าง ไม่พบอักษรที่ระบุชื่อภาพแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามจากการเปรียบเทียบกับ ตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) ระบุชื่อว่า “พระณารายไป คิฉะบันพตทรวงครุฑพาหณะ” และตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๐) ระบุชื่อว่า “พระนารายณ์เสด็จไปคิฉะบันพต” พบว่ามี ลักษณะสอดคล้องกันทั้งในด้านศาสตราวุธและพาหณะ ภาพนี้จึงอาจสันนิษฐานชื่อได้ว่าควรจะเป็น “พระนารายณไปคิฉะบันพตทรวงครุฑพาหณะ”

บานหน้าต่างที่ ๔ (อ.ส.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนอยู่บนหลังพญานาค พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างภาพค่อนข้างลบเลือนแต่เห็นไม่ชัดเจน(ภาพที่ ๗๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือน จากการตรวจสอบพื้นที่บานหน้าต่าง ไม่พบตัวอักษรที่ระบุชื่อภาพแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามจากการเปรียบเทียบกับ ตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) ระบุชื่อว่า “พระนารายทรวงอูรเคนทราพาหณะ” แต่มีความแตกต่างกันทางด้านเทพศาสตราวุธอยู่บ้าง หรือตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๕) ซึ่งมีศาสตราวุธและพาหณะตรงกันนั้น ระบุชื่อว่า “พระนารายณทรวงพญานาค” จึงน่าจะใช้เป็นชื่อของภาพนี้ได้โดยอนุโลมได้เช่นกัน

บานหน้าต่างที่ ๕ (อ.ส.ต. ๕) ภาพเทพนุรุษศิวกายสีน้ำตาลประทับยืน ยืนบนแท่นต่างระดับ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือจักร พระหัตถ์ซ้ายขวาล่างถือไม้คทาขาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกบัวตูม(ภาพที่ ๑๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระนารายณ์ยืนจำสถาน”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๓)

และหมายเลข ๑๐ (หน้า ๒๐๑) พบว่ามีความสอดคล้องกันทางด้านเทพศาสตราวุธที่เป็นสิ่งเดียวกัน อันเป็นศาสตราวุธที่ถูกต้องตามตำราประติมานวิทยาว่าด้วยสัญลักษณ์ของพระนารายณ์ตามที่พบในศิลปะอินเดีย (คู่มือวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๖ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๖ (อ.ส.ต. ๖) ภาพเทพบุคลศิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือไม้คทาขาว ส่วนหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือตรีศูล(ภาพที่ ๑๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระนารายณ์ยืนปราบ
นนทุกพรหม”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๑๐ (หน้า ๒๐๑)

ที่ระบุชื่อภาพว่า “พระนารายณ์เสด็จจะไปปราบนนทุกพรหม” พบว่ามีความสอดคล้องกันในด้านศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถืออยู่ นอกจากนี้ยังอาจเทียบได้กับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๖) แต่ไว้ในพระหัตถ์ล่างข้างหนึ่งของพระองค์มิได้ถือสิ่งใด ในขณะที่ภาพ อ.ส.ต. ๖ ทรงถือ ตรีศูล ไว้ในพระหัตถ์

เรื่องราวการปราบนนทุกพรหม ปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในปางที่ ๕ “อัปสรอวตาร” ว่า อสูรนนทุกพรหมเป็นพนักงานล้างเท้าเทวดา ที่เขาไกรลาส แต่ถูกเทวดากลับแก้งเขกหัวจนล้าน นนทุกจึงไปเฝ้าและขอพรจากพระอิศวรให้มีนิวเป็นเพชร เมื่อชี้ผู้ใดก็ทำให้ตายได้ จากนั้นจึงมาล้างเท้าเทวดาที่กลับแก้งโดยใช้นิวเพชรชี้จนสิ้นชีวิต พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็น “อัปสรกัญญา” ที่มี ความงดงาม นนทุกพรหมเห็นก็รักใคร่ แต่อัปสรกัญญาว่า ถ้าหากรักจริงก็ต้องร่ำตามให้ตลอด นนทุกร่ำตามจนถึงทำหนึ่งก็เอานิวชี้ที่เพลขาของตนเอง จึงล้มลง นางอัปสรจึงกลายเป็นพระนารายณ์สังหารนนทุก

พรหมตาย แล้วพระนารายณ์จึงกลับไปเกษียรสมุทร ฝ่ายนนทุกพรหม
เมื่อตายไปก็เป็นผีดิบอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ แล้วทำความเพียรจนพระอิศวร
ให้พร ไปเกิดเป็นทศกัณฐ์ในที่สุด⁶²

บานหน้าต่างที่ ๗ (อ.ส.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษศิวกายสีเขียว ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์
มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๔ กร ทรงถือด้ามวัตถุรูปกลมคล้ายจักร (?) อยู่ในพระหัตถ์ขวา
บน โดยมีลูกประคำอยู่ในพระหัตถ์ขวาล่างซึ่งวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์ใบ
ลาน และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือพระเต้าทักษิโณทก หรือหม้อน้ำมนต์(ภาพที่ ๗๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหม”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) ,
หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕) พบว่ามี
เทพศาสตราวุธส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน ยกเว้น วัตถุรูปกลมคล้ายจักร(?)
หรือ แวนส์อง ที่พระพรหม (อ.ส.ต. ๗) ทรงถือ นั้น ไม่พบใน
ตำราภาพฯ (ดูเรื่องราวในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ป. ๘
ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๘ (อ.ส.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษศิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งอยู่บนแท่น
บัลลังก์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือด้าม
วัตถุรูปกลม ส่วนปลายเป็นเปลวไฟ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกไม้(ภาพที่ ๗๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระวิศณุ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) ,
หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) พบว่ามี
ความสอดคล้องกันทางด้านศาสตราวุธและท่าทางการประทับนั่งของ
พระองค์ (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๓ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๙ (อ.ส.ต. ๙) ภาพเทพบุรุษศิวกายสีเขียว ประทับยืนอยู่บนโขดหิน
พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างจับเส้นเชือกที่ผูกถ้ำไม้ไผ่ทั้งปลายไว้
ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนจับถ้ำไม้ไผ่ในลักษณะข้างถูกรศ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือด้ามตรีศูลที่มีปลายตั้ง

⁶²ประพันธ์ สุคนธาติ, นารายณ์ลึงปวงและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๖๔-๖๕.

ขึ้น เบื้องล่างมือสุร (ยักษ์) ๑ คน ผิวกายสีเขียวกำลังทำท่าพนมมือแสดงความเคารพ อีกข้างหนึ่ง เป็นรูปลิงผิวกายสีแดง(ภาพที่ ๗๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ “พระอิศวรสร้างมหาชนด้วย
ลำไผ่ศรีสุกอันสุขขวิฒนะดาบศววย ครั้นถึงขึ้นลำไผ่นั้นหัก เบื้อง
ปลายเกิดวานรชามภูวราช เบื้องต้นเกิดอสูรเวร่าพาย”

จากการเปรียบเทียบภาพในชื่อนี้ จากตำราภาพ ๑ หมายเลข ๓๒
(หน้า ๖๗) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) พบว่ามีความแตกต่างทาง
ด้านศาสตราวุธอยู่มาก โดยตำราภาพหมายเลข ๓๒ มีศาสตราวุธที่
พระองค์ทรงถือคือ คันธนู ลูกธนู ดาบ และวัตถุรูปสี่เหลี่ยมมีด้าม
ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๗๐ พระองค์ทรงถือ คันธนูกับลูกธนูไว้ใน
พระหัตถ์บนสองข้าง ในขณะที่ภาพ อ.ส.ต. ๘ นอกจากคันธนูแล้ว
พระองค์ทรงถือ สังข์ และตรีศูต เพิ่มขึ้นมา นอกจากนี้ลักษณะการวาง
ภาพก็ดูมีความแตกต่างไปจากตำราภาพ ๑ มาก

เรื่องราวของภาพเหตุการณ์นี้ ปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับ
โรงพิมพ์หลวง ลำดับปางที่ ๘ “มหิงสาวดาร” โดยตอนต้นเป็นเรื่อง
การอวดตารเป็น กาสรวตาร เพื่อปราบอสูรพรหม “มหิงสา” เมื่อปราบ
เสร็จพระองค์ก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร ในครั้งนี้ฤาษีชื่อ “ฤาษีสุขวิฒนะ”
บำเพ็ญพรตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ มีต้นไผ่ต้นหนึ่งสูงครอบหลังคาอาศรม
ฤาษีจึงเอาไม้ไผ่ไปถวายพระอิศวร พระอิศวรหักไม้เป็นสองท่อนทิ้งลง
มา ท่อนปลายเกิดเป็นกระบี่ คือ ชามภูวราช ท่อนต้นเกิดเป็นยักษ์ ชื่อ
อสูรเวร่า ฤาษีเฝ้าอยู่จนพลบค่ำ นางวานรินเทพอัปสรลิมจุคประทีป
พระอิศวรกริ้วสาปให้มาอยู่ในถ้ำเขาอังกาบ และไม้ไผ่จึงได้ชื่อว่าไม้ไผ่
ฤาษีสุข ตั้งแต่นั้นมา^{๕๓} ส่วนฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ เล่าเรื่องเพิ่มเติมไว้ว่า
ไม้ไผ่ที่ฤาษีเอาไปถวายนั้นพระอิศวรได้เอาไปทำเป็นธนู แต่เมื่อ
พระองค์ขึ้นธนูโดยการนำด้วยกำลัง ธนูก็หักเป็นสองท่อน พระองค์จึง
ทิ้งลงมา ท่อนเบื้องบนเกิดเป็นวานรชื่อ “นิลเกสร” หรือ “ชมพูวราช”
ส่วนท่อนต่ำเกิดเป็นอสูรชื่อ “เวร่าพาย” ซึ่งเป็นพงศ์พันธุ์โคตรข้างฝ่าย

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕๓.

มารดาทศกัณฐ์ พระเป็นเจ้าทำนายว่าทั้งสองฝ่ายจะสู้กัน วานรจะเป็นฝ่ายชนะอสูร^{๖๔}

บานหน้าต่างที่ ๑๐ (อ.ส.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือ พวงลูกประคำ พระหัตถ์ขวาดำกำลังคิดเครื่องดนตรี (ประเภทพิณ มี ๓ สาย) พระหัตถ์ซ้ายบนจับ ส่วนบนของเครื่องดนตรี ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างถือคทา(ภาพที่ ๑๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “ปัญจศิขรตีคพิณ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๑๐ (หน้า ๒๒๐)

พบว่ามีความสอดคล้องกันทางด้านเทพศาสตราวุธ แต่มีการวางท่าทางของภาพแตกต่างกัน โดย อ.ส.ต. ๑๐ เป็นภาพพระปัญจศิขร ประทับยืน ในขณะที่ภาพตำราภาพ หมายเลข ๑๐ นั้น เป็นภาพประทับนั่ง (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๑๒ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๑ (อ.ส.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์ พระองค์มี ๖ กร พระหัตถ์ด้านขวา ๒ หัตถ์บนจับพญานาคยกขึ้น ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างจับนิ้วอยู่ที่พระอุระ สำหรับพระหัตถ์ด้านซ้ายบน ๒ หัตถ์จับพญานาคอีกตัวหนึ่งเช่นกัน แต่พระหัตถ์ซ้ายล่างวางอยู่ที่พระเพลา เบื้องล่างมีฤาษีหนุ่มหนึ่งสัตว์ ๒ คนนั่งคุยกันอยู่(ภาพที่ ๑๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระนารายณ์เทพกรรม”

จากการเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๑) และ

หมายเลข ๑๐ (หน้า ๒๐๕) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งองค์ประกอบภาพและชื่อเรียก

บานหน้าต่างที่ ๑๒ (อ.ส.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับนั่งอยู่บนพื้นดิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ ขวามือถือตรีศูลค้ำมายาว พระหัตถ์ขวาล่างแบหยาฝ่ามือออกมาด้านหน้า ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างวางแบหยาอยู่ที่พระขานู ด้านล่างมีอาคาร ๑ หลัง โดยมีถึงนั่งอยู่หน้าอาคารดังกล่าว(ภาพที่ ๒๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระศิวา”

จากการเปรียบเทียบภาพชื่อเดียวกันนี้ในตำราภาพ ฯ หมายเลข ๑๐

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๘-๙.

(หน้า ๒๐๗) แม้พระองค์ประทับนั่งในท่าทางเดียวกันและมีพระกร ๔ กร เช่นกัน แต่ศาสตราวุธที่ทรงถือก็แตกต่างกัน โดยใน อ.ส.ต. ๑๒ นี้ พระองค์ทรงถือ ดริศูต และสังข์ ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งแตกต่างไปจาก ตำราภาพ ๗ หมายเลข ๗๐ ซึ่งพระองค์ทรงถือ จักร และเชือกบัววงบาท (ดู การวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๑๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๑ (อ.ส.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง ที่มองเห็นได้ ๓ หน้า พระองค์ประทับยืนอยู่บนศิระชะงัดสีดำที่มี ๗ หัว เทพบุรุษองค์นี้มี ๖ กร พระกรแต่ละข้างถือสิ่งต่าง ๆ เหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง คือ พระหัตถ์บนสุดถือช้างเผือก ๓ เศียรที่ยืนอยู่บนดอกบัว พระหัตถ์กลางถือช้างสีเทา ๑ ตัว ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดถือสังข์(ภาพที่ ๘๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า “พระโกญจนานนศวรอาทิสรรคให้ เกิดช้างตัวผู้ในมือขวา ให้เกิดช้างตัวเมียหลมือซ้าย”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ๗ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๒) ในชื่อภาพเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันมากทั้งในด้านท่าทาง และสิ่งที่ทรงถือในพระหัตถ์ อย่างไรก็ตามในตำราภาพ๗ พระโกญจนานนศวรทรงประทับอยู่บนแท่น ซึ่งต่างกับภาพ อ.ส.ต. ๑๑ ที่แสดงภาพพระองค์ประทับอยู่บนหลังช้าง ๗ เศียร สำหรับพระโกญจนานนศวรนั้น ผู้รู้ได้ให้ความเห็นว่า คำว่า “โกญจนานนศวร” น่าจะมาจากคำภาษาสันสกฤตว่า “เกราญจนานนศวร” แปลว่า ผู้เป็นใหญ่เหนือแผ่นพัคตร์แห่งเกราญจะ โดยหมายถึงพระขันตกุมาร ในตำนานของศาสนาฮินดู โดยการที่ปรากฏรูปช้างอยู่ในพระหัตถ์ ก็อาจจะมาจากครั้งที่ พระขันตกุมารแสดงกำลังของตนเอง โดยส่งเสียงคำรามก้องตรีโลก ช้างสำคัญทั้งสอง คือ จิตรระ และ เอราวัณ ตกใจกลัว พระขันตกุมารจึงจับไว้ในพระหัตถ์ ซึ่งช้างไทยอาจนำมาจินตนาการเป็นการกำเนิดช้างดังกล่าวขึ้น^{๕๕} (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๔ (อ.ส.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง ที่มองเห็นได้ ๓ หน้า พระองค์ประทับยืนงอพระขานูเล็กน้อย เทพบุรุษองค์นี้มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์

^{๕๕} มณีนีปน พรหมสุทธีรักษ์, “พระคณศ-พระขันตกุมาร” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๔, ฉบับที่ ๑ (มกราคม, ๒๕๒๖) : ๗๔-๗๕.

ด้านขวาบนถือขอส้าง ถัดลงมาถือขวาน ค้อน และแก้วมณีสีขาวตามลำดับ ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือตรีศูล ถัดลงมาถือเชือกบ่วงบาศก์ ดอกบัวตูม และแก้วมณีสีขาว เบื้องล่างสุดมีรูปช้างที่มีสีต่างกันหลายเชือก(ภาพที่ ๘๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพิภมเนศวร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๘๐ (หน้า ๑๘๘) ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งในด้านการวางท่าทางของภาพ , จำนวนพระกร และศาสตราวุธที่ถือในพระหัตถ์ นอกจากนี้ยังอาจเทียบเคียงได้กับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๔) และ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๒) ซึ่งมีศาสตราวุธที่ถือในพระหัตถ์แตกต่างกันอยู่หลายสิ่ง (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๕ (อ.ส.ต. ๑๕) ภาพเทพนรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งแบบวัชรอาสน์บนแท่นบัลลังก์ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาดำถือคัมภีร์ใบลานวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือแก้วมณีสีขาวไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๘๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระปรเมศวรพระหัตถ์ขวาทรงแก้วพระหัตถ์ซ้ายทรงคัมภีร์ไสยศาสตร์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๖) ในชื่อภาพเดียวกัน พบว่า พระองค์ทรงประทับนั่ง และมีศาสตราวุธในพระหัตถ์เหมือนกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพทั้งสองเขียนวัตถุที่ทรงถือสลับข้างกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วเข้าใจว่าการเขียนเช่นในตำราภาพ ฯ น่าจะถูกต้องมากกว่า (เนื่องจากในเนื้อความของชื่อได้บอกสิ่งของที่ถือไว้ในพระหัตถ์ซ้ายและขวาเอาไว้ด้วย)

บานหน้าต่างที่ ๑๖ (อ.ส.ต. ๑๖) ภาพเทพนรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งไขว้พระบาทบนโศดหิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือกลองบัณเฑาะว์ พระหัตถ์ขวาล่างวางบนพระชานุ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือกวางแผ่น พระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณีไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๘๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ศุภขรมย์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๘๐ (หน้า ๒๒๑)

พบว่ามีความใกล้เคียงกับภาพ อ.ส.ต. ๑๖ มาก ทั้งในด้านการแสดง

ท่าทางขององค์เทพ และศาสตราวุธต่าง ๆ และยังเทียบเคียงได้กับ
ตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๖) แต่ก็มีการผลิตเขียนของการวาง
พระหัตถ์ต่างไปบ้าง

เรื่องราวการสร้างหิมพานต์ของพระอิศวรนั้น พบอยู่ในนารายณ์
สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ซึ่งได้กล่าวถึงไว้ในปางปฐมต้นเรื่องว่า
ตั้งแต่ครั้งเพลิงบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว ก็ว่างเป็นอากาศเปล่า ครั้งนั้น
พระเวท พระธรรม มาประชุมกันเกิดเป็นพระสยมภูวณาน คือ องค์
พระอิศวรขึ้น พระอิศวรจึงสร้างเทพต่าง ๆ ขึ้นอีก เช่น พระอุมาเทวี
พระนารายณ์ พระมหาพรหม ทรงสำรอกมังสะออกมาเป็นพระธรรณี
ตั้งพระเพลิง พระพาย พระคงคา เป็นธาตุ ๔ ของสรรพสัตว์ และ
รังสรรค์ นางมณีเมขลา รามสูร ฤาษีนักสิทธิ์ วิยาธร เทวดา
นางอัปสร และสรรพสัตว์ในสากลทวีปทั้ง ๓ ภพ พร้อมทั้งสร้างเขา
พระสุเมรุ ไกรลาศคีรี ป่าพระหิมพานต์ พญาอนันตนาคราช และ
สุบรรณ ความต่อไปเป็นกำเนิดของพาหนะเทพเจ้าทั้งหลาย⁶⁶
ภาพลักษณะเช่นนี้ น่าจะได้ต้นเค้ามาจากภาพของพระอิศวรในรูป
ปกติ ซึ่งพบกันทั่วไปในศิลปะอินเดีย⁶⁷

บานหน้าต่างที่ ๑๗ (อ.ศ.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษศิวกายสีขาว ประทับยืนบนโขดหิน ยก
พระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๑๔ กร (ข้างละ ๗ กร)
พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูต ถัดลงมาถือสังข์ และค้ำมวัตตुकุลาัยคือนขขนาดเล็ก อีก ๔ พระหัตถ์ขวาที่
เหลือไม่ได้ถืออะไร เพียงแต่จับนิ้วและทอดพระหัตถ์ลง ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือจักร , ถัดลง
มาถือสังข์ และค้ำมวัตตुकุลาัยคือน พระหัตถ์ซ้ายที่เหลือจับนิ้วพระหัตถ์(ภาพที่ ๘๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหมมเหศวร”

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพ ฯ ที่มีชื่อ
เดียวกัน คือ ตำราหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๐๕) , หมายเลข ๗๐ (หน้า
๒๑๓) และตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๕) ที่ระบุชื่อว่า “พระ
มเหศวรสามหน้า” พบว่า ภาพทั้งหมดมีความสอดคล้องกันทั้งด้าน

⁶⁶ ประพันธ์ สุนทรชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวรามเกียรติ์, หน้า ๓๕-๓๖.

⁶⁷ G. Jouveau-Dubreuil ,Iconography of Southern India (India; Bharatiya Publishing House, 1978),

ลักษณะท่าทาง และเทพศาสตราวุธ

บานหน้าต่าง ๑๘ (อ.ส.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนเหยียบบนร่าง
ยักษ์ (อสูร) ๒ คน พระองค์มี ๒กร พระหัตถ์ทั้งสองข้างจับร่างยักษ์ขนาดเล็กเอาไว้ โดยยักษ์ทั้ง
๒ คนมีสีที่ต่างกัน ยักษ์คนที่อยู่ในพระหัตถ์ซ้ายขวามีสีขาว ส่วนอีกคนหนึ่งมีสีแดง(ภาพที่ ๘๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ “พระเทวริงค์มัตตอสูรสัตว์บาปด้วย
บ่วงบาศ”

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพ ๆ ที่มีชื่อ
เดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๓) และตำราภาพ
หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) แม้จะมีเนื้อหาของภาพเช่นเดียวกับอ.ส.ต.๑๘
แต่ก็ค่อนข้างมีความแตกต่างกันในด้านรูปลักษณะและท่าทางของบุคคล
ที่ปรากฏในภาพ

เรื่องราวของพระเทวริงค์นั้น ยังไม่สามารถสอบค้นได้ อย่งไรก็ตาม ใน
Sanskrit-English Dictionary ได้กล่าวถึงชื่อ “Devari” ว่าเป็นชื่อ
ของอสูร อันเป็นนามของพระวิษณุด้วย^{๖๘}

บานหน้าต่างที่ ๑๙ (อ.ส.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยมีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีขาว
ประทับนั่งมหาราชลีลาบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มีเศียรเดียว ๘ กร พระหัตถ์ด้านขวาถือขอช้าง
พระหัตถ์อีกตลงมาถือขวาน , งาช้าง และพระหัตถ์ขวาล่างสุดจับอยู่ที่สร้อยพระศอ ส่วนพระหัตถ์
ด้านซ้ายบนถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นเชือกบ่วงบาศค์ , วัตถุคล้ายพิศหรือแว่นเวียนเทียน และพระ
หัตถ์ซ้ายล่างสุดจับสายสังวาลย์ได้พระอุระ เบื้องล่างมีรูปฝูงช้างหลายสีปรากฏอยู่(ภาพที่ ๘๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ “พระวิภิมเนศวร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ๆ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ
หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๓) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘) พบว่ามี
ความสอดคล้องกันทั้งในด้านจำนวนพระพักตร์ , พระหัตถ์ ตลอดจน
เทพศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถือก็เป็นสิ่งเดียวกัน

ชื่อ “พระวิภิมเนศวร” นั้น คงเป็นการถ่ายทอดคำมาจาก “พิมเนศวร”
หรือ พระพิมเนศ ซึ่งเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์องค์หนึ่งของศาสนาฮินดู ชื่อ

^{๖๘} Sir Monier Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary (Oxford ; The Clarendon press, 1899).

เรียกลักษณะนี้ได้พบอีกหลายพระนาม ซึ่งแต่ละพระนามก็มีรูปปรากฏแตกต่างกันออกไปตามการสร้างสรรค์ของช่างไทยเมื่อครั้งอดีต สำหรับกำเนิดของเทพที่มีศีรษะเป็นช้างกลุ่มนี้ ยังก่อนช่างมีความสับสนอยู่บ้างว่ามีกำเนิดเช่นไรแน่ (ดูเรื่องราวของเทพกลุ่มนี้ในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ศ. ๒๐ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒๐ (อ.ส.ศ. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีเศียรเป็นช้าง ประทับนั่งมหาราชลิลลา บนแท่นบัลลังก์ที่มีนาคราชพันรอบแท่น พระองค์มีเศียรเดียว ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลชูขึ้นเหนือเศียร พระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกบัวตูม เบื้องล่างมีรูปฝูงช้างกำลังเดินอยู่(ภาพที่ ๘๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระวิฆเนศวร”

จากการเปรียบเทียบกับภาพในตำราภาพ ๆ ไม่ปรากฏภาพเทพที่มีเศียรเป็นช้าง มี ๒ กร ที่ทรงถือ ตรีศูล และดอกบัว เช่นนี้ มีความเป็นไปได้ว่า ช่างได้สร้างรูปปลักษณ์นี้ตามกำเนิดของ “เทพสิวนุตรพิฆเนศวร” อันเป็นเรื่องที่ปรากฏในตำรานารายณ์สิบปางดั้งเดิม

เรื่องราวการกำเนิดของเทพที่มีเศียรเป็นช้างนี้ ยังก่อนช่างมีความสับสนอยู่บ้าง ดังเช่น ปรากฏจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนเริ่มต้นของเรื่องว่า ในไตรคาถาหนึ่ง พระเป็นเจ้าทั้งสามมาประชุมพร้อมเพรียง แล้วมีเทวโองการให้พระเพลิงกระทำเทวฤทธิให้เกิดสิวนุตร ๒ องค์ พระเพลิงก็ทำเทวฤทธิมีเปลวเพลิงออกมาจากพระกรรมทั้งสอง ด้านขวาเกิดเป็นเทวกุมารมีพักตร์เป็นช้าง มี ๒ กร กวาทรงตรีศูล กรซ้ายทรงดอกบัว มีอูเรนทร์เป็นสังวาลย์ ได้ชื่อว่า *สิวนุตรพิฆเนศวร* ส่วนเบื้องล่างเกิดเป็นเทวกุมาร มีพักตร์เป็นช้าง ๓ พักตร์ ๖ กร กรหนึ่งเป็นช้างเผือก ๓๓ เศียร ๔ บาท ชื่อเอราวัณ กรหนึ่งเป็นช้างเผือก ๓ เศียร ๔ บาท ชื่อ “*คีรีเมฆละ ไตรคาถุค*” สองกรเกิดเป็นช้างเผือกที่จะมาอุบัติในโลก ส่วนอีกสองกรเกิดเป็นสังข์ทักษิณาวัฏ และสังข์ อุตราวัญ และได้นามว่า โกลุจนานเนศวร *สิวนุตร*^{๖๖} และอีกตอนหนึ่งเกิดขึ้น หลังจากพระอิศวรปราบมูลาคะนียักษ์แล้ว พระองค์เสด็จกลับไปยังไกรลาศ และให้หมู่อูเรนทร์รักษา

^{๖๖} ประพันธ์ สุคนธชาติ, *นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวรามเกียรติ์*, หน้า ๓๗-๓๘.

พระองค์ โดยคัมภีร์พระโลหิตในพระบาท เกิดเป็นกุมารออกจาก
 อูระประเทศ มี ๖ พักตร์ ๑๒ กร ได้ชื่อว่า “ขันธ กุมาร” มีนกงูเป็น
 พาหนะ ครั้นเมื่อถึงเวลาโสกันต์ พระอิศวรได้เชิญพระนารายณ์มาเจริญ
 เกศา แต่พระนารายณ์บรรทมหลับอยู่ พระอินทร์จึงเป่ามหาสังข์ปลุก
 พระนารายณ์ลืมพระเนตรพลั้งพระโอษฐ์ว่า “ลูกหัวหายจะนอนหลับให้
 สบายก็ไม่ได้” ด้วยอำนาจวาจาสิทธิ์ทำให้เศียรขันทกุมารทั้ง ๖ เศียรหาย
 ไป พระวิฆณุกรรมจึงต้องไปตัดเอาหัวข้างที่นอนหันหัวไปทางทิศตะวันตก
 มาต่อแทน พระเป็นเจ้าทั้งสาม จึงเปลี่ยนนามเป็น “พระวิฆเนศวร”⁷⁰
 สำหรับ “พระคณศ” ในเทวปกรณัม ของฮินดู กล่าวกันว่า มีกำเนิดจาก
 พระอุมา(และพระอิศวร)มีลักษณะเด่น คือเศียรเป็นช้าง พุงป่อง มี ๔ กร⁷¹

บานหน้าต่างที่ ๒๑ (อ.ส.ต. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนโขดหิน
 พระองค์มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้างไม่ได้ทรง
 ถืออะไร พระหัตถ์บนทำท่าแบพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ส่วนพระหัตถ์อื่น ๆ กำพระหัตถ์โดยยื่นพระ
 คับยื่นออกมา(ภาพที่ ๘๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหมธาดา”

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพ ๆ ในชื่อ
 เดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) และหมายเลข ๓๓
 (หน้า ๑๐๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งจาก อ.ส.ต. ๒๑ และภาพ
 จากตำราภาพ ๆ

เรื่องราวของพระพรหมธาดานั้น คัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์
 วัชรินทร์ ตอนต้นเรื่อง กล่าวว่า พระอิศวร(ปรเมศวร) ได้อาพาพระหัตถ์
 ขวาลูบพระหัตถ์ซ้าย เกิดเป็นพระพรหมธาดาขึ้น ต่อจากนั้นพระองค์ก็
 ได้รับศิวโองการให้บังเกิดมี สุวรรณหงส์เป็นพาหนะ และพระ
 อิศวรได้มีปกาศิตให้พระพรหมธาดาไปอยู่ในพรหมโลก ให้เป็นใหญ่
 กว่าพรหมทั้งหลายในโสฬศมหาพรหม⁷²

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๔๑.

⁷¹ Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.107-108.

⁷² ประพันธ์ สุนทชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๑-๕.

บานหน้าต่างที่ ๒๒ (อ.ส.ต. ๒๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนโขดหิน พระองค์มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ขวามือทรงถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นค้อน งาช้าง และคัมภีร์ไบเบิลตามลำดับ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือค้ำมวัดรูรูปแปดแฉก , ตั้งข์ ซ้อนสรุท (สำหรับตักเนย) และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดชี้พระคัมภีร์ออกมาโดยมิได้ถือสิ่งใด พระองค์มีพระบาทข้างละ ๔ พระบาท เรียงซ้อนกันอยู่(ภาพที่ ๕๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า “*ท้าวสหะบดีพรหม*”

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพเทวรูป ๗ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๕) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่ามีความสอดคล้องทั้งด้านลักษณะท่าทางและเทพศาสตราวุธ “สหดีพรหม” นั้น พบชื่อในพระไตรปิฎกอยู่บ่อยครั้ง โดยถือเป็น ฉายา หรือ ชื่อหนึ่งของท้าวมหาพรหม ซึ่งเป็นราชาของพรหมทั้งหลาย ใน ชื่อว่า “*สหัมบดีพรหม*” เป็นหัวหน้าของเทพและมนุษย์ ในการ อัญเชิญให้พระธรรมปรากฏขึ้น⁷³

บานหน้าต่างที่ ๒๓ (อ.ส.ต. ๒๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีดำ ถือดาบและโล่ พระองค์มีเศียรเดียว แต่มี ๘ กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นมีดดาบ , กริช ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดจับนิ้วพระหัตถ์อยู่ที่พระอุระตามลำดับ สำหรับพระหัตถ์ซ้ายบนถือบัณเฑาะว์ ถัดลงมาเป็นโล่ , ศิรชะคน และพระหัตถ์ล่างสุดวางอยู่ที่พระชานุ เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชันด้าทำท่าทางตกใจ(ภาพที่ ๕๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ “*พระอิศวรปราบกรุงพาลีย์กัณฑ์*”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๓) ที่ระบุชื่อภาพว่า “*พระอิศวร*” พบว่ามีความสอดคล้องทางด้านลักษณะท่าทาง และเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กับ อ.ส.ต. ๒๓ เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามมีภาพในตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๐๗) ที่ระบุชื่อว่า “*พระอิศวรปราบกรุงพาลีย์กัณฑ์*” ถือเอาซึ่งภูมิประเทศ เพื่อจะเป็นใหญ่ในโลกย์” อีกภาพหนึ่งซึ่งแม้จะมีศาสตราวุธเหมือนกับ อ.ร.ต. ๒๓ แต่ก็แสดงภาพ

⁷³ อุดม รุ่งเรืองศรี , เทวคาพทศ , หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ เขียนเป็นภาพพระอิศวรประทับนั่งบนแท่น โดยมีรูปยักษ์อยู่ด้านล่างของแท่น ซึ่งไม่เหมือนกับภาพจาก อ.ร.ต. ๒๓ สำหรับเรื่องราวของ “กรุงพาลีย์กษัตริย์” นั้น น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตอนพระอิศวรปราบมูลาคะนีด้วย (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๓ ประกอบ) นอกจากนี้ในคัมภีร์เฉลิมไตรภพ ที่เป็นหนังสือเก่าเล่มหนึ่ง ได้กล่าวถึง การปราบอสูรมูลาคะนีไว้ว่า พระอิศวรทรงปราบโดยใช้การเหยียบบ่า และเปิดท่อน้ำดับไปที่อสูรได้พ่นออกมา จากนั้นจึงเหยียบร่างจมบาดาลประทานชื่อ “กรุงพาลี” เพื่อเฝ้าพื้นดินต่อไป⁷⁴

บานหน้าต่างที่ ๒๔ (อ.ส.ต. ๒๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับยืนโดยมีพระบาทหนึ่งอยู่บนหลังควายซึ่งถูกตัดหัว และอีกพระบาทเหยียบบนหลังยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีดำ ถือคาบและโล่ เทพบุรุษองค์นี้มีเศียรเดียว ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) มีสายสังวาลย์เป็นรูปกระโหลกมนุษย์ห้อยอยู่ พระหัตถ์ขวามือทรงถือปลายของตรีศูลด้ามยาว ถัดลงมาเป็นสังข์ ๒ ตัว และมีคดาบ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงบาศก์มีเปลวไฟ ถัดลงมาเป็นสังข์ , ใบบัว และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดจับอยู่ที่ด้ามของตรีศูลที่พระหัตถ์ขวามือถืออยู่ เบื้องล่างของภาพมีรูปของอสูรกายมีตัวเป็นคน ศีรษะเป็นสัตว์ เช่น ช้าง , ควาย นอนตายอยู่(ภาพที่ ๕๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระอิศวรทรงสังวาลย์ชะโมคปราบหม่อมหิสะระอสูร”

จากการเปรียบเทียบตำราภาพเทวรูป ๗ พบภาพแสดงเหตุการณ์นี้เช่นกัน แต่คำบรรยายภาพกลับแตกต่างกันออกไปคือ

ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๕) ให้ชื่อว่า “พระนารายปราบอสูรมะหิสะ”

ตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๒) ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์ปราบอสูรหิด”

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงอาจตั้งข้อสมมุติฐานได้ว่า น่าจะเกิดความสับสนในการเรียกชื่อรูปปรากฏดังกล่าวขึ้น และเนื่องจากยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวที่ปรากฏตามเทพปกรณัมของไทยได้ จึงยังไม่สามารถยืนยันความถูกต้องได้ว่า ภาพนี้ควรมีชื่อว่าอย่างไรแน่ชัด อย่างไรก็ตาม เมื่อ

⁷⁴ นิยะดา เหล่าสุนทร, คัมภีร์นารายณ์ ๒๐ ปางกับคนไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๐), หน้า ๘๔.

พิจารณาแล้ว สันนิษฐานได้ว่า ภาพลักษณะดังกล่าวนี้ ช่างไทยคงได้
ดัดแปลงแก้ไขมาจากภาพประติมาที่แสดงถึงกิจกรรมของนางทศรา
(ภาคคู่ร้ายของพระนางอุมา) ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่า “มหิศาสูรมรรทินี” หรือ
พระนางทศราผ่าสูรรูปควาย ซึ่งเป็นที่นิยมกันในอินเดียได้⁷⁵

บานหน้าต่างที่ ๒๕ (อ.ส.ต. ๒๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง ประทับ
ยืนอยู่บนหลังหนูขาว พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือขอช้าง พระหัตถ์ขวาล่างถือแก้วมณีสี
ขาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือบ่วงบาศก์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณี(ภาพที่ ๕๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระมหาวิฆเนศ ทรงมุสิกะพาหนะ
ปราบสระงังคี”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความ
สอดคล้องทางด้านลักษณะการวางภาพ ส่วนศาสตราวุธที่ถือในหัตถ์
คู่บนนั้นเป็นสิ่งเดียวกันคือ ขอช้าง และเชือกบ่วงบาศก์ แต่พระหัตถ์
คู่ล่างมีความแตกต่างกัน โดยภาพ อ.ส.ต. ๒๕ พระองค์ทรงถือแก้วมณี
อยู่ทั้งสองพระหัตถ์ ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๐) พระองค์
ทรงถืองาช้างและวัตุรูปยาวรี ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๕)
พระองค์ทรงถืองาช้าง และแก้วมณี และตำราภาพ หมายเลข ๓๐
(หน้า ๑๕๐) พระองค์ทรงถือค้อนและแก้วมณี

สำหรับเรื่องราวของภาพตอนนี้ ปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับ
โรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่องหลังจากพระอิศวรไปปราบอสูรมุลาณะนี้
แล้ว กล่าวว่า มีนางเทพอัปสรองค์หนึ่งเป็นข้าเฝ้าพระสุรัสวดี ไม่มี
ธรรมชาติแห่งจาริตเทพอัปสร จึงจุติลงมาเป็นช้างน้ำ ชื่อ อสูรังกิ
ได้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์เที่ยวเบียดเบียนตรีโลก พระอิศวรดำริให้
ขันทกุมาร ไปปราบหลังจากพิธิโสกันต์แล้ว แต่ในพิธิโสกันต์ก็เกิดเรื่อง
ทำให้ขันทกุมารมีเศียรเป็นช้าง และได้ชื่อว่า พระมหาวิฆเนศ จากนั้น
จึงเสด็จไปปราบอสูรังกิ โดยสำแดงกายเป็นสัตว์ ทรงถือบ่วงบาศก์,
ขอ, ค้อนเหล็ก และค้อนเหล็กแดง ทรงมุสิกะเป็นพาหนะสำแดงฤทธิ์
ไปยังยมนานที ได้ต่อสู้กัน พระมหาวิฆเนศได้ถอดงาเบื้องซ้ายขว้างถูก

⁷⁵ H. Krishna Sastri, *South-Indian Images of God and Goddesses*, pp.202-206, fig. 129-131.

อสุรภังคี และบริวารคาย⁷⁶

บานหน้าต่างที่ ๒๖ (อ.ส.ต. ๒๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง ประทับยืนอยู่บนหลังเต่า พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามบนทรงถือขอช้าง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือคัมภีร์ใบลาน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงบาศก์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณีสีขาว(ภาพที่ ๕๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระมหาวิฆเนศวร...พาหนะไป/ขยิรสมุท”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๑)

และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๐) พบว่ามีองค์ประกอบภาพ และการ

วางภาพที่สอดคล้องกัน ส่วนศาสตราวุธนั้นมีความแตกต่างกันตรงที่

พระหัตถ์ขวาล่าง ซึ่งภาพ อ.ส.ต. ๒๖ พระองค์ทรงถือคัมภีร์ใบลาน

แต่ในตำราภาพ ฯ ทั้งสองฉบับพระองค์ทรงถืองาช้างแทน

ภาพของพระคเณศประทับบนหลังเต่าเช่นนี้ ผู้รู้บางท่านได้เคยให้

ความเห็นไว้ว่ามีความคล้ายคลึงกับ พระคเณศในลัทธิมหายานบางรูป⁷⁷

นอกจากนี้ก็ยังคล้ายคลึงกับรูปเคารพของศาสนาเซน องค์ที่ ๒๓

[PARSVA YAKSA] ซึ่งทำรูปคล้ายพระคเณศประทับบนหลังเต่า⁷⁸

บานหน้าต่างที่ ๒๗ (อ.ส.ต. ๒๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ด้านหลังพระองค์มีรูปม้ามีปีก สีดำ ๑ ตัว ยืนอยู่ โดยมีร่มกางอยู่เหนือเศียรเทพบุรุษองค์นี้ พระองค์มี ๒ กร ไม่ได้ถือสิ่งใดไว้ในพระหัตถ์ เพียงแต่แบพระหัตถ์ชูขึ้นเท่านั้น (ภาพที่ ๕๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “ทุลกีอวตาสจับม้าปีก”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ,

หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๗) พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกัน

สำหรับเรื่องราวของภาพเหตุการณ์ตอนนี้ คัมภีร์นารายณ์สิบปาง

ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่องเล่าว่า ภายหลังจากพระอิศวร

ปราบอสูรพรหมแล้ว ดวงจิตของอสูรพรหมได้จุติเป็นม้า ชื่อ

อสุรภังคะ มีฤทธิ์มากและพยายามทวงพระอิศวร จึงได้ไปเบียดเบียน

⁷⁶ ประพันธ์ สุกนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์ ,หน้า ๓๕-๔๒.

⁷⁷ เสฐียร โกเศศ -นาคะประทีป [นามแฝง] ,เมืองสวรรค์ ผีसाง เทวดา (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์บรรณาคาร ๒๕๑๕) , หน้า ๒๘๕ , ๒๘๗-๒๘๘.

⁷⁸ Pratapaditya Pal, Ganesh the Benevolent (Bombay ; Marg Publications,1995), pp.85,88.

ถาปีที่เชิงเขาไกรลาส พระอิศวรได้ให้พระนารายณ์อวดดารมาเป็นมนุษย์ ๒ กร ทรงนามว่า “ทูลกีอวดดาร” พระกรซ้ายทรงร่มทิพย์ พระกรขวา ทรงไม้เท้า เสด็จขึ้นหลังม้า เทวกันฐัศมีปิก บินมาเชิงเขาไกรลาส เพื่อปราบม้อสุรกันฐะกะ ม้อสุรกันฐะกะสู้ไม่ได้หนีมาที่แม่น้ำสินธุ พบพระสัชนาไลยคาบส จึงขบกินศิระะเป็นอาหาร ทูลกีอวดดารเอาแล้ ฟาดถูกอสุรกันฐะกะล้มลงแล้วตัดศิระะมาต่อให้พระคาบส จากนั้นจึง ประสิทธิ์ร่มทิพย์กับแล้ให้พร้อมพระเวทสำหรับปราบหมู่ม้าทั้งหลาย พระคาบสจึงมีนามว่า อีสักลไลยะกะ แล้วพระนารายณ์ก็กลับไปยัง เกษียรสมุทร⁷⁹

ภาพลักษณะนี้คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ ๑ ใน ๑๐ อวดดารสำคัญของ พระนารายณ์ ที่มีชื่อว่า “กัลกีอวดดาร” ซึ่งพระนารายณ์จะอวดดารเป็นบุรุษ จี๊มาขาวมาในอนาคต⁸⁰

บานหน้าต่างที่ ๒๘ (อ.ส.ต. ๒๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว พระวรกายค่อนข้างอ้วน เตี้ย ประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้น มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาดถือพระขรรค์เหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ ซ้ายถือคณ โทหน้า (หม้อน้ำ) นอกจากนี้ยังมีร่มกางอยู่เหนือรูปเทพบุรุษผู้นี้ด้วย(ภาพที่ ๕๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “ทูลชชาวตาสปางพระนารายณ์เป็น บุรุษเตี้ยซึ่งเอาซึ่งแดนแห่งอสูรดาวัน”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐)

หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกัน

โดยทำเป็นภาพบุรุษร่างเตี้ย ถือศาสตราวุธ (บริหาร) ที่สำคัญคือ ร่ม และภาชนะใส่ น้ำ อย่างไรก็ตาม ภาพ อ.ส.ต. ๒๘ นั้น พระองค์ทรง ถือพระขรรค์เพิ่มขึ้นอีก ๑ อย่าง ซึ่งไม่ปรากฏพบในตำราภาพ ฯ

เรื่องราวของภาพตอนนี้มีปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับ โรงพิมพ์ ซึ่งจัดอยู่ลำดับปางที่ ๗ “ทูลชชาวตาร” มีเรื่องย่อว่า อสูรดาวันยักษ์ได้ พรมาจากพระอิศวร ประสาทไปรสณฑ์ให้ ๓ โยชน์ ถ้าสัตว์ตัวใดหลง เข้าไปให้จับกินเป็นอาหารได้ พระนารายณ์จึงอวดดารเป็นพราหมณ์มา ขอที่ ๓ ก้าว อสูรดาวันยักษ์ก็ให้ พราหมณ์รูปนิมิตจึงสำแดงเทวฤทธิ์

⁷⁹ ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องราวมเกียรติ, หน้า ๔๖-๔๘.

⁸⁰ Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.33-38.

ยกพระบาทขึ้นอย่างที่ละ โยชน์ สามอย่างที่หมดเขตของอสูรดาววันยักษ์ แล้วจึงขับไล่ออกจากดินแดนนั้น อสูรดาววันไปอาศัยอยู่กับพระอินทร์ แต่ไปทำชู้กับนางเทพธัมมา ซึ่งเป็นบาทบริจาริกาของพระอินทร์ จึงถูกฆ่าตาย⁸¹

ภาพเช่นนี้คงได้ต้นเค้ามาจาก ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญ ของพระนารายณ์ ในชื่อว่า “วามนอวตาร”⁸²

บานหน้าต่างที่ ๒๕ (อ.ส.ต. ๒๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว ประทับยืนบนโขดหิน พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาดึงคันศรยกขึ้นระดับพระอุระ โดยมีกระบองลูกศรสะพายอยู่ด้านหลัง พระหัตถ์ซ้ายทอดแนบลำพระองค์ลงไป(ภาพที่ ๕๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระรามปราบภนาสูร ในเรื่อง รามเกียรติ์ด้วยศรพรหมมาศ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ๗ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) , และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกัน โดยทำเป็นรูปเทพบุรุษ ถือศาสตราวุธ คือ คันศรและลูกศร อย่างไรก็ตาม ภาพ อ.ส.ต. ๒๕ นั้น พระองค์มีได้ทรงถือสิ่งใดในพระหัตถ์ซ้าย แต่ในตำราภาพ ๗ ทั้ง ๒ ฉบับ พระองค์ทรงถือลูกศรเอาไว้ในพระหัตถ์ดังกล่าว

เรื่องราวของภาพตอนนี้ปรากฏใน “รามเกียรติ์” และพบในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดเป็นปางที่ ๑๐ “รามาวตาร” มีเรื่องย่อว่า พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นบุรุษ ๒ กร มีธนูเป็นอาวุธ มีพระนามว่า “พระราม” โดยมีเป้าหมายเพื่อปราบทศกัณฐ์(ภนาสูร)ที่กระทำย่ำยีตรีโลก โดยพระนารายณ์ลงมาเป็นโอรสของท้าวทศรถผู้ครองกรุงศรีอยุธยา จากนั้นไปยกรถนумаโมลี และได้นางสีดาเป็นมเหสี ต่อมาทั้งสองพร้อมด้วยพระลักษมณ์ (อนุชา) ได้ไปบำเพ็ญพรตในป่า ทศกัณฐ์มาจับนางสีดาไป จึงเกิดสงครามขึ้น โดยฝ่ายพระรามได้พลลิงนำโดยหนุมานมาเป็นผู้ช่วยเหลือ ในที่สุดก็สังหารทศกัณฐ์ได้

⁸¹ ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องรามเกียรติ์ ,หน้า ๕๘-๕๙.

⁸² Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.33-38.

สำเร็จ และไปครองกรุงศรีอยุธยา หลังจากสิ้นพระชนม์ก็กลับไป
บรรทมสินธุ์อยู่ที่เกษียรสมุทรเช่นเดิม⁸³
ภาพเช่นนี้คงได้ต้นเค้ามาจาก “รามาวตาร “ ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐
อวตารสำคัญของพระนารายณ์⁸⁴

บานหน้าต่างที่ ๓๐ (อ.ส.ต. ๓๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนทำท่าอย่างพระ
บาท พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาดึงพระขรรค์มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงถือพระ
ธำมรงค์(ภาพที่ ๕๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระนารายณ์เป็นกษัตริย์อวตาร คือ
บรมจักรกฤษณ์ปราบพนาสูรในเรื่องอุลลรุตด้วยเทพธำมรงค์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ
หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่า มีความ
แตกต่างด้านเทพศาสตราวุธ และองค์ประกอบของภาพอยู่บ้าง โดย
พระนารายณ์จากตำราภาพ ฯ นั้น ทรงถือศาสตราวุธ (กฤษณ / วัตถุ
รูปกลมมีด้ามจับ) เพียงพระหัตถ์เดียว ส่วนภาพจาก อ.ส.ต. ๓๐ นั้น
พระองค์ทรงถือทั้งพระขรรค์และกฤษณ

เรื่องราวตอนนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยฉบับโรง
พิมพ์หลวงจัดลำดับไว้ในปางที่ ๘ ในชื่อว่า “กฤษณาตาร” มีเรื่องย่อว่า
กรุงพนาสูรเป็นเจ้าเมืองรัตนา มี ๑๐ เศียร ๒๐ กร ได้พรจากพระอิศวร
จึงเที่ยวเบียดเบียนตรีโลก พระนารายณ์จึงอวตารมาปราบ โดยสร้างเมือง
ขึ้นชื่อกรุงฉะงกา และขึ้นครองราชย์มีพระนามว่า “กฤษณาตาร” คือ
บรมจักรกฤษณ์ ต่อมาได้เวนราชสมบัติให้พระโอรสนามว่า “ไกรสูท”
ส่วนพระองค์ได้ไปทรงศีลอยู่บนเขาอดฟ้า ท้าวไกรสูทมีโอรสชื่อ
พระศรีอนิรุท ต่อมาได้ไปประพาสป่าแล้วเทพอุ้มสมไปอยู่กับนางอุษา
(ธิดากรุงพนาสูร) จึงได้เกิดสงครามขึ้น พระบรมจักรกฤษณ์พร้อมพระ
พลเทพ ได้เสด็จมาช่วยพระศรีอนิรุท ฝ่ายกรุงพนาสูรจึงร้ายมนต์เชิญ
พระอิศวรมาช่วยเช่นกัน เทพทั้งสองประลองฤทธิ์กันแล้วต่างก็หยุด
กรุงพนาสูรเกิดขัดขี้ดะมานะขึ้น ไปรบกับบรมจักรกฤษณ์จึงถูกขว้าง

⁸³ ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๖๖-๖๗.

⁸⁴ Dowson , A Classical Dictionary of Hindu , pp.33-38.

ด้วยเทพธำมรงค์แขนขาดไป ๑๘ กร พระอิศวรจึงตรัสขอชีวิตไว้ แล้ว
 เอาไปเป็นนนทรีเฝ้าประตูไกรลาส ส่วนพระบรมจักรกฤษณ์ก็เสด็จ
 กลับเป็นพระนารายณ์ไปยังเกษียรสมุทร⁸⁵ ส่วนคัมภีร์นารายณ์สิบปาง
 ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์มีความต่างกันเล็กน้อยตรงที่ว่า พระบรมจักร
 กฤษณ์ได้สังหารพามาสูร จนถึงชีวิต⁸⁶
 ภาพเช่นนี้ลง ได้ค้นเข้ามาจาก “กฤษณาวตาร” ๑ ใน ๑๐ อวตาร
 สำคัญของพระนารายณ์⁸⁷

บานหน้าต่างที่ ๓๑ (อ.ส.ต. ๓๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งอยู่บนแท่น
 ด้านหลังมีเสาซึ่งแยกเป็น ๒ ซีก ปรากฏอยู่ และที่พระเพลาที่มีร่างของยักษ์ (อสูร) ถูกแหวนทองนอน
 ตาย เทพบุรุษนี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือวัตรูปกลม พระหัตถ์ซ้ายบนถือวัตรูปทรงวงกลม
 ๓ ชั้น สำหรับพระหัตถ์ล่างทั้งคู่กำลังถือของของอสูรที่นอนอยู่บนพระเพลา(ภาพที่ ๕๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “สีหาวตารผลาญอสูรหิรัญ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ๆ ในรูปปรากฏเดียวกัน คือ
 ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) , หมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๐๘) พบว่า
 แม้จะมีองค์ประกอบและท่าทางของภาพเช่นเดียวกัน แต่รายละเอียด
 ของภาพก็ค่อนข้างแตกต่างกันมาก

เรื่องราวของเหตุการณ์ตอนนี้ ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรง
 พิมพ์หลวง จัดอยู่ลำดับที่ ๖ ปางสิงหาวตาร มีเรื่องย่อว่า อสูรชื่อหิรัญ
 ตปะกาสูร เป็นเจ้านครกาลจักร ได้พรจากพระอิศวรจึงเที่ยวเบียดเบียน
 ผู้อื่น พระอิศวรจึงเชิญพระนารายณ์มาปรึกษา พระนารายณ์จึงให้มหา
 สังข์ทักษิณาวัฏเกิดเป็นโอรสหิรัญตปะกาสูร ชื่อ กระจาธรรมกุมาร
 ฝ่ายหิรัญตปะกาสูร ให้ถาฐีสั่งสอนลูกไม่ให้นับถือพระนารายณ์
 กระจาธรรมกุมารก็ไม่เชื่อ ยังคงนับถือต่อไป จากนั้นพระนารายณ์ได้
 อวตารเป็นสิงห์ เบื้องกายเป็นคนมีเล็บเป็นกรด เข้าไปอยู่ในเสา
 ปราสาทของหิรัญตปะกาสูร และได้ออกมาต่อสู้กันจนเกือบค่ำ
 หิรัญตปะกาสูรก็ล้มลงตรงประตูเมือง พระนารายณ์ก็ได้ฆ่า

⁸⁵ ประพันธ์ สุคนธชาติ , นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรวมเกียรติ , หน้า ๖๐-๖๓.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๗.

⁸⁷ Dowson , A Classical Dictionary of Hindu , pp.33-38.

หิรันตปะกาสูร แล้วก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร^{๘๘} ส่วนฉบับโรงพิมพ์
 วัชรินทร์ก็ดำเนินเรื่องใกล้เคียงกันแต่มีรายละเอียดมากกว่านี้^{๘๙}
 ภาพลักษณะนี้คงได้ค้นเก็บมาจาก “นรสิงหาวตาร” ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐
 อวตารสำคัญของพระนารายณ์^{๙๐}

บานหน้าต่างที่ ๓๒ (อ.ส.ค. ๓๒) ภาพเทพนุรุชฌิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งบนแท่น
 พระองค์มี ๕ กร พระหัตถ์ขวามือนถือหม้อน้ำ พระหัตถ์ซ้ายบนถือวัตถุรูปกลม ส่วนพระหัตถ์ต่างคู่
 หนี้ยกขึ้นมาที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๐๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พุทธรักษา เพื่อถือเอาซึ่งพระ
 ศิวลึงค์ แต่อสูรตรีบุร่า”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ
 หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๒) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) พบว่ามีองค์
 ประกอบของภาพลักษณะเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เทพศาสตราวุธก็มี
 ความแตกต่างกันบ้าง โดยภาพจาก อ.ส.ค. ๓๒ พระองค์ทรงถือหม้อ
 น้ามนต์ และแก้วมณี ส่วนภาพในตำราภาพ หมายเลข ๗๐ พระองค์
 ทรงถือหม้อน้ำมนต์ และดอกไม้ แทน

เรื่องราวตอนนี้มีอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง
 ลำดับปางที่ ๕ สมณาวตาร มีเรื่องย่อว่า มีอสูรชื่อ ตรีบุร่า ได้รับพรจาก
 พระอิศวร ไม่มีผู้ใดฆ่าตายด้วยอาวุธ และยังไปได้ศิวลึงค์จากแม่น้ำมา
 ทูนไว้เหนือเศียร จึงได้เที่ยวรุกราน โลก พระอิศวรจึงลงมาปราบโดยนำ
 เอากำลังเขาพระสุเมรุเป็นคันทศร เขากำลังพญานันตนาคราชเป็นสาย
 ศร เอาพระนารายณ์เป็นลูกศร แต่เมื่อแผลงศรไป พระนารายณ์ก็ลับ
 พระเนตรทุกครั้ง เพราะตรีบุร่าได้รับพรว่าพระนารายณ์ไม่
 สามารถฆ่าได้ พระนารายณ์จึงต้องไปหลอกตรีบุร่าเพื่อเอาศิวลึงค์ออก
 มาก่อน โดยพระองค์ได้กระทำเวทฤทธิ์กลายเป็น “พระ”(สมณะ) ไป
 บิณฑบาตรขอศิวลึงค์จากตรีบุร่า จากนั้นพระอิศวรก็เอาลึงค์แก้วส่อง

^{๘๘} ประพันธ์ สุนทรชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวรามเกียรติ์ ,หน้า ๕๖-๕๗.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๘-๒๒

^{๙๐} Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.33-38.

ตรีบูร่าจนละเอียดไป⁹¹ สำหรับฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ จัดอยู่ในปางที่ ๘ มีเนื้อความคล้ายกัน⁹² ซึ่งเรื่องของอสูรตรีบูร่านี้ได้พบอยู่ในรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วยเช่นกัน⁹³ สำหรับคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ มีความตอนท้ายเพิ่มเติมว่า พระอิศวรได้ให้พระนารายณ์เอาคิ้วสิ่งไปไว้ในโลกและขนานนามใหม่ว่า “พระสยามภูวนาท” โดยเอาศึรยะและตัวครึ่งหนึ่งของตรีบูร่ารองรับไว้⁹⁴

บานหน้าต่างที่ ๓๓ (อ.ศ.ศ. ๓๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีเศียรเป็นหมูประทับยืนเท้าเสมอกัน มี ๔ กร พระหัตถ์บนทั้งสองข้างถือด้ามวัตถุรูปกลม (คล้ายจักร?) ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างหงายและคว่ำพระหัตถ์อยู่ที่พระอุทรและพระอุระ(ภาพที่ ๑๐๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “ปางพระนารายณ์เป็นสุกะหะตาลปราบหิรันตอสูร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อใกล้เคียงกัน คือ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากทั้งด้านองค์ประกอบ และรายละเอียดของภาพเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ทั้งฉบับโรงพิมพ์หลวง (ปางที่ ๑ วราหวดาร) และ โรงพิมพ์วัชรินทร์ (ปางที่ ๓ เสวตวราหวดาร) มีเนื้อความคล้ายคลึงกันว่า พรหมองค์หนึ่งริษยาพรหมชาดา ผลกรรมจึงให้มาเกิดเป็นอสูรชื่อ หิรันตคัยกษ ซึ่งได้พรจากพระอิศวร ทำให้กำเริบกระทำเทวฤทธิ์ให้กายใหญ่โต แล้วม้วนแผ่นธรรมเอาไว้ เพื่อต้องการกินสัตว์เป็นอาหาร พระนารายณ์จึงต้องอวดารเป็นเสวตวราหะ(สุกรเผือกมีเขี้ยวเป็นเพชร) ทำลายล้างหิรันตคัยกษ แล้วก็ขวิดแผ่นพระธรรมให้คืนดั้งเดิม จากนั้นพระองค์จึงกลับไปเกษียรสมุทร⁹⁵

⁹¹ ประพันธ์ สุนทรชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๕๔-๕๕.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

⁹³ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๕๔-๕๕.

⁹⁴ ประจักษ์ ประภาพิตยากร, นารายณ์สิบปางสี่ตำนาน, หน้า ๒๔๒-๒๔๖.

⁹⁵ ประพันธ์ สุนทรชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๑๑, ๔๕.

ภาพลักษณะนี้ คงได้ต้นเค้ามาจาก “วราหาคาร” ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐
อวตารสำคัญของพระนารายณ์^{๙๖}

บานหน้าต่างที่ ๓๔ (อ.ส.ต. ๓๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนยกพระบาทซ้าย
เล็กน้อย พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวามือถือขวานค้ำยาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระ
เพลา(ภาพที่ ๑๐๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “บุรุษรามาวตาร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ในชื่อ
เดียวกัน พบว่า มีการวางภาพต่างกัน กล่าวคือ เทพจากตำราภาพ ฯ
พระนารายณ์ยืนเอียงพระองค์ด้านข้าง และถือขวาน (ศาสตราวุธ)
ในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนภาพ อ.ส.ต. ๓๔ นั้น พระองค์ประทับยืนตรง
หันพระพักตร์ออก และทรงถือขวานด้วยพระหัตถ์ขวา
ส่วนภาพจากตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ที่ระบุชื่อว่า
“บุรุษรามาวตาร พระนารายณ์ปลุกต้นเพื่อจะถือเอาพระอูมาไปจาก
ภานาสุน” ภาพนี้มีองค์ประกอบภาพที่แตกต่างไปจาก อ.ส.ต. ๓๔ มาก
โดยเฉพาะเทพศาสตราวุธที่พระองค์ถืออันเป็นจอบ (หรือ เครื่องมือ
ขุดดิน) มิใช่ขวาน ดังที่พบใน อ.ร.ต. ๓๔ และตำราภาพ หมายเลข ๗๐
ด้วยเหตุนี้จึงเข้าใจว่า อาจเป็นภาพเหตุการณ์ต่างกัน โดยภาพเทพบุรุษที่
ถือขวานอยู่นั้น น่าจะเป็นภาพการอวตารของพระนารายณ์ เมื่อครั้ง
เป็น “ปรศุราม” เพื่อปราบพระอรชุน ซึ่งเรื่องตอนนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์
นารายณ์สืบบ้างตามโลกทัศน์ของไทยที่ได้ตีพิมพ์แล้วทั้ง ๓ ฉบับ^{๙๗}

บานหน้าต่างที่ ๓๕ (อ.ส.ต. ๓๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา มีลักษณะพิเศษคือ ท่อน
ล่างเป็นหางปลา จากเบื้องหลังเป็นพื้นน้ำ มียักษ์ (อสูร) จำนวนมากอยู่ด้านล่างของภาพ เทพบุรุษ
นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือค้ำวัตถุกลม พระหัตถ์ซ้ายบนถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างทำท่า
หงายมือและแบมือตามลำดับ(ภาพที่ ๑๐๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “มัจฉาวตารปราบหุมุสังขอสูร”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘)
ที่ระบุชื่อว่า “มัจฉาอะวะตารปราบหุมุสังขอะสูร” พบว่ามีองค์ประกอบ

^{๙๖} Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.33-38.

^{๙๗}Ibid. ,pp.33-38.

ภาพและการจัดทำทางของเทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๕ มาก
 เรื่องราวตอนนี้ ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์
 วัชรินทร์ จัดเป็นลำดับปางที่ ๑ ปางมัจฉาวตาร มีเรื่องย่อว่า มีพรหม
 เหล่าหนึ่งรียยาพระพรหมธาดา จึงได้จุดมาเป็นสังข์อสูร และไปขโมย
 คัมภีร์พระเวทที่พระพรหมธาดาวางไว้ โดยให้ผีเสื้อน้ำเป็นผู้นำมาให้
 สังข์อสูรกลืนคัมภีร์ไว้ในอก พระนารายณ์จึงอวตารเป็นปลาทรายทอง
 ใหญ่ ทรงนามว่า มัจฉาวตาร แล้วทำสงครามกับสังข์อสูรจนชนะ
 จากนั้น พระองค์ก็ลี้วงพระหัตถ์ไปตามปากสังข์ เชิญพระเวทออกมา
 แล้วสังหาร สังข์อสูรจนสิ้นชีวิต ที่ปากสังข์จึงปรากฏรอยนิ้วพระ
 นารายณ์มาจนถึงปัจจุบัน⁹⁸ ส่วนในฉบับ โรงพิมพ์หลวง จัดอยู่ลำดับที่ ๓
 (มัจฉาวตาร) โดย เป็นเรื่องต่อจากปางกัจฉะปาวตาร กล่าวคืออสูรมัจฉา
 (ในปางที่ ๒ ของ ฉบับ โรงพิมพ์หลวง) ก่อนตายได้เอาคัมภีร์ไปให้แก่
 สังข์อสูร พระนารายณ์จึงต้องมาปราบสังข์อสูรอีกครั้ง⁹⁹
 ภาพลักษณะเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ “มัสยวตาร” อันเป็น ๑
 ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์¹⁰⁰

บานหน้าต่างที่ ๓๖ (อ.ส.ต. ๓๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา มีลักษณะพิเศษ คือ ท่อน
 ลำงเป็นเต่า ฉากหลังเป็นพื้นน้ำ มียักษ์กำลังจมน้ำอยู่จำนวนมากที่ด้านล่างของภาพ เทพบุรุษผู้นี้มี
 ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูต พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างทำท่าทางขมวดและ
 แบมือตามลำดับ(ภาพที่ ๑๐๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า “กัจฉปาวตารปราบหม่อสูรมัจฉา”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕)
 ที่ระบุชื่อว่า “มัจฉปาวะศาลปราบอสูรมัจฉา” พบว่ามีองค์ประกอบภาพ
 รวมถึงการจัดท่าทางของเทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๖ มาก
 เรื่องตอนนี้ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับ โรงพิมพ์วัชรินทร์
 ในปางที่ ๒ ชื่อว่า “สุวรรณกัจฉะปะอวตาร” มีเรื่องย่อว่า มีพรหมหนึ่ง
 อิจฉาพรหมธาดา จึงลงมาจุดเป็นอสูรมัจฉา แล้วไปขโมยเบียดเขาพระ

⁹⁸ ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวเกียรติ, หน้า ๖-๘.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

¹⁰⁰ Dowson, A Classical Dictionagry of Hindu, pp.33-38.

สุเมรุจะให้พังลง พระนารายณ์จึงอวตารลงมาสังหารอสูรมัจฉาทรงนามว่า “สุวรรณกัจฉะปะ” เมื่อถึงคราวประหารอริบคิแห่งอสูรมัจฉา ก็กลายเป็นองค์นารายณ์ทรงเทพอาวุธ แล้วใช้พระแสงจักรวาลสังหารอสูรมัจฉาจนตาย¹⁰¹ ส่วนฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดอยู่ในปางที่ ๒ ในชื่อ กัจฉะปาวตาร โดยกล่าวว่ามืออสูรผีเสื่อน้ำไปลักคัมภีร์ไตรเพทจากพระพรหมมาให้ให้อสูรมัจฉา พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็นเต่าทอง ตามฆ่าอสูรผีเสื่อน้ำและอสูรมัจฉาจนตาย แต่ก่อนตายได้เอาคัมภีร์ไปให้กับสังข์อสูร จึงเกิดเป็นอวตารในปางที่ ๓ ของฉบับ โรงพิมพ์หลวงต่อไป¹⁰² ลักษณะภาพเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจาก “กูรมาวตาร” อันเป็น ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์¹⁰³

บานหน้าต่างที่ ๓๗ (อ.ศ.ศ. ๓๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ๔ กร พระหัตถ์ขวาวนจับนิ้วที่พระอุระ พระหัตถ์ซ้ายบนถือก้านดอกไม้บาน ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประสานพระหัตถ์อยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๑๐๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระพรหมนารท”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพ รวมถึงการจัดท่าทางของเทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ศ.ศ. ๓๗ มาก

บานหน้าต่างที่ ๓๘ (อ.ศ.ศ. ๓๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์ โดยมีพระบาทขวาห้อยลงมาหน้าแท่น พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ๘ กร พระหัตถ์ขวาวนถือคันศร ถัดลงมาคือสังข์ , แก้วมณี และพระหัตถ์ล่างสุดวางอยู่ที่พระเพลา พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร ถัดลงมาถือตรีศูล , ลูกศร และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดวางที่พระขานู(ภาพที่ ๑๐๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าเป็น “พระนารายณ์ปราบนันทกพรหม”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๘) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๐) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพใกล้เคียงกัน แต่มีศาสตราวุธ

¹⁰¹ ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์ ,หน้า ๑๐.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕๒.

¹⁰³ Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.33-38.

แตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะ “แก้วมณี” ในพระหัตถ์กลางด้านขวา ของพระนารายณ์ ตามภาพ อ.ร.ต. ๓๘ นั้น ไม่ปรากฏในคำราภาพ ๆ แต่อย่างไรก็ตาม บริเวณพระอุระ ช่างได้เขียนเป็นกรอบเครื่อง ล้อมนวม (ก่องนวม) ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่างใช้เขียนประดับ เฉพาะตัวนางเอาไว้ด้วย สำหรับในกรณีนี้ คงเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อ เรื่องตามคัมภีร์ ที่กล่าวถึงว่า รูปปรากฏนี้ พระนารายณ์ได้อวตารเป็น เทพสตรี “อัปสรกัญญา” เพื่อปราบอสูรณทุกพรหม (ดูเรื่องในการ วิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต.๖ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๓๕ (อ.ส.ต. ๓๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนแท่น พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือคันศรในระดับพระศอก ส่วนพระหัตถ์ขวาทอดลงมาตามพระ วรกาย นอกจากนี้ยังมีกระบอบกลุศรสะพายไว้ด้านหลังพระองค์(ภาพที่ ๑๐๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระปรเมศวรทรงธนูโมลี”

จากการเปรียบเทียบกับคำราภาพ ๆ ในชื่อเดียวกัน ตามคำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) พบว่ามีองค์ประกอบภาพและการจัดทำ ทางขององค์เทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๕ มาก

บานหน้าต่างที่ ๔๐ (อ.ส.ต. ๔๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนแท่นยกพระ บาทขวาไขว้ขึ้นมาเล็กน้อย พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งคู่อจับนิ้วพระหัตถ์ไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๐๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระนารายณ์กระแสะเกษม”

จากการเปรียบเทียบกับคำราภาพ ๆ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๒) ในชื่อเดียวกัน และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) ที่ระบุชื่อว่า “พระนารายณ์ จำสถานยืน” พบว่ามีการจัดวางองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกับ อ.ส.ต. ๔๐ มาก

เรื่องราวเหตุการณ์นี้ ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์ หลวง(ปางที่ ๑๐ รามาวตาร)ว่าในไตรคาชुकหนึ่ง พระอิศวรกับนางอุมมา เสด็จประพาสจักรวาลบนหลังปลาทรายทอง แล้วให้พระพายเอาไปใส่ ครรภ์นางสวาหะ เกิดเป็นหนุมาน ต่อมาทศกัณฐ์ย่ำยีโลก พระนารายณ์ จึงกระทำเทวฤทธิ์จับระบำในกลางกระแสะสมุทร เรียกว่า “นารายณ์

กระแสนพยาม” แล้วพระองค์ก็อวดารลงมาเป็นพระราม เพื่อปราบ
ทศกัณฐ์ต่อไป¹⁰⁴

บานหน้าต่างที่ ๔๑ (อ.ส.ต. ๔๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับนั่ง (มหาราชลิลลา)
บนแท่นบัลลังก์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาวบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือคทา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบน
ถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือตรีศูล(ภาพที่ ๑๐๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระนารายณ์นั่งจำสถาน”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔),
หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๕๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งด้านองค์
ประกอบภาพและการจัดวางท่าขององค์เทพผู้เป็นประธาน

บานหน้าต่างที่ ๔๒ (อ.ส.ต. ๔๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับนั่งบนขนคณา
โดยด้านหลังเหนือเศียรพระองค์มีเศียรพญานาคแผ่พังพานอยู่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาวบน
ถือจักร พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประสานกันอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๑๑๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระนารายณ์จำสินบนบัลลังก์นาค”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๕๕)
ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งด้านองค์ประกอบภาพ
และการจัดวางท่าขององค์เทพประธาน

บานหน้าต่างที่ ๔๓ (อ.ส.ต. ๔๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีศิระเป็นช้าง ประทับยืน
บนแท่นบัลลังก์ พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาลือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบ่วงบาศก์ (ภาพที่
๑๑๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระมหาวิฆเนก”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๒)
ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๓

บานหน้าต่างที่ ๔๔ (อ.ส.ต. ๔๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง ประทับ
ยืนบนแท่นบัลลังก์ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาลือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้ายาว(ภาพที่ ๑๑๒)

¹⁰⁴ ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๖๘.

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระเทวกรรม”

จากการเปรียบเทียบภาพ จากตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน

หมายเลข ๑๓ (หน้า ๑๐๑) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๑) พบว่ามี

ความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๔

ชื่อของพระเทวกรรม ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์
หลวงในตอนต้นเรื่อง เมื่อครั้งที่พระนารายณ์เสด็จลงมาปราบช้าง
เอกทันต์(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๔๕) โดยในการทำพิธีครั้ง
นั้น พระองค์ได้รำมนต์เอาพระเนอ ปักลงบนพื้น แล้วเอารัศมีของพระ
เพลิงมาประดิษฐาน จากนั้นจึงมีโองการเรียกพระมหาวินศน ให้มา
ประจำพระเพลิงฝ่ายขวา แล้วพระองค์ก็ถอดสายธนู มาอธิษฐานให้เป็น
“พระเทวกรรม”นั่งประจำฝ่ายซ้าย จากนั้นจึงเป็นเรื่องการปราบช้างเอ
กทันต์¹⁰⁵

บานหน้าต่างที่ ๔๕ (อ.ส.ต. ๔๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทขวา
เล็กน้อย มี ๒ กร พระหัตถ์ทั้งสองจับอยู่บนเครื่องมือทำนาที่เรียกว่า “ไถ” เบื้องล่างเป็นรูปฝูงวัว
กำลังเคินหาอาหาร(ภาพที่ ๑๑๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระพลเทพทรงไถ”

จากการเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพ ฯ หมายเลข ๑๒ (หน้า ๘๔) ,

หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๘) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๔)

พบว่ามี ความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๕

เรื่องราวของ พระพลเทพ พบใน คัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับ

โรงพิมพ์หลวง (ปางที่ ๘ กฤษณาวตาร) โดยพระพลเทพเป็นเทพดา

องค์หนึ่ง ได้เสด็จไปช่วยพระบรมจักรกฤษณ์ปราบกรุงพามาสูร ในชั้น

ต้น ได้สู้กับพิไชยกาลาเสนามาร และได้ใช้ไถฟาดพิไชยกาลาถึงแก่

ความตาย ภายหลังเสร็จสงคราม พระอิศวรและพระนารายณ์จึงได้

ประสาทพรให้ พระพลเทพเป็นใหญ่ในพิชพันธัญญาหาร โดยพระ

ราชพิธีจรดพระนังคัลแต่นั้นมา¹⁰⁶

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๔๔.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๖๒-๖๓.

พระพลเทพ (พลราม) ตามเทพปกรณัมของฮินดู ว่าเป็นอวตารหนึ่ง
ของพระนารายณ์(หรือ พระยอนันตนาคราช)พระองค์มี ไถเป็นอาวุธ¹⁰⁷

บานหน้าต่างที่ ๔๖ (อ.ส.ต. ๔๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนยกพระบาท
ขวาขึ้นเล็กน้อย มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือแก้วมณีไว้เหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ขวาถือค้ำมคทา เอา
ปลายหันลงด้านล่าง(ภาพที่ ๑๑๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระนารายณ์เสด็จไปเมืองจิตัมพะลัม”
จากการเปรียบเทียบภาพในชื่อเดียวกันกับตำราภาพเทวรูป ๗ หมายเลข
๓๒ (หน้า ๔๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๗) และหมายเลข ๗๐ (หน้า
๒๐๐) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๖
เรื่องราวตอนนี้ไม่พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง อาจเป็นการนำเอาชื่อ
เมือง จิตัมพรัม [chidambaram]ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของ
พระอิศวร (ศิวนาฏราช)¹⁰⁸ มาใช้เป็นชื่อก็เป็นได้

บานหน้าต่างที่ ๔๗ (อ.ส.ต. ๔๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งอยู่บนหลัง
สิงห์โต(หรือกิลิน) พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือคทาที่มีด้ามตั้ง
ขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือค้ำมวัดถูปกกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณี(ภาพที่ ๑๑๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “พระนารายณ์ทรงสิงฆพาหนะเสด็จ
ไปไกรลาส”

จากการเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพ ๗ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๑)
และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๔๕) พบว่ามีความสอดคล้องกันมาก
กับ อ.ส.ต. ๔๗ อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งของเทพศาสตราวุธบางอย่าง
ก็มีการสลับพระหัตถ์กันอยู่บ้าง

บานหน้าต่างที่ ๔๘ (อ.ส.ต. ๔๘) ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวกายสีขาว ประทับนั่ง
บนหลังโคทรงเครื่องสีดำ เทพบุรุษมี ๒ กร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายจับนิ้วที่พระอุระ
ส่วนเทพสตรีมี ๒ กร โดยแนบพระหัตถ์ทั้งคู่ในท่าพนมมือไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๑๖)

¹⁰⁷ Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu , pp.40-41.

¹⁰⁸ ไมเคิล ไรท์, “จิตัมพรัม สะคือจักรวาลและหัวใจ ในดินแดนทมิฬ” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๐ , ฉบับ
ที่ ๘ (เมษายน ๒๕๓๒) : ๘๔-๘๑.

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระอิศวรกับพระอุมาทรง โศเสด็จ
ไปไกรลาส”

จากการเปรียบเทียบภาพกับตำราภาพเทวรูป^๑ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔),
หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๕) และหมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๕๕) พบว่ามี
ความสอดคล้องกับ อ.ส.ต. ๔๘ มาก อย่างไรก็ตามมีความแตกต่างทาง
ด้านท่าประทับนั่งของพระอิศวรอยู่บ้าง

บานหน้าต่างที่ ๔๕ (อ.ส.ต. ๔๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบน โขดหิน
ยกพระบาทขวาไขว้ขึ้นเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๖ กร พระหัตถ์ขวา
บนถือจักร พระหัตถ์ขวากลางถือตรีศูต และพระหัตถ์ขวาล่างถือปาลายเชือกบ่วงบาศก์ ส่วนพระ
หัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายกลางถืองาช้าง และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือบ่วงบาศก์(ภาพที่ ๑๑๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระนารายณ์ปราบเอกทันต์”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ๗ หมายเลข ๑๐ (หน้า ๑๕๕)
แม้จะมีการจัดทำทางขององค์เทพประธานใกล้เคียงกัน แต่เทพ
ศาสตราวุธที่ทรงถืออยู่ในพระหัตถ์มีความแตกต่างกันพอสมควร
เรื่องราวตอนนี้ พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับ โรงพิมพ์หลวง
ตอนต้นเรื่อง (ปางปฐม) ว่า มีพรหมจำพวกหนึ่งอิจฉาพระพรหมธาดา
จึงลงไปเกิดเป็นช้างชื่อ “เอกทันต์” มีงาออกกลางเพดาน มีอำนาจมาก
เมื่อแทงงา หรือรอยเท้ามนุษย์และสัตว์ก็ทำให้ตายได้ ช้างเอกทันต์ไป
เบียดเบียนตรีโลก พระอิศวรจึงเชิญพระนารายณ์ลงไปปราบ พระ
นารายณ์รับโองการก็อวตารลงมา มี ๖ กร ทรงเทพอาวุธ ๖ อย่าง เทพ
อาวุธทั้ง ๖ อย่างนั้น เป็นการนำเอากำลังของสิ่งต่างๆมาสร้างขึ้น แล้ว
พระองค์จึงลงไปตามหาช้างเอกทันต์ พบชวานา ๔ ตนขอตามไปช่วย
พระนารายณ์สู้กับช้างเอกทันต์ โดยขว้างบาศูรเคนทร์ถูกเท้าขวาของ
ช้างเอกทันต์ แล้วเอาตรีปักอริชฐานเป็น ไม้มะตูม เอาหางช้างผูกไว้ จาก
นั้นจึงมอบพฤติบาศประสิทธิให้ชวานาทั้งสี่คนเพื่อเป็นครุประกำช้างต่อ
ไป ส่วนช้างเอกทันต์ได้นำไปเป็นพาหนะของพระอินทร์ แล้วพระ
นารายณ์ก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร¹⁰⁹

¹⁰⁹ ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวเกียรติ, หน้า ๔๒-๔๕.

บานหน้าต่างที่ ๕๐ (อ.ส.ต. ๕๐) ภาพเทพนุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนเป่าขลุ่ย ลักษณะคล้ายง่าวก้าว โดยยกสันพระบาทขวาขึ้น มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือขลุ่ย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือขลุ่ย(ภาพที่ ๑๑๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระนารายณ์ทรงขลุ่ย”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๖)

หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๓) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพ อ.ส.ต.๕๐

ภาพลักษณะเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ “กฤษณะเป่าขลุ่ย” ซึ่งเป็นที่นิยมกันในศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะทางตอนใต้¹¹⁰

บานหน้าต่างที่ ๕๑ (อ.ส.ต. ๕๑) ภาพเทพนุรุษผิวกายสีเขียว ประทับยืนบนแท่นกลม ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็กซ้อนกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๑๔ กร พระหัตถ์ด้านขวาทั้งหมดถือหนูขาวพระหัตถ์ละตัว ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายทั้งหมดถือวัตตुरुปล้ำแว่นกลมซ้อน ๓ ชั้นอยู่(ภาพที่ ๑๑๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระพรหมสัทธาสิทธิ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๖)

และหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๕) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพอ.ส.ต.

๕๑ มาก

ชื่อของ พรหมสัทธาสิทธิ พบในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์

หลวง ในตอนต้นเรื่อง ว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ท้าวมหาพรหมได้

ให้ไปปราบอังกูรพรหม (ดูเรื่องใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๕๒ (อ.ส.ต. ๕๒) ภาพเทพนุรุษผิวกายสีเขียว ประทับยืนบนแท่นกลม พระบาทเสมอกัน พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ โดยมีพระพักตร์เล็กซ้อนกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๑๐ กร พระหัตถ์ ๔ หัตถ์บนทั้งสองข้าง ถือก้านดอกบัวตูม ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดทั้งสองข้างทอดลงมาแนบฝ่าพระองค์(ภาพที่ ๑๒๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าเป็น “พระพรหมสัทธาสิทธิ”

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๖) และ

¹¹⁰ H. Krishna Sastri ,*South-Indian Images of God and Goddesses* ,pp.41-42, fig.28

หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๘) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพ อ.ส.ต.

๕๒ มาก

ชื่อของ พรหมสังฆาติพ พบในนารายณ์สิบปาง ฉบับ โรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่อง ว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ท้าวมหาพรหมได้ให้ ไปปราบอังกูรพรหม (ดูเรื่องใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

เมื่อพิจารณาดังภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามแล้ว สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ กลุ่มภาพเทพดังกล่าว ได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู่ ภาพบนบานประตู่ทางด้านหน้า ๔ บาน เป็นภาพกิจกรรมของพระอิศวรทั้ง ๔ ภาพ ส่วนทางด้านหลังเป็น ภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์แสดงกิจกรรมคู่ของพระอิศวร และอุมา ๑ บาน พระนารายณ์กับพระลักษมี ๑ บาน พระพรหม และพระขันตกุมาร อีกองค์ละ ๑ บาน

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพบนบานหน้าต่างของอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ส่วนใหญ่เป็นภาพเทพที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับคัมภีร์นารายณ์สิบปางเกือบทั้งสิ้น (แต่บางภาพก็ยังไม่สามารถสืบค้นได้ว่ามีเนื้อเรื่องมาจากวรรณกรรมใด) สำหรับตำแหน่งและระเบียบของภาพ ยังไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจน เนื่องจากภาพต่างๆอยู่ในลักษณะที่ปะปนกัน ไม่ได้แยกเป็นสัดส่วน

๓. การวิเคราะห์ด้านศิลปะ

จิตรกรรมในอุโบสถพระอารามแห่งนี้ ได้เขียนเรื่องพุทธประวัติและปัจเจกพุทธ นอกจากนี้ก็มีจิตรกรรมจากชาดกและบทละครต่าง ๆ อยู่ที่ผนังบานแฉะ ส่วนเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตู่ / หน้าต่าง เป็นภาพของเทพผู้ทรงฤทธิ์ , เทพที่เกี่ยวข้องในนารายณ์สิบปาง และเทพอื่น ๆ ซึ่งภาพจิตรกรรมจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามนั้น สันนิษฐานกันไว้ว่าเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓^{๑๑๑} สำหรับจิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์ สามารถจัดแยกรายละเอียด และองค์ประกอบภาพและฝีมือช่าง ได้ดังนี้

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ เป็นภาพในลักษณะแนวตั้ง เช่นเดียวกับกับภาพจากพุทธสถานอื่น ๆ ภาพเทพประธานอยู่ในตำแหน่งตรงกลางของภาพ และภาพด้านล่าง เขียนภาพกาด (ชาวบ้าน) หรือภาพสัตว์ต่าง ๆ เข้ามาประกอบภาพด้วย และบางครั้งก็เขียนเรื่องราวที่มีความสัมพันธ์กับเทพประธาน

^{๑๑๑} เกียรติศักดิ์ ขานนารท, จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๑.

ฉากด้านหลังของภาพ โดยส่วนใหญ่ (ยกเว้น อ.ส.ป. ๓-๔) เขียนเป็นภาพภูเขาและต้นไม้ บางครั้งก็เป็นฉากของน้ำทะเล ที่เขียนเป็นคลื่นอิทธิพลศิลปะจีน ภาพฉากหลังเหล่านี้ต่างไปจากวิหารวัดสุทัศน์ฯ ที่เขียนเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ สำหรับที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ มีเขียนลายดอกไม้ร่วงอยู่ในกรอบซุ้มแหลม เป็นฉากหลังอยู่เพียง ๒ บาน คือ อ.ส.ป.๓ และ ๔ ซึ่งลายดอกไม้ร่วงดังกล่าวก็คู่ก่อนข้างแจ้งและไม่งดงาม

การเขียนฉากเบื้องหลังของภาพเทพดังกล่าวมาแล้วนั้น ช่างได้เขียนฉากหลังเป็นภาพติดต่อกันในระหว่างบานประตู / หน้าต่าง ๑ ช่อง เช่นมีขอบเขตของภูเขาต่อเนื่องกัน หรือเป็นฉากน้ำทะเลทั้ง ๒ บาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังนิยมเขียนภาพต้นไม้ เพื่อรักษาช่องไฟของภาพเอาไว้แบบสมดุลย์ โดยกิ่งก้านของต้นไม้ได้ใช้เป็นกรอบเพื่อเน้นให้องค์เทพดูโดดเด่นขึ้น และในกรณีที่ยังมีช่องว่างเหลือ ช่างก็ได้เพิ่มเติมภาพสัตว์ ประเททนก เอาไว้เพื่อเป็นการรักษาช่องไฟของภาพให้มีความงดงามยิ่งขึ้น

ภาพเทพประธานเหล่านี้ บางภาพก็ประทับอยู่บนพาหนะ บางภาพก็ประทับยืนบนโขดหินและพื้นดิน และส่วนหนึ่งก็เขียนเป็นภาพเทพประทับยืน / นั่งบนแท่นที่มีการตกแต่งอย่างงดงาม ภาพเทพประทับยืนมีทั้งยืนย่อเข่า และยืนยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง ส่วนท่าประทับนั่งก็มีทั้งแบบนั่งขัดสมาธิ และนั่งห้อยขา ๑ ข้าง และนั่งไขว้พระขงฆ์ (แบบอินเดีย) ซึ่งท่าทางต่าง ๆ เหล่านี้ ก่อนข้างหลากหลายทำให้ภาพดูแตกต่างไปจากภาพเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศน์ฯ ที่เขียนภาพเทพประทับยืนในอิริยาบถเดียวเท่านั้น

และนอกจากภาพที่เป็นการประทับในลักษณะโดดเด่นแล้ว ก็ยังมีภาพแสดงถึงการเล่าเรื่องกิจกรรมขององค์เทพประธานอยู่ด้วย (โดยมีอักษรจารึกบอกชื่อภาพเอาไว้) แต่ภาพประกอบเรื่องเหล่านั้นก็มีขนาดเล็กกว่า และอยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่าจึงไม่เกิดปัญหาในการแย่งความโดดเด่นขององค์เทพประธาน

ภาพเทพพาหนะดูขาดความเป็นธรรมชาติ และไม่ค่อยมีชีวิต โดยเป็นลักษณะของภาพที่ประดิษฐ์มากขึ้น ส่วนภาพของบริวาร หรือภาพกากที่เขียนขึ้นประกอบเรื่องราว แม้จะมีจำนวนมากว่าแต่ก็มีขนาดเล็กกว่าภาพองค์เทพประธานมาก จึงไม่เกิดการข่มกันของตัวภาพ แต่เป็นการช่วยเสริมให้ภาพเทพประธานมีความโดดเด่นมากขึ้น ด้วยการมองและเกิดการเปรียบเทียบขนาดของตัวภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างเทพประธานกับบริวารก็ยังแสดงออกด้วยการเขียนให้ภาพบริวาร (ที่อยู่เบื้องล่าง) เหยหน้าขึ้นมององค์เทพด้านบน

ความสัมพันธ์ระหว่างเทพบนบานประตู / หน้าต่างในแต่ละคู่กัน ในกรณีที่เป็นภาพหน้าตรง ช่างก็จะเขียนอากัปกริยาที่คล้ายคลึงกัน และถ้าเป็นภาพหันด้านข้าง (ของเทพประธาน) ช่างก็มักเขียนให้หันหน้าเข้าหากัน อย่างไรก็ตาม มีเทพบางภาพที่หันหลังให้กัน(อ.ส.ป.๒๗ -๒๘) แต่

ช่างก็ได้เขียนสิ่งที่เหมือนกัน (อันได้แก่ภาพของ “ร่ม”) ไว้ทั้งสองบาน ซึ่งผู้ดูก็จะสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของภาพได้

๒. ลักษณะภาพ ภาพเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ส่วนใหญ่ยังคงแสดงท่าทางคล้ายท่าละครอย่างนาฏศิลป์ไทย แต่บางภาพ เช่น ภาพการยื่นไขว้ขา (อ.ศ.๓.๔๐) หรือทำนั่งไขว้พระขงฆ์ (อ.ศ.๓.๑๖) เป็นต้น ก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียอยู่พอสมควร ภาพเทพส่วนใหญ่แสดงถึงความสงบนิ่งหรืออาการเคลื่อนไหวเพียงเล็กน้อย แต่ก็มีบางภาพที่แสดงท่าที่คุกคามหรือแสดงถึงการปราบอสูร

การให้สีผิวกายของเทพในแต่ละคู่ นั้น พบว่าช่างเขียนได้พยายามจัดกลุ่มให้เทพที่มีสีผิวเหมือนกัน หรือสอดคล้องกันอยู่ในบานประตู / หน้าต่างเดียวกัน แต่บางครั้งก็มีการให้เทพสีผิวต่างกันมาอยู่ด้วยกันบ้าง เพื่อไม่ให้เกิดการซ้ำซาก เช่น เทพผิวสีขาว กับผิวสีคล้ำ เป็นต้น สำหรับสีผิวกายของเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ มีอยู่ไม่มากนัก ได้แก่ ขาว , น้ำตาล , เทา และมีสีเขียว เพียง ๑ รูปปรากฏ (อ.ศ.๓.๒๙)

เทคนิคการเขียนสีประภามณฑลขององค์เทพในแต่ละบานคู่ประตู / หน้าต่าง ให้มีสีเขียวกัน เพื่อรวมกลุ่มภาพได้พบอยู่ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ เช่นกัน ประภามณฑลส่วนใหญ่เป็นสีแดง และมีสีน้ำเงินอยู่เพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม ภาพเทพส่วนหนึ่งก็ไม่ปรากฏการเขียนประภามณฑลแต่อย่างใด โดยเฉพาะกลุ่มของพระคเณศ กลุ่มของเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่ประทับนั่งบางภาพ และอวตารของพระวิฆ्नบางรูป

ในด้านการแต่งกายของภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ ยังคงรักษาประเพณีการแต่งกายตามแบบโจนละครอยู่ ภาพเทพประธานเกือบทั้งหมดไม่ได้สวมฉลองพระองค์ (มีเพียง อ.ศ.๓.๕ ภาพเขียวที่สวมฉลองพระองค์แขนยาว) เครื่องศิราภรณ์ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของมงกุฎหรือชฎายอดแหลม (อันเป็นศิราภรณ์ของกษัตริย์หรือเทวดาแบบนั่งเมือง ตามที่ยังปรากฏอยู่ในการเล่นละครของไทย) มีเพียงภาพจาก อ.ศ.๓.๒๘: พุชชาวตาล เท่านั้นที่มีเครื่องประดับศีรษะ เป็นผ้าโพกศีรษะ ซึ่งคงเขียนขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับอวตารของพระนารายณ์ที่เป็นพราหมณ์เต็ม ส่วนเครื่องแต่งกายของภาพภาค หรือภาพบริวาร ตลอดจนภาพบุคคลอื่นที่เขียนเพื่อเป็นฉากของเรื่องนั้น มีทั้งแต่งตัวอย่างโจนละคร สวมเครื่องประดับศีรษะ , เสื้อ และผ้าถุงอย่างครบครัน แต่บางภาพก็เขียนขึ้นให้สอดคล้องกับเรื่องราว เช่น ภาพการแต่งกายของกลุ่มฤาษีต่าง ๆ ที่นั่งห่มหนังสัตว์ เป็นต้น ภาพของบริวารเหล่านี้ เขียนอย่างมีอิสระ มีการเน้นแสดงถึงกล้ามเนื้อและอริยาบถอันเป็นธรรมชาติ ซึ่งต่างกับภาพเทพประธานที่ยังมีระเบียบแบบแผนบังคับไว้ เพื่อให้ภาพแลดูมีความสง่างามและน่าเกรงขาม

๓. ฝีมือ ภาพจิตรกรรมรูปเทพผู้พิทักษ์ ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ จัดเป็นผลงานช่างชั้นครู ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ภาพเหล่านี้มีทั้งความสวยงามและสามารถเล่าเรื่องราวของเหตุการณ์ได้อย่าง สมบูรณ์ การใช้อิริยาบถและท่าทางที่หลากหลายของตัวภาพ ทำให้ไม่เกิดความเบื่อหน่าย ขณะ เดียวกัน แม้จะมีความหลากหลาย ในท่าทางของรูปปรากฏ แต่ด้วยการจัดองค์ประกอบภาพที่มี ลักษณะเดียวกัน ทั้งท่าทาง การให้สีผิว การแต่งกาย รวมทั้งฉากหลังก็ทำให้ภาพทั้งหมดดูกลม ก่อกันกันได้

การจัดองค์ประกอบของภาพที่ให้องค์เทพอยู่ด้านบนหรือตรงกลาง โดยมีบริวารหรือ บุคคลประกอบเรื่องอยู่ด้านล่าง ก็แสดงถึงการจัดวางภาพที่สมบูรณ์ โดยตัวภาพประธานที่มีการปิด ทองประดับทำให้ดูโดดเด่นออกมาจากพื้นหลังที่เป็นฉากสีฟ้าหรือน้ำตาล นอกจากนี้ช่างยังได้เริ่ม ใช้เทคนิคการเขียนภาพแบบทัศนียวิทยา ในส่วนที่เป็นฉากหลังของภาพ อาทิ เขียนภาพคนล่าสัตว์ ที่มีสัดส่วนเล็กมากไว้บนภูเขาที่เป็นฉากหลัง การเขียนภาพเรือขนาดเล็กไว้ในฉากของท้องทะเล (มหาสมุทร) สิ่งเหล่านี้ถือเป็นการเพิ่มมิติทางด้านความลึกให้กับภาพจิตรกรรม ซึ่งสอดคล้องกับ ภาพบนผนังอุโบสถที่มีการใช้เทคนิคการเขียนภาพแบบทัศนียวิทยาด้วยเช่นกัน

การให้รายละเอียดของเครื่องประดับ โดยการใช้การตัดเส้นบนการปิดทอง กระทำได้ ก่อนข้างสมบูรณ์ทำให้เครื่องศิวารมณ์และถนิมพิมพากรณ์แลดูงดงาม และคล้ายเครื่องประดับจริง มากกว่าเป็นภาพบนจิตรกรรม ส่วนการให้รายละเอียดลวดลายของผ้าทรงก็สามารถให้สีและตัด เส้นได้อย่างมีชีวิตชีวา ดูแล้วไม่ขัดตาหรือมีสีจืดจางจนเกินงาม

สิ่งที่น่าสังเกตของฝีมือช่างที่อุโบสถวัดสุทัศน์เทพวรารามก็คือ พบว่ามีอิทธิพลของ ศิลปะจีนที่เข้ามาผสมอย่างมาก ดังเช่น การเขียนต้นไม้ที่มีกิ่งก้านหักฉากแบบจีน การเขียนลวด ลายคลื่น และดอกไม้ / ใบไม้แบบจีน ภาพของแท่นที่ประทับที่มีลวดลายแบบจีน ตลอดจนสัตว์ พาหนะบางประเภท (สิงโต) ก็เขียนเลียนแบบศิลปะจีน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ น่าจะสะท้อนให้เห็นถึง อิทธิพลของศิลปกรรมแบบจีนที่ได้เข้ามาอย่างแพร่หลายในรัชสมัยนี้ อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ อิทธิพลศิลปะตะวันตกได้หลั่งเข้ามา ดังจะเห็นได้จากภาพแบบทัศนียวิทยาที่ปรากฏใน อุโบสถวัดสุทัศน์เทพวรารามแห่งนี้¹¹²

¹¹² สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยแบบประเพณี, หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส

อาคารอุโบสถหลังนี้มีผังเป็นจตุรมุข (ภาพที่ ๑๒๑) มีประตูทางเข้าทั้ง ๔ มุข มุขละ ๓ ช่อง (ยกเว้นมุขด้านตะวันตกที่มีเพียง ๒ ช่อง เนื่องจากช่องกลางเป็นบริเวณที่ประดิษฐานองค์พระประธาน) รวม ๑๑ ช่องประตู และมีหน้าต่างโดยรอบ ๑๖ ช่อง ในที่นี้ขอกำหนดรหัสเรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตูตั้งแต่ ๑-๒๒ โดยเริ่มต้นจากบานประตูด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับองค์พระประธาน โดยให้บานประตูขวาสุด (เมื่อหันหน้าเข้าองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนบรรจบที่ช่องประตูขวาสุดทางทิศเหนือ เป็นลำดับที่ ๒๒ สำหรับตัวอย่างของภาพบนบานประตูอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส ใช้ว่า “อ.บ.ป.” ตามด้วยหมายเลขบานประตู ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๒๒

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานที่ ๑ บนผนังด้านทิศใต้ ที่ติดกับบานประตูที่ ๖ (ทิศตะวันออก) จากนั้นจึงเวียนขวา ลักษณะเดียวกับการเรียกบานประตู ซึ่งจะไปถึงสุดบนบานหน้าต่างที่ ๓๒ ทางผนังด้านทิศเหนือติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวอย่างของภาพบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส ใช้ว่า “อ.บ.ต.” ตามด้วยหมายเลขบานหน้าต่างตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๓๒ รายละเอียดของเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาสมีดังนี้

๑. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู

บานประตูที่ ๑ (อ.บ.ป. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน พระบาทขวาตรง ส่วนพระบาทซ้ายงอขึ้นมามีเล็กน้อย พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาวางบนถ้องจักรที่มีด้ามต่อลงมา พระหัตถ์ซ้ายบนทรงสังข์ ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งสองถือขลุ่ยไว้ที่บริเวณพระอุระ(ภาพที่ ๑๒๒)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๕๐ ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์ทรงขลุ่ย”

นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๖) , ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐) ส่วนตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) ให้ชื่อรูปว่า “พระนารายณ์ทรงขลุ่ยปราบอสูรเวโรคา”

องค์ประกอบภาพเช่นนี้ มีความคล้ายคลึงกับภาพที่รู้จักกันดีในนามว่า “กฤษณาวตาร”(พระนารายณ์อวตารเป็นพระกฤษณะ) ในศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะทางใต้ นอกจากนี้การยืนไขว้ข้อพระบาทเช่นนี้ ก็เป็นสิ่งที่นิยมกันมากในศิลปะอินเดีย

บานประตูที่ ๒ (อ.บ.ป. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน งอพระขานูทั้งสองข้างเล็กน้อย พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาวางบนทรงถ้องจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือก้านคอกบัวดูม ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือคทา(ภาพที่ ๑๒๓)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๕ ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์ยืนจำสถาน” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๒๓) , ตำราภาพหมายเลข ๖๐ (หน้า ๒๐๑) และตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๖)

บานประตูที่ ๓ (อ.บ.ป. ๓) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนบนหลังสิงห์ (ที่มีลักษณะคล้ายกิเลนของจีน) พระองค์มี ๔ กร ผิวกายสีขาว พระกรด้านขวาทั้งบนและล่างค่อนข้างกลมเถื่อนมากจนไม่ทราบว่าเป็นของสิ่งใด ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายทั้งคู่ยกขึ้นจับนิ้วพระหัตถ์(ภาพที่ ๑๒๔)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๔๖ ให้ชื่อว่า “พระนารายณ์ทรงสิงฆพาหะเสด็จไปไกรลาศ” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๑) และตำราภาพหมายเลข ๖๐ (หน้า ๑๘๕)

บานประตูที่ ๔ (อ.บ.ป. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวยประทับยืนอยู่บนพญาครุฑ พระบาทขวาเหยียบที่ลำตัวครุฑ ส่วนพระบาทซ้ายเหยียบที่ต้นแขนซ้ายของครุฑ พระองค์มี ๔ กร แต่มีได้ถือเทพศาสตราวุธใด เพียงแต่จับนิ้วพระหัตถ์เท่านั้น(ภาพที่ ๑๒๕)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๓ ไม่ปรากฏชื่อภาพ แต่ก็สามารถเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๐) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๐) ,ตำราภาพหมายเลข ๖๐ (หน้า ๑๘๕) ให้ชื่อว่า “พระนารายไปคิรขันธ์พดทรงครุฑพาหะณะ”

บานประตูที่ ๕ (อ.บ.ป. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวย มีพระเศียรที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ โดยมีพระพักตร์อีก ๓ พักตร์ขนาดเล็กกว่าซ้อนด้านบนขึ้นไปอีก ๑ ชั้น พระองค์ประทับยืนบนหลังนกยูง มี ๑๐ กร พระหัตถ์ด้านซ้ายถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ด้านขวาถือลูกศรทุกพระหัตถ์(ภาพที่ ๑๒๖)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๖ ให้ชื่อว่า “พระขันทุมารบุตรพะอิศวรทรงมยุระพาหะณะ” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๕๒)และ

ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐) สำหรับเรื่องของพระขันตกุมาร คู
ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ศ.ต. ๗ ประกอบ

บานประตูที่ ๖ (อ.บ.ป. ๖) ภาพเทพนุรุษผิวกายสีขาวยทรงเกล้ามวยผมด้านบนเป็น ๕
มวย โดยมีปิ่นปักเอาไว้ทุกมวย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายถือเครื่องดนตรี
ประเภทตี (พิณ) พระหัตถ์ซ้ายทั้งสองถือกลองบัณเฑาะว์ (?) (ภาพที่ ๑๒๗)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ศ.ต. ๑๐ ให้ชื่อว่า “พระวิญญูคีรตีคพิณ”
นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕),
ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๐)

บานประตูที่ ๗ (อ.บ.ป. ๗) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวยประทับยืนแต่พระบาทขวาทำท่า
คล้ายยกก้าว พระหัตถ์ทั้งสองทำท่ายกขึ้นจับปลายกนก (ที่ทำคล้ายเปลวไฟ) เบื้องล่างใต้พระบาท
มีรูปวานรผิวกายสีขาวย ๑ ตัว (ภาพที่ ๑๒๘)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ
แต่จากการที่มีรูปวานรผิวกายสีขาวย ๑ ตัวนั้น อาจสันนิษฐานได้ ๒ แนว
ทาง คือ ภาพสตรีดังกล่าวอาจได้แก่ นางสีดา ซึ่งเป็นชายาของพระราม
ดังที่ปรากฏในเรื่องรามาวตาร หรือ อาจเป็นภาพของพะอูมากวตีซึ่ง
เป็นชายาของพระอิศวร ดังปรากฏเรื่องในนารายณ์สิบปางว่า หนุมาน
ได้เข้าไปในอุทยานแห่งพระอูมากวตี แล้วหักต้นไม้ทิพย์จนหมดสิ้น
พระอูมาจึงสาบให้หนุมานมีกำลังถดถอยลงครั้งหนึ่ง เมื่อพระรามเทพ
มาลูบศิระชะตลอดหางเมื่อใด จึงมีฤทธิ์ดังเดิม¹¹³

บานประตูที่ ๘ (อ.บ.ป. ๘) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวยประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวา
ถือก้านดอกบัวตูม ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทอดลงมาแนบพระวรกาย ด้านหลังพระองค์มีกนก (เปลว
ไฟ) อยู่ (ภาพที่ ๑๒๙)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารพุทธสถานอื่น แต่อาจเทียบได้กับภาพใน
ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔) และตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า
๒๐๒) ในชื่อ ว่า “พระอูมากวตี” ซึ่งในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับ โรง

¹¹³ ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์, หน้า ๓๓.

พิมพ์หลวงว่า ทรงมีกำเนิดมาจากการที่พระอิสวร เอาพระหัตถ์ลูบพระ
อูระ แล้วทิ้งออกไปจึงเกิดพระนางขึ้น¹¹⁴

บานประตู่ที่ ๕ (อ.บ.ป. ๕) ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีประทับบนหลังโค เทพบุรุษมี ๒
กร ผิวกายสีขาว พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล และพระหัตถ์ซ้ายวางไว้บนศีรษะโค ส่วนเทพสตรีผิวกาย
สีขาวยพระหัตถ์ทั้งสองทำท่าพนมมือ(ภาพที่ ๑๓๐)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๔๘ ให้ชื่อว่า “พระอิสวรกับพระ
อุมาทรงโกลเสด็จไปไกรลาส” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพ
หมายเลข ๓๑(หน้า ๒๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๔๑)

บานประตู่ที่ ๑๐ (อ.บ.ป. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓
พักตร์ ประทับนั่งบนหลังหงส์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือวัตถุคล้ายช้อน (สรุท) พระหัตถ์ขวา
ล่างถือลูกประคำ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกบัวบาน(ภาพที่
๑๓๑)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๘ ให้ชื่อว่า “พระพรหมทรงหงส์”
นอกจากนี้ ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๑(หน้า ๒๖) ,
ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๔๑)

บานประตู่ที่ ๑๑ (อ.บ.ป. ๑๑) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวยประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์
ขวาทอดลงมาแนบพระวรกาย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกบัวบาน ชายผ้าทรงของพระองค์มี
ลักษณะแปลก คือ คล้ายกลีบบัว(ภาพที่ ๑๓๒)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารอื่น แต่อาจเทียบกับ ตำราภาพหมายเลข ๓๓
(หน้า ๑๒๕) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๐๒) ในชื่อว่า “พระ
ลักษมีคือ องค์สีดา”

บานประตู่ที่ ๑๒ (อ.บ.ป. ๑๒) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวยประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์
ขวาทอดลงมาแนบพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับนิ้วพระหัตถ์ไว้ที่พระอูระ ชายผ้าทรงทำ
คล้ายกลีบบัว(ภาพที่ ๑๓๓)

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารพุทธสถานอื่น อาจเทียบได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๕), ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ในชื่อว่า “พระมหেশวารี”

บานประตูที่ ๑๓ (อ.บ.ป. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ทรงหมัด้านบนมีปืนปักหมเหมือนกับปัญญาศิขร (บานประตูที่ ๖) แต่มีเพียงอันเดียว พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือและเล่นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ปลายบนสุดของเครื่องดนตรีทำเป็นรูปหัวช้าง พระองค์มีผ้าคาดอยู่ที่พระอังสาขวา นุ่งผ้าขาว ด้านล่างมีฝูงช้างห้อมล้อมอยู่(ภาพที่ ๑๓๔)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารอื่น แต่อาจเทียบกับตำราภาพ(ทเวะปาง) เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ปัจจุบันเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ) ให้ชื่อภาพว่า “พระอุเทนราช” และตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) ในชื่อว่า “พระอุเทนมูราช”. ซึ่งพระองค์เป็นเทพเจ้าทางดนตรีองค์หนึ่ง สำหรับประวัติของพระองค์มีอยู่ในหนังสือคาถาธรรมบท อปฺปมาท วรควรรรณา อันเป็นตอนหนึ่งในเรื่อง พระนางสามาวดี พระเจ้าอุเทน ธิราชนั้น เป็นโอรสของพระเจ้าปলันตปะ แห่งกรุงโกสัมพี ได้เรียนมนต์ “หัตถ์คัมภ์” และพิณสามสาย สามารถเรียกช้างมาหาได้¹¹⁵

บานประตูที่ ๑๔ (อ.บ.ป. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน มีผ้าคาดอังสาซ้าย นุ่งผ้าขาว ถือและเล่นเครื่องดนตรีเหมือนเทพบุรุษบนบานประตูที่ ๑๓(ภาพที่ ๑๓๕)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารพุทธสถานอื่น แต่อาจเทียบเคียงได้กับตำราภาพ(ทเวะปาง) เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ) ให้ชื่อภาพว่า “มัทยวามหาฤาษี” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) แต่เป็นท่าประทับนั่ง ในชื่อพระนามว่า “มัทยวามหาฤาษี” แต่ยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

¹¹⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒๐-๓๐๕ .

บานประตูที่ ๑๕ (อ.บ.ป. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืน แต่งกายแบบถาฐี มีผ้าพาดไหล่ นุ่งผ้ายาว สวมชฎา มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือพัด ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกตั้งขึ้นระดับพระอังสา(ภาพที่ ๑๓๖)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น แต่อาจเทียบเคียงกับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ในชื่อว่า “มารถ” ซึ่งพระองค์เป็นครุฑเฒ่าของพวกคนธรรพ์ ถือเป็นเทพเจ้าทางคนตรีพระองค์หนึ่ง และยังเป็นผู้ประดิษฐ์สร้างพิณขึ้นเป็นครั้งแรก¹¹⁶

บานประตูที่ ๑๖ (อ.บ.ป. ๑๖) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาว ประทับยืนท่าท่าย่างก้าว สวมมงกุฎ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาทอดลงมาแนบลำพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นถือช่อดอกไม้(ภาพที่ ๑๓๗)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารอื่น และไม่สามารถเทียบกับภาพในตำราภาพเทวรูปได้แน่ชัด

บานประตูที่ ๑๗ (อ.บ.ป. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มองเห็นพระพักตร์ได้ ๓ พักตร์ ประทับยืนตรง มี ๘ กร พระหัตถ์ด้านขวาบนถือตรีศูล ส่วนอีก ๓ หัตถ์กำพระหัตถ์ โดยมีพระคชนี้ชื้อออกมา พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร (?) ถัดลงมาเป็นสังข์ , อาวุธค้ำกลม (ช้อนสังเวย ?) และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดมิได้ถือสิ่งใด พระองค์มีพระบาทจำนวนมากซ้อนกันอยู่(ภาพที่ ๑๓๘)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๒๒ ให้ชื่อว่า “ท้าวสหะบดีพรหม” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕), ตำราภาพหมายเลข ๓๑(หน้า ๑๐๘) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐(หน้า ๑๕๕)

บานประตูที่ ๑๘ (อ.บ.ป. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มองเห็นพระพักตร์ได้ ๓ พักตร์ มี ๑๔ กร พระหัตถ์ด้านขวาจากบนลงล่าง ทรงถือตรีศูล , ค้อน , สังข์ , คัมภีร์ , ช้อนสังเวย สองหัตถ์ต่อมาทำท่ากำพระหัตถ์ซึ่งพระคชนี้ ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดถือแก้วมณีอยู่ที่พระอุระสำหรับพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือจักร (?) ถัดลงมาเป็นสังข์ , ช้อนสังเวย พระหัตถ์ที่เหลือไม่ได้ทรงถือสิ่งใด โดยมีพระหัตถ์ล่างสุดประคองแก้วมณีที่อยู่ที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๓๙)

¹¹⁶ ปัญญา นิตยสุวรรณ, “ครุฑคนตรีไทย” สารคดีความรู้ทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ ๒๕๓๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๖๗-๗๐.

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๑๗ ให้ชื่อว่า “พระพรหมเมศวร”
นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) ,
ตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๐๘),ตำราภาพหมายเลข ๗๐(หน้า ๒๑๓)

บานประตูที่ ๑๕ (อ.บ.ป. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทาอ่อน มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓
พักตร์ ประทับยืนบนแท่น พระองค์มี ๘ กร แต่มิได้ถือสิ่งใดไว้ในพระหัตถ์(ภาพที่ ๑๔๐)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๒๑ ให้ชื่อว่า “พระพรหมธาดา” นอก
จากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) ,ตำรา
ภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) สำหรับเรื่องราวของพระองค์ผู้ในการ
วิเคราะห์ ภาพ อ.ส.ต. ๒๑ ประกอบ

บานประตูที่ ๒๐ (อ.บ.ป. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓
พักตร์ ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มี ๒ กร โดยมีพระหัตถ์ทั้งสองวางประสานกันที่พระ
เพลา(ภาพที่ ๑๔๑)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต.๓๗ ให้ชื่อว่า “พระพรหมนารท” นอก
จากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) ,ตำรา
ภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕)

บานประตูที่ ๒๑ (อ.บ.ป. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืน พระองค์มี ๒ กร
พระหัตถ์ซ้ายถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ขวาวถือลูกศรด้านหลังมีซองใส่ลูกธนูสะพายอยู่(ภาพที่ ๑๔๒)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๓๕ ให้ชื่อว่า “พระปรเมศวรทรงธนู
โมลี” นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า
๑๖๐) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘)

บานประตูที่ ๒๒ (อ.บ.ป. ๒๒) ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือน สังเกตได้ว่าเป็นภาพเทพสตรี
ผิวกายสีขาว ประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวายกขึ้นถือก้านดอกไม้ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทอดลงมา
แนบพระวรกาย(ภาพที่ ๑๔๓)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่สามารถเทียบกับภาพใน
ตำราภาพได้ ๙ เนื่องจากภาพเขียนมีสภาพที่ค่อนข้างลบเลือนมาก

๒. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง

บานหน้าต่างที่ ๑ (อ.บ.ต. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว (คล้ายถือก้านดอกไม้บาน) ประทับยืนอยู่บนหลังพญาครุฑ พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาจับนิ้วพระหัตถ์ยกขึ้นเสมอพระเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือสังข์ทำทำเป่า สำหรับพญาครุฑใช้มือทั้งสองยึดพระเพลาของเทพบุรุษด้านบนไว้ โดยมีขาครุฑเหยียบอยู่บนลำตัวของยักษ์ (อสูร) คนหนึ่ง ยักษ์คนดังกล่าวผิวกายสีเขียว มี ๓ เศียร ๘ กร แต่สังเกตได้ว่า พระกรถูกตัดขาดออกจากกันเกือบหมด คงเหลือเพียงข้างละ ๑ กรเท่านั้น(ภาพที่ ๑๔๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำรา

ภาพฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้วเข้าใจว่าเป็นเหตุการณ์ ตอนที่พระบรมจักกฤษณ์ (พระนารายณ์อวตาร)ปราบกรุงพาลนาสูร ซึ่งมีเรื่องอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ในปางที่มีชื่อว่า “กฤษณาวตาร” (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๓๐ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒ (อ.บ.ต. ๒) ภาพเทพบุรุษ (หรือเทพสตรี(?) ผิวกายสีเขียว ประทับยืนยกพระบาทขวา โดยงอพระชานุพับขึ้น มีมาลัยหวักระโหลกห้อยอยู่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์บนทั้งสองข้างทำท่าจับนิ้ว พระหัตถ์ซ้ายล่างจับนิ้วพระหัตถ์ โดยมีพระดัชนีชี้ลงไปเบื้องล่าง ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างถือคทา เบื้องล่างได้ภาพเทพบุรุษมีภาพยักษ์ผิวกายสีเขียวคนหนึ่ง มีเขี้ยว ศีรษะล้าน มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือพวงมาลัย ส่วนพระหัตถ์ขวาชี้ลงไปเบื้องล่าง สิ่งที่น่าสังเกตคือ ที่พระดัชนีขวา (นิ้วชี้) ของยักษ์ เขียนเป็นสีทองต่างไปจากนิ้วอื่น ๆ(ภาพที่ ๑๔๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำรา

ภาพฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้วเข้าใจว่าเป็นเหตุการณ์ ตอนที่พระนารายณ์อวตารลงมาปราบบนทุกพรหม ดังที่พบจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ในปางที่มีชื่อว่า “อัปสรอวตาร” (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๖ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๓ (อ.บ.ต. ๓) ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือนมาก โดยเฉพาะส่วนบนของภาพด้านล่างทำเป็นรูปยักษ์ (อสูร) แก่ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาลือเสียม ส่วนพระหัตถ์อีกข้างลบเลือน เห็นอู้นขึ้นไปเป็นภาพยักษ์ผิวกายสีเขียวมีหลายพักตร์ ด้านบนลบเลือนมาก แต่เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องตำนานพระพุทธรูป”

สีหิงค์ที่วัดบวรสถานสุทธารวาส” ของ เกษรา นุชอินทรา ซึ่งถ่ายไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ในรูปที่ ๑ (แต่เห็นบานหน้าต่างนี้เพียงเดียวเดียว) พบว่าด้านบนมีภาพเทพสตรีองค์หนึ่งประทับอยู่เหนือยักษ์ ผิวกายสีเขียวตนนั้น(ภาพที่ ๑๔๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น ตลอดจนไม่พบในตำรา ภาพเทวรูปฯ ใดๆก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้ว เข้าใจว่าน่าจะเป็นภาพของพระนารายณ์ ครั้งที่อวตารเป็นอสูรชราปลุกต้นไม้เพื่อลวงทศกัณฐ์ ให้คืนพระอูมาให้กับพระอิศวร สำหรับเนื้อเรื่องตอนนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับ โรงพิมพ์หลวงตอนต้นของ ลำดับปางที่ ๑๐ (รามาวตาร) มีเรื่องย่อว่า อสูรวิรุพหก ได้ขังรังสัจจาลขนาดใหญใส่สรณ(ตุ๊กแก)ที่เขาไกรลาส ทำให้เขาไกรลาสเอียงทศกัณฐ์มาเฝ้าและรับอาสาชโลเขาให้ตั้งตรง พระอิศวรจึงมีเทวบัญชาว่า ถ้าทำได้จริง และปราถนานางโคโนไกรลาศก็จะยกให้ เมื่อทศกัณฐ์ชโลเขาไกรลาศให้ตรงได้ ก็ทูลขอพระอูมา พระอิศวรต้องยินยอมยกให้ แต่ทศกัณฐ์ก็เข้าไปใกล้พระอูมาไม่ได้ จึงต้องเอาพระนางทูนหัวกลับไป พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็นบุรุษนาม “รามาวตาร” ปลุกต้นไม้เอาด้านโคนยกขึ้นขวางทางทศกัณฐ์ไว้ ทศกัณฐ์มาเห็นก็บอกว่าโง่ บุรุษรามาวตาร จึงว่าทศกัณฐ์โง่กว่าที่ไปขอพระอูมา มา ทศกัณฐ์ จึงกลับไปเฝ้าพระอิศวรและขอนางมณฑาแทน ส่วนความต่อไปก็เป็นเรื่อง ของพระนารายณ์ที่อวตารเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ ¹¹⁷ สำหรับโคลงนารายณ์สิบปางจากกระเบื้องวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กำหนดไว้ในปางที่มีชื่อว่า “มหัลลกอสูรวตาร” ซึ่งก็มีเนื้อความเดียวกัน ¹¹⁸

บานหน้าต่างที่ ๔ (อ.บ.ค. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาทรงถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือของใส่ลูกศร พระองค์ยืนเหยียบอยู่บนร่างยักษ์ผิวกายสีเขียวดนหนึ่งที่มีหลายเศียรหลายกร ด้านล่างสุดของภาพค่อนข้างลบเลือน แต่พิจารณาจากส่วนของมือ (ขวา) และหางที่ปรากฏอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพของลิงสีขาว ๑ ตัว นั่งอยู่(ภาพที่ ๑๔๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพ เทวรูปฯ ใดๆก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้วเข้าใจว่า

¹¹⁷ ประพันธ์ ตุกนธชาติ .นารายณ์สิบปางและพงศาวดารรามเกียรติ์ , หน้า ๖๖-๖๗.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๑๖-๑๒๖.

เป็นภาพของพระนารายณ์ในครั้งที่อวตารเป็นพระราม เพื่อปราบ
ทศกัณฐ์ โดยเป็นปางที่มีชื่อว่า “รามาวตาร”(คู่มือเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ
อ.ส.ต. ๒๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๕ (อ.บ.ต. ๕) ภาพลบเลื่อนมากจนยากจะตรวจสอบได้อย่างชัดเจน
ด้านบนเป็นภาพของบุคคลที่ในปัจจุบันเห็นเพียงส่วนของเครื่องทรงเล็กน้อย แต่จากภาพถ่ายใน
วิทยานิพนธ์ของเกษรา นุชอินทรา (รูปที่ ๒ ซึ่งเห็นบานหน้าต่างเพียงเส้นเดียว) พบว่า ในพระ
หัตถ์ด้านบนทรงถือสังข์ไว้ ส่วนพระหัตถ์ด้านล่างถือค้ำของศาสตราวุธที่มองเห็นไม่ชัดเจนนัก
ด้านล่างของภาพมีร่องรอยภาพสัตว์ ๑ ตัว เข้าใจว่าอาจเป็นภาพช้างที่เห็นเฉพาะ “งา” และ “เท้า”
อยู่เล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนี้ทางด้านล่างสุดยังมีร่องรอยภาพ “เขา” ของสัตว์ปรากฏอยู่อีก ๑
คู่(ภาพที่ ๑๔๘)

การวิเคราะห์ภาพ :เนื่องจากภาพนี้ค่อนข้างลบเลื่อนมาก จึงเป็นปัญหาต่อการตีความอยู่
บ้าง จากการพิจารณา สิ่งที่พบในภาพถ่ายเก่าคือ สังข์ นั้นอาจตั้งข้อ
สันนิษฐานเบื้องต้นว่า ภาพนี้น่าจะเป็นกิจกรรมหนึ่งของพระนารายณ์
(ซึ่งพระองค์มีสังข์เป็นศาสตราวุธสำคัญ) นอกจากนี้ จากการพบภาพ
ของ “ช้าง” ทางด้านล่าง เมื่อนำไปเทียบกับตำราภาพ ฯแล้ว อาจเป็นภาพ
พระนารายณ์ปราบอสูรมะหิด (ตำราภาพหมายเลข ๓๒ หน้า ๗๕ และ
ตำราภาพหมายเลข ๗๐ หน้า ๒๒๒) ก็เป็นไปได้

บานหน้าต่างที่ ๖ (อ.บ.ต.๖) ภาพเทพบุรุษผิวขาวสีม่วงอ่อน ส่วนบนลบเลื่อนไปมาก มี
๔ พระบาท หลายพระกร (เข้าใจว่า ๖ กร) ถือเทพศาสตราวุธลักษณะแปลก พระหัตถ์ซ้ายบนถือ
อาวุธคล้ายหัวสัตว์ (นก) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างถืออาวุธมีปลายคล้ายกริช พระหัตถ์ซ้ายกลางและ
พระหัตถ์ขวาล่างทรงยึดหางนาคเอาไว้ โดยมีเศียรนาคลงไปมุดขาข้างที่อยู่ด้านล่าง ช้างดังกล่าว
หงายหน้าชูวงขึ้นด้านบน มีงายู่ตรงกลางเพียงงาเดียว(ภาพที่ ๑๔๙)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้มีความคล้ายคลึงมากกับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๒) ที่มี
ชื่อว่า “พระรายปราบเอกทันต์” สำหรับภาพจาก อ.ส.ต. ๔๕ ให้ชื่อภาพ
ว่า “พระนารายณ์ปราบเอกทันต์” (คู่มือเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.
๔๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๗ (อ.บ.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษมีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีเขียว มี ๒ กร พระหัตถ์ขวายกขึ้นถือบ่วงบาศ (ปัจจุบันพระหัตถ์ข้างนี้ลบเลือนไปแล้ว แต่สามารถศึกษาได้จากภาพถ่ายเก่าในหนังสือ“พระพิฆเนศวร” ของ จิตรัสสา กษาชีวะ หน้า ๑๒๐) พระหัตถ์ซ้ายถืองาในระดับพระอุระ พระองค์กำลังทำท่าอย่างก้าว โดยยกพระบาทซ้ายขึ้น ด้านล่างสุดของภาพมีโต๊ะเครื่องบูชาแบบจีนตั้งอยู่(ภาพที่ ๑๕๐)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้อาจเทียบวัตถุที่ถือ คือ บ่วงบาศก์ และงา ได้กับภาพจากตำราภาพเทวรูปฯ หมายเลข ๑๒ (หน้า ๕๓) ในชื่อว่า “พระเทวกรรมยี่น” ซึ่งภาพของพระเทวกรรมนั้นได้พบใน อ.ส.ต. ๔๔ ด้วย (สำหรับเรื่องของพระเทวกรรม ดูในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๔๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๘ (อ.บ.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษที่มีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีเขียว ประทับนั่งคุกเข่า มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถืองา ส่วนพระหัตถ์ขวาทำท่าคล้ายประทานอภัย (แถมมีออกมาด้านหน้า) ด้านล่างของภาพมีโต๊ะเครื่องบูชาแบบจีนตั้งอยู่(ภาพที่ ๑๕๑)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้อาจเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๑๒ (หน้า ๕๓) ในชื่อว่า “พระเทวกรรมนั่ง” ได้ (ซึ่งเรื่องของพระเทวกรรมให้ดูในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๔๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๙ (อ.บ.ต. ๙) ภาพบุรุษมีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาวนภาพลบเลือนมากไม่ทราบว่าเป็นสิ่งใด พระหัตถ์ขวาล่างถืองา พระหัตถ์ซ้ายบนถือบ่วงบาศ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือค้อน พระองค์ประทับอยู่บนหลังเต่า(ภาพที่ ๑๕๒)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้จากการพิจารณาศาสตราวุธและพาหนะคือ เต่า มีความใกล้เคียงมากกับตำราภาพหมายเลข ๗๐(หน้า ๑๙๐)ในชื่อว่า “พระมหาวิกฉินเนตรไปกระเศียรสมุทร” ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้พบใน อ.ส.ต.๒๖ ด้วย

บานหน้าต่างที่ ๑๐ (อ.บ.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษมีเศียรเป็นช้างผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาวนลบเลือนไป (ก้อนเหล็กแดง?) พระหัตถ์ซ้ายบนถืองา ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งสองถือเรือบ่วงบาศที่มีค้อนสุรอยู่เบื้องล่าง อสุรตนนี้มีหน้าเป็นช้าง แต่มีหางเป็นปลา(ภาพที่ ๑๕๓)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้สามารถนำไปเทียบด้านศาสตราวุธได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ หน้า ๑๙๐) ในชื่อว่า “พระมหาวิกฉินเนตรปราบอสุรกังฉิมิ” ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ ได้พบใน อ.ส.ต. ๒๕ ในชื่อว่า “พระมหาวิกเนก ทรง

มุติกะพาหนะปราบสระกังคี” แต่ภาพใน อ.บ.ต.๑๐ นี้ ไม่ปรากฏ
พาหนะ โดยช่างได้เขียนเหตุการณ์ขณะจับอสูรข้างน้ำ (อสูรกังคี)แทน
(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๒๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๑ (อ.บ.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนอสูรสี
เขียว พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือถือเทพศาสตราวุธอย่างหนึ่ง (คล้ายกระบี่?) พระหัตถ์ล่าง
ทั้งสองข้างจับนิ้วพระหัตถ์ในลักษณะการรำรำ พระองค์มีกรอบเป็นเปลวไฟอยู่ล้อมรอบ ด้านข้าง
ของพระเศียรที่ทำเป็นเปลวไฟ มีรูปบุคคลขนาดเล็ก (พระพุทธรูป?) ประกอบอยู่(ภาพที่ ๑๕๔)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เปรียบเทียบกับคำราภาพเทวรูปฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐)

ในชื่อว่า “พระปรเมศวรปราบมุลาคะนี” ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้พบ
ใน อ.ส.ป. ๓ ด้วย ในชื่อว่า “พระอิศวรทรงจักรเพลิงปราบมุลาคะนียักษ์”
(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ป. ๓ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๒ (อ.บ.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือ
ถือตรีศูต พระหัตถ์ซ้ายบนถือกษัตริย์ พระหัตถ์ล่างทั้งสองทำท่าฟ้อนรำ พระองค์ประทับยืนเหยียบ
อยู่บนบุคคลอีกคนหนึ่งผิวกายสีขาวมีพระพักตร์ให้เห็น ๓ พักตร์(ภาพที่ ๑๕๕)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เปรียบเทียบกับคำราภาพเทวรูปฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐)

ในชื่อว่า “พระปรเมศวรปราบอังกุทพรหม” ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้
พบใน อ.ส.ป. ๔ ด้วย ในชื่อว่า “พระอิศวรปราบอังกุทพรหม” (ดูเรื่อง
ในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๓ (อ.บ.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๖ กร ๔ พระบาท
ประทับยืนอยู่บนร่างอสูรสีฟ้า พระหัตถ์ขวามือขององค์เทพประธานทรงตรีศูต พระหัตถ์ขวากลาง
ถือจักร ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างถือพระขรรค์ สำหรับพระหัตถ์ซ้ายบนถือคทา (กระบอง) พระหัตถ์
ซ้ายกลางถือลูกศร (?) พระหัตถ์ซ้ายล่างถือคันศร(ภาพที่ ๑๕๖)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับด้านศาสตราวุธและลักษณะท่าทางของ

ภาพแล้ว สามารถเทียบเคียงได้กับคำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๓๕)
ในชื่อว่า “พระอินศวรปราบมะหาโชอินสูน เพื่อจะถือเอาซึ่งสัตว์ระตะนา
มาดทั้งปวง” ซึ่งภาพในชื่อลักษณะเดียวกันนี้ ได้พบใน อ.ส.ต.๑ ด้วย
แต่มีความแตกต่างกันมาก ซึ่งอาจเกิดจากความคลาดเคลื่อนของชื่อภาพ
ก็เป็นได้

บานหน้าต่างที่ ๑๔ (อ.บ.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือจับนิ้วพระหัตถ์ พระหัตถ์ขวาล่างถือกลิ้งแก้วที่มีเปลวไฟพุ่งเป็นสายสู่อสูรเบื้องล่าง พระหัตถ์ซ้ายบนถือคันทันศร ด้านล่างสุดมีซากอสูร ๑ คนถูกประหารหัวและแขนขาด ตรงกลางของภาพบุคคลทั้งสองในตำแหน่งของลูกศร ทำเป็นภาพบุคคลขนาดเล็กหนึ่งองค์ผิวกายสีขาว มี ๔ กร ถือจักร , ตรีศูล , ดาบ และคทา(ภาพที่ ๑๕๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีความคล้ายคลึงกันมากกับ ภาพในตำราภาพเทวรูปฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๐) ในชื่อว่า “พระอินศวรปราบอะสูรตรีมูร่า” ซึ่งไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น สำหรับเนื้อเรื่องเหตุการณ์ตอนนี้ คุ้นเคยในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต.๓๒ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๑๕ (อ.บ.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๕ พักตร์ ๒๐ กร ๔ พระบาท ถือเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กัน เช่น จักร , ลูกศร , พระขรรค์ , ดาบ , ตรีศูล , คันทันศร เป็นต้น พระองค์ประทับยืนอยู่บนร่างอสูรผิวกายสีฟ้าตนหนึ่ง(ภาพที่ ๑๕๘)

การวิเคราะห์ภาพ:เมื่อเปรียบเทียบโดยรวมแล้ว พบว่า คล้ายคลึงกับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ในชื่อ“พระอินศวรปราบมหาพินอิสูนเพื่อจะเป็นใหญ่ในโลกย์นี้” แต่อย่างไรก็ตาม มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างกันไปบ้าง ดังเช่น ศาสตราวุธบางชิ้นที่ไม่เหมือนกัน เป็นต้น ภาพที่มีชื่อลักษณะนี้ พบอยู่ใน อ.ส.ต. ๒ ด้วย แต่มีความแตกต่างกันมาก ซึ่งอาจเกิดจากความคลาดเคลื่อนของชื่อภาพก็เป็นได้

บานหน้าต่างที่ ๑๖ (อ.บ.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษใบหน้าคล้ายยักษ์ ผิวกายสีขาว มีฝ่ามือออก มี ๘ กร พระหัตถ์ขวาทั้งสี่จากบนลงล่าง ถือตรีศูล , บ่วงบาศ (?) , พระขรรค์ และจับนิ้วพระหัตถ์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจากบนลงล่าง ถือบัณเฑาะว์ , โถ , ศีรษะคน และล่างสุดทอดแนบพระวรกาย พระองค์ประทับยืนบนร่างอสูรที่ถือโล่และอาวุธ ๕ แฉก(ภาพที่ ๑๕๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เปรียบเทียบได้กับ ภาพจากตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๖) ในชื่อว่า “พระอินศวรปราบกรุงกายักษ์ ถือเอาซึ่งผู้มีเพื่อเป็นใหญ่ในโลกย์” แต่ก็มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในรายละเอียด โดยเฉพาะภาพจากตำราภาพนั้น เทพองค์ดังกล่าวประทับนั่งบนแท่น ซึ่งต่างจาก

อ.บ.ต.๑๖ ที่เขียนเป็นภาพประทับยืน สำหรับภาพชื่อลักษณะนี้ได้พบ
ใน อ.ส.ต. ๒๓ ด้วย

บานหน้าต่างที่ ๑๗ (อ.บ.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล ๒ กร พระหัตถ์ขวาลือ
ตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายไม่ได้ถือสิ่งใด ด้านข้างมีเทพสตรีผิวกายสีขาวอีก ๑ องค์ เทพทั้งคู่
ประทับยืนบนหลังปลาทรายที่อยู่ในพืนน้ำ(ภาพที่ ๑๖๐)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ป.๖ ในชื่อว่า “พระนารายณ์ถือรวงข้าว กับพระ
ลักษมี ทรงปลาทรายเป็นพาหนะไปกระเษียรสมุทร” และมีความใกล้เคียง
เคียงมากกับ คำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑)ซึ่งให้ชื่อต่างออกไปว่า
“พระประเมศวรประพาศจักระวาฬ” เข้าใจว่า อาจมีความสับสนเกี่ยว
กับชื่อของภาพอยู่บ้าง และเมื่อพิจารณาจากศาสตราวุธที่ทรงถือ อัน
ได้แก่ ตรีศูล แล้ว เข้าใจว่าภาพนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับ พระอิศวรที่ทรงถือ
ตรีศูลเป็นปกติมากกว่าภาพของพระนารายณ์(ดูเรื่องใน การวิเคราะห์
ภาพ อ.ส.ป. ๖ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๘ (อ.บ.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๒ กร แต่ไม่ได้ถือสิ่ง
ใด ทำท่าจับนิ้วพระหัตถ์ ด้านหลังมีเทพสตรีผิวกายสีขาว ๑ องค์ ทรงถือดอกไม้ว เทพทั้งคู่ประทับ
อยู่บนหลังจระเข้(ภาพที่ ๑๖๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ป. ๕ ในชื่อว่า “พระอิศวรกับพระอุมาทรง
สูงสูมาระ พาหนะไปมหาสมุทร” และมีความใกล้เคียงกับคำราภาพ
หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๒) ให้ชื่อว่า “พระประเมศวรทรงสูงสูมาพาหนะ”
(ดูเรื่องใน การวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๙ (อ.บ.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว ประทับนั่งเหนือช้างเผือก
เทพองค์นี้มี ๒ กร ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นเหนือเศียร ด้านล่างมีภาพยักษ์ผิวกายสีเขียวนอนอยู่
ยักษ์ตนนี้มี ๔ กร ตรงกลางอกถูกงาช้างแทงอยู่(ภาพที่ ๑๖๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น แต่เทียบได้กับคัมภีร์
ภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๓๘) ในชื่อว่า “พระอินศวรทรงศีล” สำหรับ
เรื่องราวของเหตุการณ์ตอนนี้ ปรากฏในคำรายนารายณ์สิบปาง ฉบับโรง
พิมพ์หลวง ลำดับปางที่ ๑๐ “รามาวตาร” มีเนื้อเรื่องย่อว่า หลังจากที่

ทศกัณฐ์นำพระอุมาไปคืนพระอิศวรแล้ว ต่อมาพระอิศวรก็ทรงเกษนทร์พาหนะอันชื่อว่า “มาตังคกะรีเทพ” ไปทรงศีล ณ เทือกเขารัชดาภูฏ ครั้งนั้นท้าวลัสเตียนพรหม เจ้าเมืองลงกาสวรรคตและได้ปิ่นมรกต ให้กับโอรสทั้งสิบองค์ ทศกัณฐ์โอรสองค์ที่ ๕ ได้ราชาภิเษกตนเป็นเจ้านครลงกา แล้วแย่งบุษบกทิพย์ ของ เศษฐาซึ่งเป็นข้าของพระอิศวร กุเปรตยักษ์(เศษฐา)ผู้ไม่ได้หนีไปเขารัชดาภูฏ ให้พระอิศวรช่วย พระอิศวรทรงพิโรธถอดเอาเงาเบื้องซ้ายพระเกษนทร์พาหนะ ขว้างถูกอกทศกัณฐ์แล้วสาปว่างานั้นจะหลุดออกได้เมื่อถูกศรพระนารายณ์ ทศกัณฐ์จึงกลับลงกาแล้วให้ท้าววิฆณุกรรมมาตัดงาเสมออก แล้วเอากระเป๋าค้างไว้¹¹⁹

บานหน้าต่างที่ ๒๐ (อ.บ.ต. ๒๐) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือลูกธนู พระหัตถ์ขวาล่างถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายบนถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างจับนิ้วพระหัตถ์ บริเวณเหนือเศียรมีรูปโคหมอบบนแท่นด้านซ้าย และมีรูปพระอาทิตย์อยู่ข้างบน ด้านล่างของพระองค์มีวານผิวกายสีน้ำตาล ยืนทำอัญชลีอยู่เบื้องซ้าย และมียักษ์ผิวกายสีเขียวอยู่ทางเบื้องขวา(ภาพที่ ๑๖๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับคำราภาพหมายเลข ๘๐ (หน้า ๒๐๖) ในชื่อว่า “พระอินศวรทรางมหาธนู โมลีด้วยลำไม้ศรีสุทกข ซึ่งศูกขวิฆนดาบส ถวายพระอิศวรผู้เป็นเจ้า” ซึ่งภาพในชื่อลักษณะเช่นนี้พบใน อ.ส.ต.๕ ด้วย แต่มีรายละเอียดของภาพต่างกัน (ดูเรื่องราวในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๕ ประกอบ)

รูปแบบของภาพเช่นนี้ คง ได้ดัดเค้ามาจากภาพ “วีระภัทร”(พระศิวะปราบทกษะ) โดยได้นำมาดัดแปลงภาพบุคคลเบื้องล่าง ให้สอดคล้องกับเทพปกรณัมของท้องถิ่น¹²⁰

บานหน้าต่างที่ ๒๑ (อ.บ.ต. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับนั่งอยู่บนโขดหิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือเทพศาสตราวุธคล้ายบัณเฑาะว์ พระหัตถ์ขวาล่างวางไว้ที่พระ

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๖๗.

¹²⁰ ไม่เกิด ไรท์, “คำราเทวรูปพราหมณ์ คนวาดรูปในคำราเคยดูอะไรมา?” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๕,

ชงฆ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายบนถือกวางแผ่น พระหัตถ์ซ้ายล่างวางพระหัตถ์ไว้ที่พระอุระเบื้องขวา(ภาพที่ ๑๖๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๑๖ ในชื่อว่า “พระอิศวรสร้างหิมพานต์ ในร่มไม้ศุกขรมย์” และเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๑) ในชื่อเดียวกัน สำหรับเรื่องราวของภาพคู่ได้ในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๑๖ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๒๒ (อ.บ.ต. ๒๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งบนแท่น มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาจับนิ้วพระหัตถ์อยู่ที่พระอุระ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูลวางไว้ที่พระเพลา มีประภามณฑล ล้อมรอบอยู่เบื้องหลัง ด้านล่างมีรูปยักษ์สี่ระยะด้านอยู่หนึ่งตน ผิวกายสีฟ้า มี ๒ กร ทำท่าอัญชลีต่อองค์เทพบุรุษ(ภาพที่ ๑๖๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๑๕ ในชื่อว่า “พระปรเมศวร พระหัตถ์ขวา ทรงแก้ว พระหัตถ์ซ้ายทรงคัมภีร์ไสยศาสตร์” และเทียบได้กับตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๘) ในชื่อว่า “พระปรเมศวร” แต่อย่างไรก็ตาม มีสิ่งที่แตกต่างออกไปก็คือ ภาพของ อ.บ.ต.๒๒ นั้น พระหัตถ์ขวาไม่ได้ทรงถือ คัมภีร์ไสยศาสตร์ แต่ทรงถือตรีศูลแทน

บานหน้าต่างที่ ๒๓ (อ.บ.ต. ๒๓) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๒ กร ประทับยืนยกพระบาทซ้าย มีเทพศาสตราวุธถือไถ พระหัตถ์ทั้งสองข้างจับอยู่ที่ค้ำมไถ สวมมงกุฎทรงแหลม มีดอกไม้ประดับอยู่ข้างเศียร(ภาพที่ ๑๖๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๔๕ ในชื่อว่า “พระพลเทพทรงไถ” และเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๔) ในชื่อ “พระพลเทพย์ไถนา” สำหรับเรื่องราวของภาพคู่ได้ในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๔๕ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๒๔ (อ.บ.ต. ๒๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว สวมเครื่องแต่งกายที่แตกต่างไปจากเทพบุรุษองค์อื่น เทพบุรุษผู้นี้มี ๒ กร พระกรขวายกขึ้น โดยมีตัวบุคคลเปลือยขนาดเล็ก อยู่ในมือ คล้ายกับจะนำร่างคนเข้าสู่ปากของเทพบุรุษ ส่วนอีกกรหนึ่ง (ซ้าย) ถือร่างของบุคคลขนาดเล็กอีก ๑ ร่าง มีลักษณะเหมือนกัน ด้านข้างของเทพบุรุษผู้เป็นประธาน มีคน ๒ คนยืนอยู่ คนด้านหน้ามีผ้าคลุมศีรษะ ส่วนคนด้านหลังไม่มีผ้าคลุมแต่ใส่เสื้อแขนยาว(ภาพที่ ๑๖๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีความใกล้เคียงมากกับ ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) ที่ให้ชื่อภาพว่า “พระพระรังคัมคอสูรัสตัวบาทด้วยเชือกบาซ” ซึ่งภาพที่มีชื่อลักษณะนี้ พบใน อ.ส.ต.๑๘ ด้วย แต่มีรูปแบบของภาพแตกต่างกันมากต้นแบบของภาพนี้ คงเป็นการนำเอาภาพของยักษ์ “กุลกุมาร”(kukumara) หรือ เททิมุณฑะ (daedimunda) ซึ่งเป็นเทพเจ้าชั้นรองของลึงกา มาใช้เป็นแบบในการเขียน¹²¹

บานหน้าต่างที่ ๒๕ (อ.บ.ต. ๒๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๕ พักตร์ ๑๒ กร ถือเทพศาสตราวุธต่างกัน โดยพระหัตถ์อุ้งน้ำสุดถือหอก พระองค์ประทับนั่งอยู่บนหลังนกยูง(ภาพที่ ๑๖๘)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้อาจเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) ในชื่อว่า “พระขันธกุมารทรงมยุรพาหุณ” และเทียบได้กับ อ.ส.ป. ๗ แต่ภาพที่พบใน อ.บ.ต.๒๕ นี้ แตกต่างจากภาพอื่นอยู่บ้าง คือ ทำเป็นภาพขันธกุมารประทับนั่ง แทนการยืนเหมือนภาพในที่อื่นๆ

บานหน้าต่างที่ ๒๖ (อ.บ.ต. ๒๖) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือธนู พระหัตถ์ขวายกขึ้น ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ด้านหลังมีม้าสีขาวมีปีก ๒ ข้างยืนอยู่(ภาพที่ ๑๖๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๒๗ ในชื่อว่า “ทูระกิวตาดาลจับมัจฉิก” และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๒๗ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๒๗ (อ.บ.ต. ๒๗) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๔ กร พระหัตถ์ขวามือ ถือเทพศาสตราวุธชนิดหนึ่ง พระหัตถ์ซ้ายบนถือดาบ พระหัตถ์ล่างทั้งสองอยู่ที่พระอุระ ท่อนล่างของพระองค์เป็นปลา ด้านล่างมือสุรพิวกายเขี้ยวออกจากหอยสังข์ขนาดใหญ่(ภาพที่ ๑๗๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๓๕ ในชื่อว่า “มัสยวตารปราบหมู่มังขุสูร” และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๗๒ (หน้า ๖๘) สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๓๕ ประกอบ

¹²¹ ดูภาพเปรียบเทียบใน R.L. Brohier *Discovering Ceylon* (Colombo; Lake House Publication 1982),

บานหน้าต่างที่ ๒๘ (อ.บ.ต. ๒๘) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือเทพศาสตราวุธชนิดหนึ่ง พระหัตถ์อื่นก่อนข้างลบเลือน แต่คล้ายกับว่ากำลังทำท่าต่อสู้กับอสูรเบื้องล่าง เทพบุรุษองค์นี้มีท่อนล่างเป็นเต้า ส่วนอสูรด้านล่างมีหางเป็นปลา(ภาพที่ ๑๗๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๓๖ ในชื่อว่า “กัจฉปาวดารปราบหม้ออสูรมัจฉา” และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๓๖ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๒๙ (อ.บ.ต. ๒๙) ภาพค่อนข้างลบเลือน พอจะสังเกตเห็นได้ว่าเป็นรูปบุคคลผิวกายสีเทา ถือเทพศาสตราวุธในพระหัตถ์ขวามือ ยืนอยู่ที่ประตู (อาคาร) ที่เปิดอ้า สองกรต่างมองเห็นได้ไม่ชัดแต่น่าจะทำท่าฉีกอกอสูร ตรงกลางมีรูปอสูรผิวกายสีเขียวนอนหงายอยู่ สิ่งนอกเหนือจากนี้ไม่สามารถระบุได้ เนื่องจากภาพอยู่ในสภาพที่ชำรุดมาก(ภาพที่ ๑๗๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๓๑ ในชื่อว่า “สีหาวตาสผลาญอสูรหิรัญ” และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) ในชื่อว่า “สีหาวตาสนารายเปนสิงหปราบหิรันตะปะกาสูน” สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๓๑ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๓๐ (อ.บ.ต. ๓๐) ภาพลบเลือนมาก เห็นเพียงเฉพาะส่วนล่างของภาพ เป็นภาพบุคคลนอนหงาย โดยมีเท้าของอีกบุคคลเหยียบอยู่ นอกจากนี้ยังมีส่วนเท้าของสัตว์ (ช้าง, วัว/ควาย?) ๑ ข้าง(ภาพที่ ๑๗๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลบเลือนมาก ไม่สามารถวิเคราะห์ได้แน่ชัด แต่เมื่อพิจารณาเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯแล้ว สันนิษฐานว่า อาจเป็นปางมหิงสาวดาร ก็เป็นไปได้

บานหน้าต่างที่ ๓๑ (อ.บ.ต. ๓๑) ภาพยักษ์ผิวกายสีน้ำตาลอยู่ด้านบน ถือกระบองขนาดใหญ่ มี ๒ แขน ด้านล่างทำเป็นบุคคลผิวกายสีเขียว ศีรษะล้าน ตัวเตี้ย แขนขวาหนีบร่มเอาไว้ มือขวามีสายห้อยลงมา เข้าใจว่าอาจถือสิ่งของบางอย่าง (หม้อน้ำ ?)(ภาพที่ ๑๗๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพ เข้าใจว่า คงเป็นเหตุการณ์ครั้งที่พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์มาขอที่อสูรตัวยักษ์ในปางชุกชชาวดาร (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๒๘)

บานหน้าต่างที่ ๑๒ (อ.บ.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ๔ กร ประทับนั่งสมาธิราบ พระหัตถ์บนทั้งสองข้างถือหม้อน้ำ (?) พระหัตถ์ล่างทั้งสองประกองศิวลึงค์ที่มีหน้าบุคคลที่มอง เห็น ๓ ด้านอยู่ที่ฐาน เบื้องล่างมียักษ์ผิวกายสีน้ำตาลเข้ม ชูมือขึ้นทำท่าส่งศิวลึงค์ให้เทพบุรุษเบื้องบน(ภาพที่ ๑๗๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในคำราภาพ เทวรูปฯ ใดๆก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพ เข้าใจว่า น่าจะเป็นเหตุการณ์ครั้งที่พระนารายณ์อวตารเป็นสมณะ เพื่อหลอกเอา ศิวลึงค์จากอสูรตรีบูร่า ในปาง”พุทธาวตาส”(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต.๑๒)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ กลุ่มเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ภาพบนบานประตูด้านทิศตะวันออก ให้ความสำคัญกับ พระนารายณ์มากเป็นพิเศษ ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพเทพบนบานหน้าต่างมุขนี้ ที่พบว่าเป็นภาพแสดง กิจกรรมของพระนารายณ์ทั้งสิ้น (แต่ภาพบนบานประตูด้านนี้ ก็มีภาพของพระขันตกุมาร และพระ ปิณธุลีขรอยู่ ๒ ภาพด้วย)

บานประตูมุขด้านใต้ ให้ความสำคัญกับเทพผู้ทรงฤทธิ์ตรงส่วนกลาง ได้แก่ ภาพพระอิศวร คู่กับพระอุมา ๑ บาน ภาพพระพรหมทรงหงส์ ๑ บาน ส่วนบานประตูด้านข้างเขียนเป็นภาพเทวสตรี บานประตูมุขด้านทิศตะวันตก เขียนเป็นภาพเทพชั้นรอง ที่เกี่ยวข้องกับการดนตรี บานประตูมุขด้านทิศเหนือ เป็นภาพของพระพรหม ๔ รูปปรากฏ และภาพของเทพบุรุษ และเทวสตรีในอีก ๒ บานที่เหลือ

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง โดยส่วนใหญ่มี เนื้อหาถ่ายทอดมาจาก คัมภีร์นารายณ์สิบปาง (แต่ก็มีบางภาพที่มาจากวรรณกรรมอื่นๆ และบางภาพ ก็ยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องได้) สรุปได้ดังนี้

บานหน้าต่างมุขด้านทิศตะวันออก เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระนารายณ์ทั้งสิ้น

บานหน้าต่างมุขด้านทิศใต้ เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระคเณศทั้งสิ้น

บานหน้าต่างมุขด้านทิศตะวันตก เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระอิศวรทั้งสิ้น

บานหน้าต่างมุขด้านทิศเหนือ เป็นภาพกิจกรรมของพระนารายณ์ ๒ รูปปรากฏ และภาพ ของพระขันตกุมาร ๑ ภาพ ภาพพระเทวรงค์ ๑ ภาพ

๓. การวิเคราะห์ด้านศิลปะ

จิตรกรรมภายในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) เป็นจิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานพระพุทธรูปสี่องค์ , ประวัติอดีตพุทธ และปัจเจกพุทธ โดยมีภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ , เทพที่เกี่ยวข้องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง และเทพอื่น ๆ มา เป็นผู้พิทักษ์รักษาบานทวารและบัญชีรจิตรกรรมเหล่านี้ สันนิษฐานกันว่าเขียนขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ ๔¹²² ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส สามารถจัดแยกรายละเอียดองค์ประกอบภาพและฝีมือช่างออกได้ดังนี้

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพนอกจากให้ภาพเทพประทับอยู่ส่วนบน หรือส่วนกลางของบานประตู / หน้าต่าง โดยมีกลุ่มบริวาร หรือ ภาพบุคคลในเรื่องอยู่ทางด้านล่างของบานแล้ว การจัดวางองค์ประกอบของภาพที่อุโบสถแห่งนี้ มีความแตกต่างจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (ที่เขียนภาพเรื่องราวเดียวกัน) อยู่พอสมควร โดยช่างฝีมือที่เขียนภาพที่นี่มิได้เขียนแต่เฉพาะเทพประธานให้เป็นจุดเด่นแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังได้ถ่ายทอดเรื่องราวเหตุการณ์ตามที่ปรากฏเนื้อหาในคัมภีร์ออกมาเป็นภาพจิตรกรรม ด้วยเหตุนี้ภาพบนบานประตู / หน้าต่างของอุโบสถแห่งนี้ บางบานประตูจึงมีความสับสนและยุ่งยากต่อการตีความ เนื่องจากเทพประธานบางภาพมิได้อยู่เฉพาะที่ส่วนบนของภาพเท่านั้น แต่บางครั้งได้ลงมาอยู่ที่ตำแหน่งด้านล่างของภาพด้วย ดังเช่นภาพจาก อ.บ.ต.๑ และ อ.บ.ต.๓๑ เป็นต้น โดยมีบุคคลอื่นที่มีขนาดเท่ากันซึ่งเป็นตัวประกอบเรื่องอยู่ด้านล่างแทน

การวางตำแหน่งและท่าทางของภาพเทพประธานในแต่ละบานนั้น ช่างได้คำนึงถึงความกลมกลืนของภาพเทพแต่ละองค์ด้วย โดยช่างได้เขียนภาพให้เทพมีลักษณะที่สอดคล้องกัน เช่น เป็นภาพประทับยืนหรือนั่งเหมือนกัน หรือเป็นภาพแสดงกิจกรรมการสู้รบเช่นเดียวกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เพื่อแก้ความจำเจ บางภาพจึงได้มีการเขียนภาพเทพประทับนั่งไว้คู่กับเทพประทับยืนหรือบางภาพที่เป็นเทพประทับนั่งด้วยกัน ก็พลิกเพลงท่านั่งให้มีความแตกต่างกันออกไป เป็นต้น

การจัดวางฉากหลังของภาพนั้น ช่างค่อนข้างให้ความสำคัญน้อย ภาพส่วนใหญ่เขียนเบื้องล่างเป็นโขดหินหรือพื้นดินที่มีต้นไม้อย่างเบาบาง ส่วนฉากหลังด้านบนนิยมเขียนเป็นท้องฟ้าที่ไล่ระดับสีกันลงมา โดยบางภาพเขียนก้อนเมฆเลียนแบบธรรมชาติ แต่บางภาพก็เขียนแบบเมฆแบบลายประดิษฐ์อิทธิพลศิลปะจีน (อ.บ.ป.๓-๔) หรือเป็นลายคลื่นแบบจีน (อ.บ.ต.๓-๔) อย่างไร

¹²² สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๖), หน้า ๘๒-๘๓. และดูใน ศาสนสมบัติ เล่ม ๑๑ (ลายพระหัตถ์ระหว่าง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระพระยาดำรงราชานุภาพ), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๖๘.

ที่ดี การจัดฉากหลังเหล่านี้ก็ยังเน้นถึงความกลมกลืนระหว่างคู่ของบานประตู / หน้าต่าง โดยได้เขียนให้อยู่ในลักษณะภาพที่ต่อเนื่องกัน เช่น แนวของโศดหิน พื้นดิน หรือเส้นขอบฟ้าในระนาบเดียวกัน การเขียนบรรยากาศของภาพให้เหมือนกัน เป็นต้น และที่วัดบวรสถานสุทธาราวสนี่ เรามิได้พบการเขียนลายดอกไม้ร่วงประดับเป็นฉากหลังของภาพเลย

ผลของการจัดวางภาพที่มีได้เน้นให้เทพประธานอยู่ด้านบนอย่างเป็นทางการเขียนภาพฉากหลังที่มีได้ช่วยเน้นภาพองค์ประธาน แต่เป็นการเสริมบรรยากาศให้กับภาพเล่าเรื่องนั้น ภาพที่ปรากฏออกมาจึงมิได้เด่นชัดเฉพาะองค์เทพประธาน แต่เป็นการเน้นแสดงให้เห็นถึงเรื่องราวและกิจกรรมของเทพทั้งหลายเหตุการณ์มากกว่า ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่างไปจากภาพผู้พิทักษ์จากสถานที่อื่น ๆ

๒. ลักษณะภาพ ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวสนี่ แม้จะมีท่าทางที่ยังเลียนแบบการแสดงโขนละครตามแบบไทยอยู่บ้าง แต่เห็นได้ชัดว่า รับอิทธิพลจากศิลปกรรมภายนอก โดยเฉพาะศิลปะอินเดียเข้ามาผสมผสานพอสมควร ดังอาจดูได้จาก ลักษณะของท่าทาง เช่น ท่ายืนไขว้พระบาท (อ.บ.ป.๑) ท่าประทับนั่งไขว้พระขงฆ์ (อ.บ.ต.๒๑) ตลอดจนท่าที่เลียนแบบการพ้อนรำ ของพระอิศวรอย่างที่เรียกกันว่า ศิวนาฏราช (อ.บ.ต. ๑๑, อ.บ.ต.๑๒)¹²³ เป็นต้น นอกจากนี้ลักษณะของเครื่องประดับเศียรและผ้าทรงส่วนหนึ่งก็เห็นได้ชัดว่า ไม่ใช่ลักษณะของไทยอย่างเดิม แต่เข้าใจว่าเป็นอิทธิพลของศิลปะอินเดียได้ ดังอาจดูตัวอย่างได้จากภาพศิราภรณ์ของเทพ อ.บ.ป.๑๓(พระอุเทนนุราช) ศิราภรณ์ของ อ.บ.ต.๒๓(พระพลเทพ) ศิราภรณ์ของพระอิศวร (อ.บ.ต.๒๒)¹²⁴ ผ้าทรงของ อ.บ.ต.๒๖ (ทูละกีอวดาร) ผ้าทรงของ อ.บ.ต.๑๖ (พระอิศวรปราบกรุงพาลีักษ์)¹²⁵ เป็นต้น และนอกจากอิทธิพลของศิลปะอินเดียแล้วในภาพ อ.บ.ต.๒๔ (พระเทวริงค์) แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ช่างเขียนได้นำภาพเทพเจ้าพื้นเมืองของศรีลังกามาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ โดยเป็นการเลียนทั้งท่าทาง เครื่องประดับ และเครื่องทรงมาทั้งหมด¹²⁶ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปกรรมภายนอกที่ได้เข้ามามีบทบาทต่องานศิลปกรรมไทยอย่างเต็มที่ในระยะนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถแห่งนี้ ก่อนข้างมีการประดับตกแต่งอย่างหรูหรา และมีการนำเอาสิ่งประดับที่ไม่ค่อยพบจากที่อื่นมาประดับประดาอย่างมาก โดยเฉพาะการเขียนเป็นผ้าคล้อง

¹²³ ดูตัวอย่างเปรียบเทียบท่าทางได้ใน C. Sivaramamurti, *South Indian Bronzes*, (India ; Lalit Kala Akademi ,1981) ,pl.4a, 16,22,23,24,26-28,86,92a.

¹²⁴ Ibid., pl.23,24,28A.

¹²⁵ Ibid.,pl.40b ,77a ,82a .

¹²⁶ ดูภาพเปรียบเทียบใน R.L. Brohirs, Ibid.,p.127.

ใหญ่ที่พบอยู่ในหลาย ๆ ภาพ เช่น อ.บ.ต.๒ , อ.บ.ต.๑๕ , อ.บ.ต.๒๓ , เป็นต้น หรือการเขียนภาพของสายรุ้ง (ชัยโยปวีต) อันเป็นเครื่องหมายของพราหมณ์ไว้ในภาพต่าง ๆ จำนวนมาก นอกจากนี้ก็เขียนเครื่องประดับคอ (กรองคอ) ที่ทำเป็นแผงขนาดใหญ่จากหลาย ๆ ภาพ ทำให้แลดูคล้ายว่าเครื่องทรง-เครื่องประดับมีความหนักดูแปลกตาไปจากจิตรกรรมแห่งอื่น

การเขียนสีผิวกายของเทพแต่ละองค์บนบานประตู / หน้าต่าง ซึ่งอยู่คู่กันนั้น พบว่าส่วนใหญ่ยังคงจัดสีกายให้มีความสอดคล้องกัน เช่น ผิวกายสีขาวทั้งคู่ ผิวกายสีน้ำตาลทั้งคู่ ผิวกายสีเทาทั้งคู่ เป็นต้น (อ.บ.ป.๒๑-๒๒) อย่างไรก็ตาม ก็มีการจัดให้ภาพเทพมีสีต่างกันบ้าง ดังตัวอย่างผิวกายสีขาวคู่กับสีเทา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ดูไม่น่าเบื่อหน่ายต่อการมองภาพที่ซ้ำ ๆ กัน

๓. ฝีมือ จิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาสนั้น ถือได้ว่าเป็นฝีมือช่างชั้นครูอีกแห่งหนึ่ง แม้ว่าจะมีลักษณะท่าทางรายละเอียดของตัวภาพ และการวางองค์ประกอบภาพที่แตกต่างไปจากกลุ่มเทพผู้พิทักษ์จากอาคารอื่นอยู่บ้าง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างกับตำราภาพฯ (โดยเฉพาะหมายเลข ๓๒ และ ๓๐) ซึ่งตำราภาพฯ หมายเลข ๓๐ นั้น มีสิ่งที่น่าสนใจ คือมีประวัติของเอกสารที่เขียนเป็นลายมือของคนสมัยก่อนเขียนไว้ว่า “สันนิษฐานว่าเจ้าฟ้าอิศราพงษ์ทรงพระดำริสร้างในรัชกาลที่ ๔” ก็ยังทำให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างตำราภาพฯ กับภาพภายในอุโบสถได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจาก จิตรกรรมภายในอุโบสถนั้น ก็มีเจ้าฟ้าอิศราพงษ์ เป็นแม่กองควบคุมดูแลการเขียน โดยมีรายชื่อช่างเขียนภาพเท่าที่ทราบก็คือ นายมัน และพระอาจารย์แดง วัดหงส์รัตนาราม¹²⁷

การจัดองค์ประกอบภาพของเทพผู้พิทักษ์ ที่เขียนบนแผ่นประตูแนวตั้งนั้น ยังคงใช้วิธีการตามแบบอย่างเดิมของการเขียนภาพทวารบาล โดยเขียนให้ภาพอยู่ในท่าประทับยืน หรือนั่งในส่วนตอนกลางหรือเอียงไปด้านบน และมีพาหนะอยู่ด้านล่าง เพื่อแสดงถึงความมีอำนาจของเทพประธาน แต่ในขณะเดียวกัน มีภาพส่วนหนึ่งที่เขียนในลักษณะของภาพเล่าเรื่อง โดยมีได้เน้นแสดงถึงเทพประธาน ให้มีสัดส่วนที่ใหญ่กว่าหรืออยู่ในตำแหน่งของภาพที่สูงกว่า ก็ถือว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการเขียนภาพเทพทวารบาล (ผู้พิทักษ์) ในอีกระดับหนึ่งแล้ว

ภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ของอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาสนี้ แม้ว่าภาพโดยรวมเป็นลักษณะเค้าโครงของจิตรกรรมไทยเดิมอยู่ แต่ก็ผสมผสานอิทธิพลจากภายนอก เช่น จีน อินเดีย และลังกา เอาไว้ค่อนข้างมาก นอกจากนี้เมื่อพิจารณาถึงภาพบนผนังอุโบสถที่เขียนฉากหลังบ้าน

¹²⁷ สารานุกรมศิลปกรรม เล่ม ๑๑ หน้า ๑๔๒ , ๑๖๘ ส่วนข้อมูลของงานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังฯ ได้อ้างไว้ว่า “..เป็นจิตรกรรมฝีมือช่างชั้นครู สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นจำนวนกว่า ๒๐ คน...” กรมศิลปากร , โครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเรื่งคว่น , (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๐.

เมืองของลังกา (ตามตำนานพระพุทธสิหิงค์) เป็นศึกแบบฝรั่งตลอดจนการใช้หลักทศนิยมวิชา เพื่อ
เพิ่มมีติความลึกของภาพนั้น น่าจะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของต่างชาติที่ได้แพร่หลายเข้ามา ตั้งแต่
สมัยรัชกาลที่ ๓ และเพิ่มขึ้นอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้¹²⁸

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๔๐-๑๔๑.